

15/2, October - Ekim 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayımlanmıştır. 2024 yılına kadar yılda dört sayı yayımlanan dergimiz bu tarihten itibaren yılda 2 sayı (Nisan-Ekim) olarak yayımlanma kararı alınmıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. It began its publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". Our journal, which published 17 issues in its first nine years, started publishing under its new name from the year 2020, with four issues per year (January-April-July-October). Starting from the year 2024, our journal, which has been publishing four issues per year until this date, has decided to publish two issues per year (April-October). NEHR, which will publish scientific articles on the history of the Near East geography, is published in Turkish and English.

Indeexes and Databases

EuroPub

SOBIAD

Near East Historical Review
www.nehrreview.com

15/1, April - Nisan 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Baş Editör/ Editor in Chief

Doç. Dr. Tolga AKAY (Assoc. Prof. Ph.D., Kafkas University, Türkiye)

Editörler/Editors

Doç. Dr. Muharrem TURP (Assoc. Prof. Ph.D.; Kafkas University, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Ersin DOĞANTEKİN (Asist. Prof. Ph.D., Kafkas University, Türkiye)

Dr. Manouchehr Moshtagh KHORASANI (Frankfurt School of Finance and Management, Frankfurt, Main, Germany)

English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

Orhun Büyükkarcı (Assoc. Prof. Ph.D., Mardin Artuklu University, Türkiye)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet AKSIN (Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Dušan MLACOVİĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)

Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)

Nalan TURNA (Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Türkiye)

Pınar ÜLGEN (Prof. Ph.D., Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Türkmen TÖRELİ (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Türkiye)

Referee Board / Hakem Kurulu

Abidin TEMİZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)

Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Türkiye)

Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)

Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)

Dušan MLACOVİĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)

Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)

John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)

Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Türkiye)

Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Türkiye)

Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Türkiye)

Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Türkiye)

Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Türkiye)

Near East Historical Review

www.nehrreview.com

Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)
Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca'Foscari Venezia University, Italy)
Sevilay ÖZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Türkiye)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Türkiye)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Türkiye)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vygantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Dh.D., Gazi University, Türkiye)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Zübeyde G. YAĞCI (Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Türkiye)

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emin ELMACI, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Barış GÜR, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Erol KARCI, İzmir Bakırçay Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan KALMIŞ, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR, Sinop Üniversitesi
Dr. Denis TOICHKIN, National Academy of Sciences of Ukraine
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan YARDİMCİEL, Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Betül KARCI, İzmir Bakırçay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasin ERCİLSİN, Iğdır Üniversitesi
Dr. Bede DWYER

15/2, October - Ekim 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

Nurullah Kırkpınar

Gelenegin Yeniden Hatırlanması: İzmir’de İpeğin Toplumsal Tarihi 69-98

The Re-Remembering of Tradition: A Social History of Silk in İzmir

Manouchehr Moshtagh Khorasani

The Symbol and Attitude of The Lion on Persian Shamshirs: A Comparative Analysis 99-126

Pers Şemşirlerinde Aslan Sembolü ve Tavrı: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Mustafa Karageçi & Burak Taşdüvenci

Tarihi Metinler Işığında Kenan Ülkesi’nin Coğrafi Konumu 127-142

The Geographical Location of the Land of Canaan According to the Historical Texts

Şüheda Ablak

Doğubayazıt/Sağlıksuyu Köyü’ndeki Arkeolojik Keşifler Üzerine Bir Değerlendirme 143-149

An Assessment of Archaeological Discoveries in Doğubayazıt/Sağlıksuyu Village

Mehmet Yavuz Erler

Milli Mücadele Yıllarında Samsun’da Silah Sevkiyatından İstiklal Madalyasına Giden Süreç 151-176

The Process From The Weapon Transfer in Samsun to The Independence Medal During The Years of The National Struggle

Hürü Sağlam Tekir

II. Abdülhamid’in Muhafız Birliği: Süvari Ertuğrul Alayı Künye Defteri Üzerine Bir İnceleme 177-189

The Guard Unit of Abdülhamid II: An Examination of the Ertuğrul Cavalry Regiment’s Registry Book

GELENEĞİN YENİDEN HATIRLANMASI: İZMİR'DE İPEĞİN TOPLUMSAL TARİHİ

The Re-Remembering of Tradition: A Social History of Silk in İzmir

Nurullah KIRKPINAR

Dr., Bağımsız Araştırmacı, İzmir/Türkiye

E-mail: nurullahkirkpinar@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6540-9822

Near East Historical Review

15/2, October / Ekim 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 19.07.2025
Accepted Date - Kabul Tarihi : 18.10.2025
Pages - Sayfa : 69 - 97

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.85936>

Citation - Atıf : Nurullah Kırkpınar, “Geleneğin Yeniden Hatırlanması: İzmir’de İpeğin Toplumsal Tarihi”, *Near East Historical Review*, 15/2, 2025, s. 69 - 97.

Near East Historical Review

15/2, October - Ekim 2025

69 - 97

Research Article - Araştırma Makalesi

GELENEĞİN YENİDEN HATIRLANMASI: İZMİR’DE İPEĞİN TOPLUMSAL TARİHİ

The Re-Remembering of Tradition: A Social History of Silk in İzmir

Nurullah KIRKPINAR

Dr., Bağımsız Araştırmacı, İzmir/Türkiye

E-mail: nurullahkirkpinar@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6540-9822

Öz

İpekçilik, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Anadolu insanı için en önemli geçim kaynaklarından biri olmuştur. İzmir’de ise ipek, üretim ve ticaretin yoğun bir şekilde görüldüğü ve yüzyıllarca geleneksel üretim ilişkileri ve tarzları içinde varlığını sürdüren önemli bir endüstri koludur. Şüphesiz en başta bu rol, İzmir’in ipek kozası üretimi için gerekli şartlara haiz olması ile ilgilidir. İzmir’deki ipekçilik sektörü, liman üzerinde sağlanan yalnızca bir ticaret aracı değil, aynı zamanda kültürel alışverişi ve küreselleşmeyi sağlayan bir tarımsal üretim sektörü haline gelmiştir. Bu da ipeği gelenegın ve istikrarın simgesi haline getirmiştir.

Batı Anadolu Bölgesi’nin iklimsel avantajları, İzmir’in liman kenti kimliği ve çokkültürlü yapısı, ipekçiliğın bu coğrafyada diğer üretim merkezlerinden farklı bir gelişim seyri izlemesine olanak tanımıştır. İzmir’deki ipekçilik, yalnızca üretim miktarıyla değil; aynı zamanda kadın emegının yoğunluğu, geleneksel üretim tekniklerinin korunması ve yakın dönemlerde coğrafi işaretleme yoluyla yeniden kazanılan toplumsal değeriyle de dikkat çekmektedir. Bu yönüyle İzmir, ipekçiliğın Türkiye’deki dönüşümünü anlamak için özgün bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma vasıtasıyla İzmir’deki ipekçilik faaliyeti, yalnızca bir üretim pratiği değil; tarım, ticaret, toplumsal cinsiyet, kültürel miras ve yerel kalkınma dinamiklerinin keşiminde yer alan çok yönlü bir yapıyı temsil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İpekçilik, İpek Böceği Yetiştiriciliği, İpek Üretim ve Sanayii, İzmir.

Abstract

Silk production has been one of the most important sources of livelihood for the people of Anatolia throughout the history of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey. In İzmir, silk is a significant industrial sector where production and trade have been intensively carried out for centuries, maintaining its existence within traditional production relationships and styles. Undoubtedly, this role is primarily related to İzmir’s suitability for silk cocoon production. The silk industry in İzmir has become not only a means of trade facilitated by the port, but also an agricultural production sector that enables cultural exchange and globalisation. This has made silk a symbol of tradition and stability.

The climatic advantages of the Western Anatolia Region, İzmir’s identity as a port city and its multicultural structure have enabled sericulture to follow a different development path in this geography compared to other production centres. Silk production in İzmir is noteworthy not only for its production volume but also for the intensity of female labour, the preservation of traditional production techniques, and the social value it has regained in recent times through geographical indication. In this respect, İzmir serves as a unique example for understanding the transformation of silk production in Turkey. Therefore, through this study, silk production in İzmir represents not merely a production practice but a multifaceted structure situated at the intersection of agriculture, trade, gender, cultural heritage, and local development dynamics.

Keywords: Sericulture, Silkworm Breeding, Silk Production and Industry, İzmir.

Giriş

İzmir’de ipekli dokumacılık sektörünün köklü ve geleneksel bir yapısı bulunmaktadır. Zira kentte ipeğe dair en önemli kayıtlar, 13. yüzyılın ortalarından itibaren görülse de ticari olarak 18. yüzyıla birlikte önem kazanmıştır. Sektörde üretilen kaliteli kozalar veya imal edilen farklı kumaş türleri hem iç hem de dış piyasada şöhret bulmuştur. Üreticiler, uzun süre boyunca işlenmemiş ve ham ipekten yapılmış ürünleri Avrupa pazarlarına ihraç etmiştir. 19. yüzyıla kadar ham ipeğin üretimi evlerde ve mahallelerde geleneksel yöntemlerle yapılmıştır. Fakat 19. yüzyıl ortalarında birçok alanda görüldüğü gibi sektörde de değişimi başlatacak yenileşme sürecine girilmiştir. Bu yenileşme süreci, Avrupa’da yaşanan gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmıştır. İzmir’de ipek çekimi yapan ilk fabrikasyon süreci, 1840-1850 yıllarında yabancı girişimciler tarafından başlatılmıştır. 19. yüzyıl sonlarında ipekli dokumalar konusunda öne çıkan fabrikalar, Avrupa’nın çeşitli şehirlerinde kullanılmak üzere ipek ipliği üretmiş ve özellikle Levantenler aracılığıyla piyasaya aktarılmıştır. İpekçilik sektörünün tarımsal art alanının mevcut olması itibarıyla bu süreçte İzmir, dış dünyaya açılmış¹ ve Avrupalı tüccarların talepleri doğrultusunda tarımsal üretimi gerçekleştiren ve Batı’nın gelişmiş dokuma endüstrisine hammadde yahut yarı mamul denilebilecek bir üretim merkezi haline gelmiştir.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde böceklerin bakımı, dut bahçelerinin kurulması ve halkın bilinçlendirilmesine yönelik büyük bir çaba içine girilmiştir. Bu çalışmalar, Birinci Dünya Savaşı’na kadar üretimde önemli artışlar meydana getirmiştir. Fakat gerek Balkan ve gerekse Birinci Dünya Savaşı sebebiyle İzmir’deki ipekçilik sektörü durma sürecine girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra ipekçilik sektörü yeniden canlandırılmıştır. İpeğin kırsal kalkınmada stratejik önemi göz önüne alındığında buna yönelik teşvik politikalarının siyasal, ekonomik ve sosyal önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Zira ipekçilik, genç Cumhuriyet’in ticari ufkunda doğan yeni ve görkemli bir güneş ve Türkiye’deki yoksulluk ve sefaleti ortadan kaldıracak bir ekonomik devrim olarak nitelendirilmiştir. 1929 Dünya İktisadi Buhranı sonrasında hız kazanan değişim süreci yerli ipek fabrikaları (İPEKİŞ) başta olmak üzere büküm, dokuma bölümü ve boyahane gibi birimleri ortaya çıkarmıştır. Bursa İpek Böcekçilik Araştırma Enstitüsü ve ipek böcekçilik istasyonlarının yaptığı çalışmalar sektöre canlılık getirmiştir.²

İzmir’de ipek böcekçilik ve ipekli dokuma sektörü, 13. yüzyıldan itibaren usta-çırak geleneği içinde kuşaktan kuşağa gayri resmî şekilde bireysel yaratıcılığa açık olarak aktarılmış ve gelenek halini almıştır. İzmir’in tarımsal art alanında önemli bir üretim kolu olan ipek böcekçilik ve ipekli dokuma geleneğinde ustalar, yani geleneğin sürdürücüleri genellikle kadın ve çocuklar olmuştur. Bu yöndeki bir üretim biçiminin “gelenek” halini alması ve yüzyıllar boyunca aktararak günümüze gelmesinde her iki grubun yadsınamayacak bir yeri bulunmaktadır. Diğer taraftan ipek böcekçilik ve ipekli dokumacılık sektörü, 1960’lı yıllardan itibaren yavaş yavaş terk edilmiştir. Ancak bu çalışmada görüldüğü üzere asırlardır devam eden geleneksellik, coğrafi işaretler yoluyla yeniden hatırlanmış, canlandırılmış ve tekrardan kültürel miras yoluyla aktarılmaya başlanmıştır. İzmir ve çevresindeki ipekçilik sektörü, yukarıda verilen “gelenek” tanımı içinde değerlendirilmiş ve toplumsal tarihi üzerine odaklanılmıştır.

¹ İpekçiliğin 19. yüzyıl ve sonrasında Anadolu kentlerinde geçirdiği dönüşüm ve imalata yönelik girişimler için Bk. Giovanni Federico, *An Economic History of the Silk Industry, 1830-1930*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 112-117; Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev.: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 199.

² Nurullah Kırkpınar, *Türkiye’de Zirai Eğitimin Tarihçesi ve Kurumsallaşması (1923-1963)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2024, s. 340-342.

1. XX. Yüzyıl Öncesinde İzmir’de İpekli Dokuma Gelenegi ve Tarihsel Seyri

İzmir’de ipekçiliğin tarihsel seyri oldukça eski bir zamana rastlamaktadır. Zira Anadolu coğrafyasında ipek böceği yetiştiriciliğinin yapıldığı ilk merkezlerden biri, İzmir’in önemli ilçelerinden Ödemiş-Birgi yerleşkesidir. Yörede ipekçiliğin ne zaman ve hangi koşullarda ortaya çıktığına dair kat’i bir bilgi bulunmamakla³ birlikte 1348’de Hızır Bey’in Batılı ülkelerle yaptığı serbest ticaret anlaşmasıyla Birgi’de kaliteli ham ipeklerin bulunduğu görülmüştür. Kayıtlarda adına sıkça rastlanan ham ipek ve ipekli dokuma başta olmak üzere safran, bal, balmumu, meyan kökü ve halı vb. hammaddelerin Avrupa’nın çeşitli ülkelerine satılması, Ödemiş, Birgi ve civarındaki yörelerde ipekli dokumaların üretildiğini göstermektedir. Bu veri, 14. yüzyıldan itibaren Birgi’de ipekli dokumaların kullanıldığını kanıtlamaktadır.⁴ Diğer taraftan bölgede yaş ipek kozası üretiminin başlangıcı kesin olarak bilinmemesine karşın tarihsel süreçte Alevi-Bektaşî geleneği içinde kutsallık kazanmış olan dut ağacının dikiminde Bektaşî olan Babaların rol oynadığı da bilinmektedir. Dolayısıyla bölgede Hacı Bektaş-ı Veli’nin kerametinden dolayı önce dut ağacının yetiştirildiği ve akabinde ipek böcekçiliğe başlanmış olduğu⁵ görülmektedir.

Dönemin en önemli seyyahları arasında yer alan İbni Batuta ve Evliya Çelebi de yöredeki ipekçilik konusunda kayda değer veriler sunmuştur. 1333’te İbni Batuta ve ardından 1671’de Birgi’yi ziyaret eden Evliya Çelebi, kaleme aldıkları notlarında Birgi’deki ipek dokumalardan uzun uzun bahsetmişlerdir. Bu veri, bize 14. yüzyıl gibi erken bir tarihten itibaren o yörede ipekli ürünlerin var olduğunu göstermektedir. Örneğin İbn Battuta, 1333 senesinde 14 gün boyunca bulunduğu Birgi’deki anılarında, Aydınoglu Mehmet Bey’in gösterişli ipekli kıyafetler giydiğini ifade etmiştir. Bu seyahat sırasında Ayasuluk (Selçuk) Hızır Bey ise İbn Battuta’ya “*nal*” adlı ham ipekten yapılmış süslü bir elbise hediye etmiştir.⁶ Aynı şekilde bölgeyi gezen Evliya Çelebi, 1671-1672 yılları arasında Birgi’deki ham ipek ve ipekli ürünlerin şöhretinden sıkça bahsetmiştir. Eserinde Birgi’nin meşhur ipek ipliğini “*Tire ipliği*” olarak adlandırmış ve buradaki ipliklerin yurt dışına gönderildiğini ve yerel halkın geçimini ipekli dokumalarla karşıladığını vurgulamıştır.⁷

Dönem içerisinde Tire ipekçiliği ve ipek böceğinden elde edilen iplerden; “*Tire ipliği beyaz iplik bu şebre mahsustur ve başka diyarlarda olma ihtimali yoktur. Tüccarlar buradan bütün başka diyarlara nice bin yük iplik götürürler. . . Bütün zengin ve fakirinin kazançlarının kaynağı bu ipliktir*”⁸, şeklinde bahsedilmiştir. Evliya Çelebi eserinin “Nakibü’l-eşraf Seyyid Bekir Ağa’ya” kısmında “*Tire’de yaşayan Bekir Ağa’nın çok cömert olduğunu misafirlerini yedirip içirdikten sonra 70-80 tane ipekli yatakta misafirlerini ağırladıkları*”⁹ ifadesi, bölgede ipekçilik yapıldığına ve ipeğin değerli bir meta olduğuna dair önemli bir işarettir.

³ Nursen Geyik Değerli, “Ödemiş İpekli Dokumaları”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, S 12, (2013), s. 53-63.

⁴ Zahide İmer, “Günümüz Ödemiş Dokumaları”, *Milli Folklor Dergisi*, S 64, 2014, s. 86.

⁵ Ülkü Gürsoy, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S 61, (2013), s. 48-51; Aslı Zeynep Uzun, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yaşatılarak Korunmasında Kadınların Rolü: Ödemiş İpek Böcekçiliği ve İpekli Dokuma Gelenegi Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir 2024, s. 24.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, (Çev.: A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 417.

⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname: Anadolu Suriye Hicaz (1671-1672)*, C 9, Devlet Matbaası, 1935, s. 176-177.

⁸ *Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-I (Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nin İzmir Kısmının Transkripsiyonlu, Sadeleştirilmiş ve Orijinal Metni)*, Editör: Metin Ekici ve Turan Gökçe, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2013, s. 129.

⁹ Kuzay Demir, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde İzmir’in Tilsimleri”, *Milli Folklor Dergisi*, C 23, S 92, (2011), s. 84.

Dönemin idari, siyasi ve iktisadi yapısına bakıldığında Aydınoğulları’nın idare merkezi Birgi iken, Balat ve Selçuk gibi yerleşimler iktisadi olarak daha öne çıkmıştır. Zira her iki yerleşim, bölgenin ticaret merkezini ihtiva eden ve sac ayağı konumunda bulunan önemli liman şehirleriydi. 13. yüzyılın ikinci yarısında, ticari olarak Menderes ovası güzergâhından Balat’a ulaşan ve buradan Selçuk üzerinden İzmir’e devam eden tarihi yol, bölgenin hareketli ve zengin bir liman kenti olmasında önemli bir rol oynamıştır. Bölgenin tarımsal art alanında üretilen çeşitli ürünler sadece iç talebi değil, aynı zamanda dış piyasaya yönelik ortaya çıkan ihtiyacı da karşılamıştır. Dönem içerisinde pamuk üretimi ve pamuklu kumaş imalatı başlamış olsa da Aydınoğulları zamanından itibaren İzmir limanından Avrupa’ya ihraç edilen ürünler arasında pamuklu, yünlü ve özellikle de ipekli kumaşlar sıklıkla yer almıştır.¹⁰ Kırıldaki yerleşim birimlerini de içine alan söz konusu endüstriyel büyüme, İzmir’in üretim hayatını da önemli bir dönüşüme uğratmıştır. Batı Anadolu’nun en önemli ipek üretim merkezi olan Tire, Ödemiş ve Beydağ gibi yerleşimler dokuma ve buna bağlı olarak boyama endüstrisinin önde gelen merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹¹

İpekli dokuma ürünlerine olan talep, 16. yüzyıldan itibaren yaş koza elde edilmesini de beraberinde getirmiş ve ipekçilik sektörüne yeni bir yön vermiştir. Yaş kozaların işlenebilir mahiyette olmasıyla eş zamanlı olarak bükücüler, boyacılar, ipek satıcıları, dokumacılar, kumaşçılar ve tüccarlar gibi birbirinden farklı esnaf grupları ortaya çıkmıştır. Bu durum, 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti’nde belirli grupların yaşam standartlarının iyileşmesi, yükselmesi, gösterişli ve ham ipekten elde edilen kıyafetler giyinme isteğini de beraberinde getirmiştir. Arz-talep ilişkisi içinde dönemin modasına uygun bir şekle bürünen sektör, ipekli dokuma çeşitlerini geliştirmiş ve ülke genelinde ipekçilik giderek yaygınlaşmıştır. Böylece Bursa başta olmak üzere İstanbul, Edirne, Amasya, Denizli, İzmir ve Konya gibi şehirlerde ipekli kumaşlarla birlikte halk, artık bu kumaşlardan yapılmış giysiler giymeye başlamıştır. Osmanlı coğrafyasından karşılanamayan ham ipek üretimleri, bir süre İran’dan temin edilmiştir. Fakat İran ile süregelen uzun savaşlar, ham ipliklerin ülkeye girişini aksatmış, bu da Osmanlı Devleti’nde kozacılık faaliyetlerinin canlanmasına yol açmıştır. Kozacılığın gelişimiyle birlikte Avrupa’ya ham ipek ihracı artmış ve Osmanlı, hammadde tedarik eden bir ülke haline gelmiştir.¹²

17. asırda, ham ipekten yapılmış eşyalar üreten yerli dokumacılar, ham ipek ve kumaş imalatında ciddi zorluklar yaşamış ve Avrupa’nın ipekli dokuma üreten ülkeleriyle rekabet etmek zorunda kalmıştır. Aynı tarihlerde dokumacılığın düşüşe geçmesiyle beraber, kozacılık ve kozadan ham ipek elde etme faaliyetleri ilerleme kaydetmiştir. Elde edilen ham ipekler, uluslararası piyasaya sürülerek çeşitli ülkelere ihraç edilmiştir. 18. asırdan itibaren başta İstanbul, İzmir ve Bursa gibi ticari kentlerde bulunan tüccarlar, ipekli elbise dikimi yapan mağazalara ham ipek temin ettikleri gibi yaş koza ve ham iplikleri tekellerinde tutarak hammaddeleri ellerinde toplamaya başlamıştır. Böylece Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinden elde edilen ham ipekler, deve kervanlarıyla İstanbul’a ulaştırılmıştır. Bursa ve çevresinde üretilen ipekler, Suriye’den getirilenlerle birlikte İstanbul ve İzmir limanlarından Avrupa’ya ihraç edilmiştir. Avrupa’da oluşan büyük talep nedeniyle kozacılık ve ham iplik üretimi daha cazip hale gelmiş ve birçok dokumacı, işlerini bırakıp bu alana yönelmeye başlamıştır. Bir asır öncesinde Osmanlı Devleti’nde kayda değer gelişmeler gösteren dokumacılık sektörü, 18. asırdan itibaren Avrupa’da büyük ilerlemeler kaydedecek duruma ulaşmıştır. Daha öncesinde hiç olmadığı kadar ham ipek iplikleri üretilmeye başlamıştır. Aynı zamanda, Avrupalıların ipeğe olan talebinin artması, kozacılığın gelişimine ivme kazandırmıştır. Takip eden yüzyılda Bursa, İstanbul ve İzmir’de kozaların alındığı dükkanlar açılmıştır. Böylece halkın ürettiği yaş koza ve iplikler kolayca alıcı bulmuş ve özellikle İzmir gibi ticari kentlerde Levanten aileler aracılığıyla Avrupa’ya gönderilmeleri mümkün

¹⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 262-264; Bk. Melih Gürsoy, “Son Yıllarda İzmir’de Ekonomi”, *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu- Tebliğler*, (İzmir 1998), s. 81.

¹¹ Serap Yılmaz, “Osmanlı Devrinde Batı Anadolu’da Tekstil Endüstrisinin Gelişimi”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (İzmir 8-10 Nisan 1999), Haz. Turan Gökçe, İzmir 2000, s. 259.

¹² Fahri Dalsar, *Bursa’da İpekçilik*, İ.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 1960, s. 17-19.

hale gelmiştir. Diğer taraftan ipekli ürünlere yönelik artan talep, Anadolu halkını ve hatta ipekli dokumacılık sektöründekileri, koza üretimine yönlendirmiştir.¹³

17. yüzyıl başlarında İzmir’e genellikle Şubat, Temmuz ve Ekim aylarında gelen tüccarlar yörede üretilen ipek, tiftik ve pamuk vb. malların karşılığında kumaş, kuru meyve vs. alımı yaparak geri dönmüşlerdir.¹⁴ Zira bu dönemde kuru meyve ve pamuğun yanı sıra ipek ve ipekli dokumacılık, İzmir’in en önemli ihraç ürünleri arasında yer almıştır. Dış ticaret ilişkilerinin yoğun olduğu ülkelerden biri olan Hollanda, ipek ve ipekli dokuma ürünlerine rağbet göstermiş ve buna yönelik ticari girişimlerin başında bulunmuştur.¹⁵ 1840’lara gelindiğinde ham ipeğin İzmir ihracatında önemini koruduğu görülmektedir.¹⁶ Dolayısıyla 1870’lere kadar ipek böcekçilik faaliyetleri önemli bir üretim koluydu ve koza ihraç edilecek düzeydeydi. Fakat ilerleyen süreçte bölgede salgın hastalıklar sebebiyle ipek böceği yetiştiricilik faaliyetlerinin yıldıan yıla gerileyerek azaldığı görülmüştür.¹⁷

1800’lü yılların sonlarına gelindiğinde özellikle Fransa’daki ipek böceği yetiştiriciliğinin zor bir dönemden geçtiği görülmektedir. Bu dönemde çeşitli hastalıklar sebebiyle Fransa zor günler yaşamış ve sayıları bini aşan miktarda dut ağacı köklerinden sökülerek yerine asma dikilmiştir. Ancak filoksera zararlısının bağlara verdiği zararlar nedeniyle tekrar dut ağaçlarının dikimine yönelmiştir. Entomolojik sebeplerle Fransa, bir yandan filoksera zararlısına karşı mücadele ederken, diğer yandan da önemli bir gelir kaynağı olan dutçuluk faaliyetleri için ipek böceği sektöründe gerekli denetimleri başlatmıştır. M. Pasteur’ün böceklerle zarar veren haşereler ve zararlılara karşı başarılı bir mücadele sergilemesi büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Fransa’da yaşanan bu durumla eş zamanlı olarak Anadolu’nun birçok kentinde olduğu gibi İzmir’de de zaman zaman dut ağacı hastalıkları sebebiyle ciddi sıkıntılar yaşanmıştır.¹⁸ 1857 senesinde İzmir ve çevresinde dutlukların zarar görmesi, bölgedeki tarımsal üretimin bir süreliğine durmasına sebep olmuştur. 1883 yılına ait raporda, İzmir’de dutçuluğun neredeyse tamamen ortadan kalktığını belirten bir konsolosun gözlemi dikkat çekicidir.¹⁹ İzmir ve civarındaki örnek tarlalarda ya da Seydiköy Ziraat Mektebi’nde böcekçiliğin yaygınlaştırılması adına yürütülen çalışmalar hem Fransa’daki durumu hem de tarihte önemli bir yer tutan ipekçiliğin yeniden canlandırılması yönünde önemli bir çabayı ifade etmektedir.²⁰

Aynı tarihlerde Osmanlı ipekli dokumacılık sanayisinde faaliyet gösteren kişiler çeşitli zanaat grupları şeklinde bir araya gelmiştir. Hamcılar, bezzazlardan ham ipeği alarak iplik üretimi için dolapçılara veya ibrişim bükücülerine yönlendirmiştir. Dolapçılar, ham iplikleri çözerek katlayıp, daha önceden belirlenmiş ölçülere göre “ka” adını verdikleri şekillerde sarmışlardır. 18. yüzyılda İzmir’de dokuma için gerekli olan ipliklerin ibrişim bükücü zanaatkârları tarafından üretildiğini söylemek mümkündür. Fakat, aynı dönemde zanaatkârların faaliyetleri hakkında yeterli olmadığı görülmektedir. Yine de İzmir’deki dokumacılık sektörünün pamuklu, ipekli ve sof türlerinin bu zanaatkârlar üzerine kurgulu olduğu anlaşılmaktadır. İçerisinde iki tezgâh barındıran ibrişimhane, 18. asırda İzmir’deki ipek işleme tekeli de elinde tutarak bütün üretilmeye sahip olmaya başlamıştır. Aynı tarihlerde İzmir’deki ipek ipliği boyama tekelinin Pir Mustafa Paşa’ya ait boyahanede yapıldığı göz önüne alındığında,

¹³ Dalsar, *Bursa’da İpekçilik*, s. 161.

¹⁴ Rauf Beyru, *18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir*, İzmir 1973, s. 13.

¹⁵ R. Davies, “Levant Bölgesinde İngiliz Ticareti, 1580-1780”, *Osmanlı Tarih Arşivi*, C 1, S 1, İstanbul 1977, s. 25-26; Beyru, *18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir*, s. 19.

¹⁶ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, İstanbul 1974, s. 42.

¹⁷ Abdullah Martal, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1992, s. 61; Cihan Özgün, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Aydın Sancağı ile Ticari İlişkileri”, 2. *Ulusal İktisat Kongresi* (20-22 Şubat 2008), s. 17.

¹⁸ Necmi Umut, “Memleketimiz İpekböcekçiliğinin Genel Durumu, İnkişaf İmkânları ve Bir Teklif”, *İpek*, S 1, (1945), s. 5.

¹⁹ C. E. Collyer, “Sericulture at Lyons and Smyrna”, *Journal Of The Society Of Arts*, 2 March 1883, s. 375-376.

²⁰ Cihan Özgün, *İzmir ve Artalanında Tarımsal Üretim ve Ticareti (1844-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011, s. 69.

ibrişimhanede üretilen ipliklerin önemli bir kısmının bu boyahanede boyandığını belirtmek mümkündür.²¹

İzmir’de köklü geleneklere sahip ipekli dokumacılığın yaygın biçimde yapılması, 19. yüzyıl boyunca Avrupa’nın fabrika ürünleri karşısında direnci sağlamıştır. Ege Bölgesi’nde özellikle İzmir, Ödemiş, Tire, Beydağ ve Nazilli gibi yerleşimler ipekli dokuma sektöründe uzmanlaşmıştır. 19. yüzyılda Aydın Vilâyeti içinde yer alan İzmir Sancağı, Bayındır, Kiraz, Ödemiş ve Birgi ipekli dokumalarının diğer yerlere göre daha kaliteli olduğu²² ortaya konulmuştur. Aydınogulları döneminden itibaren Batı Anadolu’da ipek üretimiyle önde çıkan Ödemiş, Birgi, Beydağ ve Bayındır gibi yerleşimler dış pazara yönelik ipek üretiminin varlığı ile daha belirgin veriler ortaya koymuştur. İsimleri anılan yerleşimler Osmanlı Devleti döneminde ipek üreticisi olan Bursa ve Halep kadar hatırı sayılır ipek üreticisi olamamıştır.²³ Fakat, İzmir limanının iç kesimlerindeki çeşitli köy, kasaba ve yerleşimlerden elde edilen yaş koza, ipek ipliği, ham ipek ve çeşitli özgün kumaşları ile yerel düzeyde ihtiyacı karşılamıştır. Zira Sanayi Devrimi’nin etkisiyle 18 ve 19. yüzyıllarda hammadde arayışında olan Avrupalılar, Ege pazarını yerli ürünlerin muadillerini üreterek ele geçirmeye çalışmıştır. Ucuz ve bol fabrika ürünleri karşısında mücadele etmekte zorluk çeken yerli ipek üreticileri, iplik ve dokumaların boyaları gibi diğer araç-gereçlerde daha düşük kalite ve fiyatlara yönelerek çöküşlerini engelleme çabasına girmiştir.²⁴ Böylece 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yerli üretim belli bir ölçüde yerel tüketimi karşılamaya devam etmiştir.

19. yüzyıl ortalarından itibaren İngilizlerin pamuklu dokumaya yönelmeleri, yünlü ve ipekli dokuma pazarının büyük ölçüde Almanya, Avusturya ve Fransa tarafından doldurulmasına neden olmuştur. 1872’de İzmir’in yıllık olarak yaklaşık 280.000 metrelik ipekli kumaş ithalatına ödediği miktar 11.000.000 kuruş idi. 1889’da İzmir’in ithalatına ipeklilerin payı %8 kadardı.²⁵ İpekli kumaş tüketiminin bu derece dış alımlara yol açması karşısında Ege’deki yerli üreticiler bir yaşam kavgası içine girmiştir. İzmir’in çeşitli yerleşim birimlerine yayılmış el tezgâhı dokumacılığında üretim, ancak geçimlik düzeydeydi. Yerli üreticiler, kendi ürettikleri iplik ve ipekli dokumalarla çeşitli kumaşlardan sağladıkları gelirle yaşamlarını sürdürmüştür.²⁶

1873 yılına gelindiğinde İzmir Limanı’ndan ithal edilen ipekli eşya miktarı 420 koli ve bunun karşılık olarak değeri 2.050.000 Avusturya Florini civarındaydı. 1889 yılında İzmir ithalatında ticari bir ürün olarak önemli yere sahip olan ipekli dokuma ve işlerinin değeri ve ülkelere göre dağılımı şöyleydi: Osmanlı’da 3.953.617, Fransa 2.294.553, Avusturya-Macaristan 305.617 ve diğer ülkeler 201.318 olmak üzere toplamda 6.755.105 Fransız Frankı.²⁷ 1878-1900 yılları arasında Osmanlı

²¹ Mikail Acıpinar, “18. Yüzyılda İzmir’in İktisadî Hayatında Küçük Ölçekli İşletmeler”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi*, C 2, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları, (Editör: Mustafa Öztürk-Ayşe Değerli), İzmir 2019, s. 222-223.

²² İngiliz Konsolosluğu, İzmir ve çevresinde 1900 yılında yetiştirilen 40 ton kozanın Bursa’da üretilenden daha iyi kalitede olduğunu, 1/4’ünün yerel kullanım için ayrıldığını ve Fransa ve İtalya gibi ülkelere satılarak iyi kâr getirdiğini belirtiyordu. Bk. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, “XIX. Yüzyılda Batı Anadolu İpekçiliği”, *Halil İnalcık Armağanı-II Tarih Araştırmaları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2011, s. 121; Batı Anadolu Bölgesi’nde üretilen kozalar ayrı ayrı sınıflandırılrsa da Ödemiş, Birgi, Kiraz, Bayındır ve Balyambolu (Beydağ) ipekli dokumaları bölgenin diğer yerlerindekiyle göre daha değerlidir. Kozanın kalitesinden kaynaklı olan bu durum, tohumun kaynağı ve ipek böceğinin beslendiği dut yapraklarının niteliğiyle doğrudan ilgilidir. Bk. T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, A.JM... 7/52, H-29.12.1265; Bereketli topraklar ve çeşitli tepelerin arasında konumlanan coğrafyanın iklim yapısı ve topoğrafya özellikleri de ipek böceği yetiştiriciliğini etkileyen bir diğer unsur olmuştur. Bk. Samet Yıldız, *Aydın Vilâyet Sâlnâmelerinin Işığında Kiraz*, 1. Baskı, Kiraz Belediyesi Yay., İzmir 2024, s. 62-63.

²³ Pullukçuoğlu Yapucu, “Batı Anadolu İpekçiliği”, s. 122.

²⁴ *Hizmet*, 24 Ağustos 1887.

²⁵ Martal, *İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret*, s. 131.

²⁶ *Aydın Vilâyeti Sâlnamesi*, 1890/1891, s. 748.

²⁷ Martal, *İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret*, s. 90-98.

İmparatorluğu’nun başlıca ihraç maddeleri arasında yer alan ham ipeğin değeri (altın lira olarak) 1878’de 447.867, 1885’te 770.816, 1890’da 1.019.831 ve 1900’de 1.371.897.²⁸

19. yüzyılda ipekli dokumaların gündelik hayat içerisinde en yaygın kullanım alanı bulduğu yer, Efelerin kafalarındaki eşyalara çiçekli işlemelerden ve birkaç parça kumaşın sarılmasıyla meydana getirdiği “*narçiçeği renginde kuzunlu başlık*” olarak bilinen bir çeşit feslerdi. Aynı dönemde zeybekler “*kabalak*” denilen kırmızımsı ve keçeden imal edilmiş külah biçimindeki bir başlık kullanılmıştır. Başlık, “*terlik*” adı verilen keçe kaplı bir parçanın üzerine yerleştirilen ve “*çember*” adı verilen püsküllü bir bileşenden oluşmuştur. “*Koşa*” olarak adlandırılan bu püsküller, tercihen ipektan üretilmiş bir formda, başlığın sağ, sol, ön ve arka kısımlarından sarkacak şekilde fese yerleştirilmiştir. Çemberin ayrıntısında özellikle Ödemiş-Birgi, Beydağ ve Tire gibi bölgelerin kendilerine özgü çiçeklerini andıran oyalı işlemler ilişitirildiği görülmüştü. Fes üzerindeki püsküller, Efeler tarafından daha uzun bir şekilde kullanılırken, Zeybekler tarafından daha kısa bir biçimde tercih edilmiştir. Kızanların başlıklarında ise püskül vb. ibareler yer almamıştır. Efeler ve Zeybekler, üzerlerine “*bürümcük*” denilen ve ham ipektan dokunan, yaka kısmı olmayan ve kol ile boyun kenarları işlemeli olan “*içlik*” adlı gömlek giymiştir. Bu gömleklerin bazıları, yılan dili, halka şeker, eğrelti ve indim-bindim gibi yöreye özgü oyalara süslenmiştir.²⁹ Gömleğin üzerine “*zıbn*” “*mintan*” veya “*alakiye*” olarak adlandırılan, kırmızı ya da mor zemin üzerine beyaz çizgili ipek dokumalar giyilmiştir. Nitekim kıyafetlerin işlenme şekli ve hiyerarşi, aralarındaki farklılığı açıkça göstermiştir. Benzer şekilde Efeler, gömleğin ön yakasını açarken, zeybeklerin bu bölümü kapalı tutması gerekmiştir. Kızanların giydiği mintanlar ise uzun kollu ve önü kapalı bir yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra, “*cephen*” veya “*camadan*” adı verilen mavi, lacivert ve kırmızımsı renklerdeki yelek çeşitleri de tercih edilmiştir.³⁰ Dönem içerisinde İzmir ve çevresinde soygunculuk yapan birçok çete üyesi altın-mücevher, tabanca ve nakdi paranın yanı sıra girdikleri evlerden kahve takımı ve değirmeni, ipek iplik, ipekli şal ve yelek ve ipekli kaba kumaş gibi eşyaları beraberinde götürdükleri görülmüştür.³¹

19. yüzyılın ortalarında modern üretim tesislerinin kurulması için gereken sermaye mallarının ithalatında vergi muafiyetleri de uygulanmıştır. Devlet fabrika kurulmasını her zaman teşvik etmiştir. Hacı Halil ve Hacı Mustafa adındaki iki kişi İzmir’de kurdukları ipek fabrikası için ihtiyaç duydukları koza vs. masrafları için 500.000 kuruş borç talep etmişlerdir. Maliyenin durumu 500.000 kuruşluk krediye imkân tanımadığından 100.000 kuruşluk bir kredi ile girişimciler desteklenmiş, ileride hazinenin durumuna göre daha büyük teşvikler verileceği bildirilmiştir.³² Yine İzmir’de diğer iki adet ipek fabrikalarının 1849 tarihli bir belgeyle Jan Maton³³ ve 1850 tarihli bir belgeyle James Malhun³⁴ isimli Fransız tüccarlara ait olduğu görülmektedir. İzmir’de, 1855 yılında Ömer ve beraberindeki 3 kişiye ipek fabrikası kurmaları için ruhsat verilmiştir.³⁵ Dönem içerisinde İzmir’de bir diğer fabrika sahibi ise Covanaki’ydi.³⁶ Bu ve benzeri veriler, İzmir’de yabancı tüccarların 19. yüzyıl boyunca ipek ve ipekli dokumacılıkta yaşanan sanayileşme süreciyle birlikte elde ettikleri ürünlerden yoğun bir şekilde ticaret yaptıklarını; hatta hammadde ihtiyacını da coğrafi yakınlığı sebebiyle başta Ödemiş, Birgi, Tire, Bayındır ve Çeşme gibi yerleşimlerin yanı sıra Aydın, Sisam ve Sakız Adası gibi üretim bölgelerinden temin ettiklerini göstermektedir.

²⁸ Celal Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Zermabat Basımevi, Ankara 1939, s. 55-58.

²⁹ H. Ömer Karpuz-Zeliha Gaddar, “Efelik ve Zeybeklikle İlgili Terminoloji Üzerine Bir İnceleme”, 2. *Ulusal Efe Kurultayı; Türk Tarihinde Efe ve Zeybek Kültürü Sempozyumu*, İzmir 2013, s. 33.

³⁰ Abdurrahim Karademir, “Afro Zeybekler ve Kocaarap Zeybek Dansı”, *Prusa Dergisi*, Y 1, S 2, (2016), s. 29.

³¹ BOA, MVL, 216/14, 17 Ra 1272/1855.

³² BOA, A.MKT. MHM, 229/87, 1278.

³³ BOA, A.MKT. MHM, 10/59, 1265.

³⁴ BOA, HR.MKT, 29/73, 1266.

³⁵ BOA, A.MKT. NZD, 135/69, 1271.

³⁶ BOA, ŞD. 573/22, 1301.

18. yüzyılda ipekli dokuma gelirleri önemli veriler sunmaktadır. Zira 1805 senesine mahsuben ipek mizan resmi gelirlerine bakıldığında Mora, Antakya ve Halep ile çevresi, Selanik ve çevresi, Yenişehir-i Fener ve çevresi, İzmir’de (4.917,5 masrafa karşılık 15.527 kuruş net hasılat ile) ipekçiliğin daha gelişmiş olduğu bölgeler arasında yer aldığını ortaya koymuştur.³⁷ Nitekim 1850 yılında ipek üretilen bölgelerden yapılan ticarete kullanılan iskelelerin en önemlilerinden biri İzmir’de yer almıştır. 19. yüzyıl dünyasında eğer bir ticari gemi, İzmir’e gidecekse hiçbir kenar iskeleye uğramaksızın doğrudan İzmir’e nakledilmiştir. Aydın, Sığla ve Menteşe sancaklarında üretilen ipek sadece İzmir İskelesi’ne gitmiştir.³⁸ 1874 yılında İzmir’den 850 kutu koza ihraç edilmiştir. İhraç edilen yaş koza maliyetleri ve rüsumatı ile birlikte bedeli 1.779.069 kuruş şeklindeydi. Okka başı fiyatı 70 kuruşa geliyordu.³⁹

1884 yılında Bergama’da ipekli gömlek, çarşaf ve havlu kumaşı üretildiği, Tire kazasında ipekli peştamal, iplik alacası ve urgan gibi mensucat ve imalatına yönelik faaliyetlerin olduğu; Ödemiş kazasında ise ipekli mendil, alaca, ipekli mütenevvi bez ve çok güzel peşkir imal edildiği ve pek çoğunun ihraç olduğu bilinmektedir.⁴⁰ Günümüzde, Tire denilince akla gelen ilk unsurlar arasında, geçmişte olduğu gibi ipekten üretilen “Beledi” dokumaları yer almıştır. Belediye teriminin sözlükteki karşılığı ise bir çeşit bez ve yerli kumaş olarak tanımlanmıştır.⁴¹ 500 yıllık bir geçmişe sahip ve Anadolu’ya özgü bir dokuma türü olan Belediye, Jakarlı dokumanın atası olarak anılmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren önce Tire’de sonra Bursa’da kendine özgü üretim şekliyle dokuma tezgâhlarında yer bulmuştur. Tire merkez ve köylerinde 15. asırda geliştirilen bu tezgâhlar gerek Osmanlı ve gerekse Avrupa’daki saray ve köşkler için Belediye dokumaları imal etmiştir. Bu tezgâhlardan çıkan kumaşlar saray perdelerinden Yeniçerilerin zıbınlarına dek pek çok yerde kullanılmıştır.⁴² Belediye dokumaları 1900’lerde 60 tezgâhta üretilirken⁴³; 20. yüzyılın ilk yarısında Tire’deki Belediye dokuma tezgâhı sayısı 100’ün üzerinde bir seviyeye ulaşmıştır. Bu durum, yüzyıllardır geleneğin aktarıldığını ortaya koyan en önemli veridir.⁴⁴ Aynı dönemde Osmanlı ordusunun önemli bir kolu olan Yeniçeri Ocağı’nın iç zıbınlıkları ile gömlekleri, halk arasında kullanılan giysiler, evlerdeki perdeler, divan ve yatak örtüleri Belediye dokumasından yapılmıştır. O dönemde Belediye dokumasını öğrenen Bursa esnafı, Ahilik bayraklarını Belediye ipeklerinden üretmiştir.⁴⁵

19. yüzyıl sonlarında ipekçilik, İzmir’de geleneksel üretim ve ananelerin birbiriyle temerküz ettiği önemli alanlardan biriydi. Zira Beydağ’daki ipekçilerin geleneksel faaliyetleri bu konuda önemli ipuçları veriyordu. Mestan Yapıcı’nın aktardığına göre; “bir hafta içinde satılmayan koza delinir böcek kelebek olur ve artık işe yaramaz hale gelir. Bunun olmaması için satılmayan kozalar fırınlarda düşük bir sıcaklıkta bekletilerek veya güneşte bırakılarak böceğin canlanıp kozayı delmesi önlenir. Yine de satılamazsa bilinen geleneksel ve ilkel sayılabilecek yöntemlerle ipek çekilir. Bu ham ipektir, çile haline getirilen ipek bir kez daha dokunur. Kalın

³⁷ Yavuz Cezar, “Osmanlı Devleti’nin Mali Kurumlarından Tersane-i Amire Hazinesi ve Defterdarlığı’nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C 41, S 1, (1985), s. 220.

³⁸ BOA, A.DVN, 64/55, 1266.

³⁹ Ozan Aras, *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İpekçilik: İmalat, Ticaret ve Vergilendirme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2021, s. 171-172.

⁴⁰ *Aydın Vilâyeti Salnamesi*, 1301/1884, s. 111, 121, 125.

⁴¹ *Aydın Vilâyeti Salnamesi*, 1326/1908, s. 349; Bk. K. Özbel, *Beledi Dokumaları, El Sanatları: XIV*, CHP Halkevleri Bürosu, 1949, s. 3.

⁴² 16. yüzyılda bölgede sıklıkla Belediden yapılan alaca, bogasi, dimi, atlas, kemha, bez, tülbent, makrama, kuşak, peşkir, peştamal, beledi yastık ve döşek gibi dokumalar yoğun biçimde üretilmiştir. Bu merkezler içerisinde Tire’deki “Beledi dokumaları” ürün çeşitliliği konusunda ön sıralarda yer almış; kent bu dokuma geleneğini asırlar boyunca sürdürmüştür. Bk. Yılmaz, “Batı Anadolu’da Tekstil Endüstrisinin Gelişimi”, s. 260.

⁴³ “Tire’nin Kültürel ve Doğal Miras Öğeleri”, *Tire’den Yansımalar*, S 25, (Temmuz 2024), s. 80.

⁴⁴ Gündüz Artan, “Tire’de Dokumacılık ve Nalıcılık”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C 8, S 177 (Nisan 1964), s. 367.

⁴⁵ Nesrin Önlü, “Ege Bölgesi El Dokuma Kaynakları”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S 17, (2010), s. 50; Bk. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, Çev: Gül Çağalı Güven & Özgür Türesay, İstanbul 2003.

ipek ipliğinden de yağlık, uçkur, peşkir dokunur. İpek böceği kozalarına karınca ve fare zarar verir. Ayrıca 21 Mayıs’a kadar rastlayan ve birkaç gün süren soğuklarda da kozalar için zararlıdır. Batıl bir inanç olarak evlerin kapılarına ve saçaklarına Danaayağı ve Çitlenbik dalları asılır”dı.⁴⁶ İzmir ve çevresinde koza üretiminden başlayarak ipekli kumaş üretiminin her aşamasını kendi emeğiyle gerçekleştiren üreticiler oldukça yaygındı. Örneğin Balyambolu’da Çomaklar karyesinde kayıtlı 185 hane arasında 80 adet iplikçi esnafı bulunuyordu.⁴⁷

19. yüzyıl ortalarında Bayındır’ın sosyo-ekonomik dinamiklerine bakıldığında ipekçilik mesleğini Camii Kebir mahallesinde 2 ve Hacı İbrahim mahallesinde ise 1 kişinin yaptığı görülmektedir. Camii Kebir Mahallesinde ipekçilik mesleğiyle uğraşan ve geçimini sağlayan İpekçi Mehmet Bin Süleyman, yaptığı üretim ve satışlardan 897 kuruş gelir sağlamıştır. Aynı mahallede yer alan bir diğer ipekçi ise Ayarcı Yusuf Oğlu İbrahim Bin Osman’dır. Bu işletmeci ise yaptığı üretimlerden 675 kuruş kazanç elde ederek geçinmiştir. Hacı İbrahim Mahallesinde ipekçilik esnafı mesleğiyle öne çıkan Lüleci Süleyman Bin Mustafa, yaptığı üretimler ve satışlardan 760 kuruş kazanç sağlamıştır.⁴⁸ Dönemin kayıtları Ayasuluğ (Selçuk)’ta da dut ağaçlarının yaygın olduğunu ve buna bağlı olarak ipek böceği yapıldığını ortaya koymuştur. Özellikle Çirkince karyesinin dut ağacı sayısı bakımından öne çıkan bir yerleşim olduğu belirtilmiştir.⁴⁹

19. yüzyıla ait istatistiksel kayıtlara bakıldığında Osmanlı Devleti’nde ticari bir ürün olarak ipek üretimiyle öne çıkan bölgelerin ipek ve koza üretiminin 100 milyon kuruşu geçerek, aynı dönemde 4.383 milyon kuruş olan toplam tahıl üretiminin %2,3’ünü oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu veri, oldukça yüksek bir rakamdır. Zira aynı yılda ipek üretimi 1.180.200 kg, koza ve tohum üretimi 117.400 kg ve bunun toplam değeri 1.297.600 kuruş şeklindedir.⁵⁰

Diğer taraftan, 19. yüzyılda Tire’de yaygın olarak görülen ürünlerden biri de dut bahçeleridir. Dut ağacının Tire’de öne çıkması, ipek böceği yetiştiriciliği ile doğrudan bağlantılıdır. Nitekim bölgede tarımsal arazi mülkiyetinin yoğunluğu 0-19 dönüm arasında değişiyordu ve bu bir ailenin geçimini sağlamak için yetersizdi. Sonuç olarak, Batı Anadolu’nun diğer kesimlerinde olduğu gibi kendi toprağına sahip olan küçük üreticiler genellikle ek gelir arayışına girmiş ya da ortakçılık veya kiracılık anlaşmaları yoluyla başkalarına ait arazileri işlemiştir. Tire’deki durum bu teoriyi doğrular niteliktedir. Zira tarım arazilerinin ortakçılık yoluyla işletilmesi oldukça yaygındı ve sınırlı sayıda kişi büyük arazilere sahipti. Yöre geneline bakıldığında sadece altı kişi 100-300 dönüm arasında değişen miktarda araziye sahipti.⁵¹ Dolayısıyla ticareti yapılabilecek düzeyde koza üretmek için yetiştiricinin elinde yeterli miktarda dut ağacı olması gerekiyordu. Bu noktada 1844-1845 yıllarında Tire’de 5.048 adet dut ağacı mevcut iken, Birgi’de 113 hanenin toplamda 809 dönümlük bir dut bahçesi olduğu tespit edilmiştir. Aynı tarihlerde Selçuk’un⁵² Çirkince karyesinde 66 haneye ait 280 adet, Bayındır’da 124 adet ve ipek üretimiyle küçük menderes havzasında öne çıkan yerleşimlerden Beydağ’da 9.225 adet dut ağacı olduğu görülmüştür.⁵³

⁴⁶ Mestan Yapıcı, *Beydağ “Balyambolu” “Palaiopolis”*, İzmir 1995, s. 160-161.

⁴⁷ Pullukçuoğlu Yapucu, “Batı Anadolu İpekçiliği”, s. 127-128.

⁴⁸ Derya Hepkarşı, *19. Yüzyıl Ortalarında Bayındır Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001, s. 19-23, 59-60, 101.

⁴⁹ Hanife Demirkaya, *19. Yüzyıl Ortalarında Ayasuluğ’un Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004, s. 44-45, 64.

⁵⁰ Tevfik Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 177.

⁵¹ Özgün, *İzmir ve Artalanında Tarımsal Üretim*, s. 105.

⁵² XVI. yüzyılda Feterek, Kızılca ve Zeytin köylerinde yetiştirilen dut bahçelerindeki yaprakları köylüler ipek böceği yetiştiricilerine satmış ve sipahilerine bir miktar para ödemişlerdir. Bk. Mehmet Akif Erdoğan, “On Altıncı Yüzyılın İkinci Yarısında Ayasuluğ Kasabasında Nüfus ve Üretim”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu Bildirileri*, (İzmir 1998), s. 231-240.

⁵³ Pullukçuoğlu Yapucu, “Batı Anadolu İpekçiliği”, s. 124.

20. yüzyıl başlarına doğru gelindiğinde Osmanlı Devleti’ne ait tarımsal bölgelerde ipek böceğinin nasıl yetiştirildiği konusunda araştırma yapmak üzere Rus İmparatorluğu, Nikola Şarof adlı bir uzmanı görevlendirmiştir. İpek böceği yetiştirmek üzere Kafkasya’da tesis olunan idarede görevli olan Şarof’un gezi programında; Mudanya, Bursa, İzmit, Ankara, İzmir, Konya, Bilecik, Eskişehir, Beyrut, Şam, Cebel-i Lübnan ve Yafa gibi şehirler yer almıştır.⁵⁴

Dönem içerisinde dutlukların çoğaltılması ve ipek böceği faaliyetlerinin artırılması için büyük bir çaba içine girilmiştir. Bu konuda İzmir’de 1902 yılında Seydiköy Numune Çiftliği kurulmuştur. Çiftlik, bağıcılığın tarımsal bir uğraş olan İzmir ve çevresinde yeniden canlandırılması ve filoksera nedeniyle tahrip olan bağların ıslah edilerek işlenmesini mümkün kılmak amacıyla faaliyet göstermiştir. Çiftliğin görevleri arasında halka bilimsel yöntemler çerçevesinde fennî bağıcılık yöntemlerinin gösterilmesi ve bizzat yaptırılacak pratik uygulamalarla fiilen bağların budaması, bakımı ve hastalıklara karşı mücadele yollarının öğretilmesi yer almıştır. 1907 yılında, okulun öğretim programına ipek böcekçilik dersi eklenmiştir.⁵⁵ Dutçuluğun ve ipekçiliğin geliştirilmesi için her yıl dikimi yapılması planlanan 400.000 dut fidanı yetiştirmek üzere bir dut fidanlığı kurulması kararlaştırılmıştır.⁵⁶ 1909 yılında Aydın Vilayeti sınırları içinde yer alan Çeşme’de ipekçiliğin geliştirilmesi için bir Numune Mektebi açılması teklif edilmiştir. Ancak vilayet meclisinde yapılan görüşmelerde bölge dâhilinde Amerikan Asma çubuğu yetiştirmek üzere üç fidanlı ve bir Aşı Mektebi olması sebebiyle bu karar uygun bulunmamıştır.⁵⁷ Mektep, 1912’de bu yeni şubesiyle birlikte ismini değiştirmiş ve “*Seydiköy, Bağcılık, Bağcevanlık, Böcekçilik, Mahiyat-ı Mütehammire Mektebi*” olarak eğitim hayatını sürdürmüştür. Seydiköy Ziraat Mektebi’nden diploma alarak mezun olan öğrencilere kendi şahsi arazilerinde çalışabilecekleri gibi diğer tarımsal işletmelerde de ücretli olarak görev alabilecekleri şartı konulmuştur.⁵⁸

2. XX. Yüzyıldan Günümüze İzmir’de İpek Böcekçilik ve İpekli Dokuma Geleneği

20. yüzyıl başlarından itibaren ipek böceği üretim faaliyetlerine paralel olarak yaş koza üretimleri ve ham ipek satışı yapan ticari gruplarda bir artış meydana gelmiştir. Bu kapsamda İkinci Meşrutiyet yıllarında, İzmir’de ipek böceği tohumu satışı yapan üç gayrimüslim esnafın bulunduğu tespit edilmiştir.⁵⁹ Bununla birlikte gerek İkinci Meşrutiyet dönemi ve gerekse Birinci Dünya Savaşı yıllarında dokuma sanayisindeki üretimin ülke genelinde %74’ü İzmir ve İstanbul’da üretilmiştir. Bu dönemlerde yalnızca İzmir’de 59 ipek üretim ve dokuma şirketi bulunmaktadır.⁶⁰ Aynı tarihlerde İzmir’de ipekli dokuma ve yan ürünlerini satan kişiler arasında D. Athanasiadis, P. Karayannapulos, İ. Karanyannapulos, D. Logohetis, İ. Benekis; ipek böceği kozası satıcıları arasında P. Karayannapulos, N. Konstantinidis ve A. Kiriazis; ipekli kumaş satıcıları arasında M. Papadopoulos, G. Pestemanoğlu, M. A. Pestemanoğlu; iplik tüccarları arasında Hacı İsmail Bey, Ali Fikri Bey ve Mehmet ve Şefik Beyler yer almıştır.⁶¹ İkinci Meşrutiyet ve sonrasında İzmir’de ipekli dokumacılık

⁵⁴ BOA, BEO., 127813/1705, 1.C.1319.

⁵⁵ Halil Özceçoğlu, *Modernleşme Sürecinde İzmir’de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitime Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İzmir 2009 s. 111-113.

⁵⁶ *Aydın Vilayet Salnamesi*, 1326, s.158-159; 1907 yılında Tire kazası içindeki dutluklar önemli bir seviyeye ulaşmış ve yetiştirilen bu dutluklar sayesinde yıllık 12.000 kilograma yakın baş koza elde edilmiştir. Bk. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tire’nin Ekonomik Yapısı”, *Tire’den Yansımalar*, S 24, (Aralık 2023), s.35.

⁵⁷ *Aydın Vilayeti Meclis-i Umûmisinin 1325 Senesi Mukarrefâtı*, Aydın 1325/1909, s.37.

⁵⁸ Cahit Telci-Hasan Mert-Turan Gökçe, *Seydiköy’den Gazîemir’e Bir Kentleşme Süreci*, İzmir 2003, s.111-113.

⁵⁹ Engin Berber, *İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rebberlere Göre Meşrutiyette İzmir)*, İzmir 2008, s.104.

⁶⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarından Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.44.

⁶¹ Berber, *İzmir 1876 ve 1908*, s.104, 121.

sektörüne bakıldığında aynı aileden gelenlerin geleneksel olarak ata mesleklerini sürdürdükleri ve geleneklerinin yaşatılmasında etkili oldukları söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce, yaş koza üretiminin oldukça ilerlediği İzmir ve çevresinde 88.247 kilogram yaş ipek kozası üretilmiştir. Savaşın başladığı 1914 yılında yaş koza üretiminde önemli artışlar (89.920 kg) meydana gelse de Batı Anadolu Bölgesi’nin işgali ve 1919 yılından itibaren bölgenin tamamen Yunanların kontrolüne geçmesi, üretimlere ket vurmuştur. 1919-1922 yılları arasında yaşanan Yunan tedhiş hareketleri, tahrip ve yağma gibi gelişmeler, özellikle Ödemiş ve Tire gibi yerleşimlerde dutlukların tahrip edilmesine ve üretimin düşmesine neden olmuştur. Türk İstiklâl Savaşı sonrasında kentin yeniden imarı ve iktisadi kalkınma hedefleri doğrultusunda bölgenin ipek böcekçiliğine elverişli yapısı göz önünde tutularak, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte yaş koza üretiminin artırılması hedeflenmiştir.

Tablo 1: İzmir’de Yaş Koza Üretimi

Yıllar	Yaş Koza Üretimi
1913	88 247
1914	89 920
1915	37 657
1916	1 961
1917	2 395
1918	32 097
1919	18 921
1920	7 323
1921	20 159
1922	19 376
1923	10 262

Kaynak: *Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1941*, Ankara 1943, s. 18.

Tablo 1’de yer alan verilere göre, Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yılları arasında yaşanan siyasal ve ekonomik dönüşümler, birçok tarımsal üretim faaliyetini olduğu gibi ipekçilik sektörünü de derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, yaş ipek kozası üretiminde gözlemlenen değişim hem savaş koşullarının olumsuz etkilerini hem de Cumhuriyet’in tarımsal kalkınma politikalarının yansımalarını ortaya koymuştur. 1913 yılı verilerine göre İzmir’de toplam 88.247 kilogram yaş ipek kozası üretilmiştir. Bu rakam, ipekçiliğin dönemin önemli tarımsal faaliyetlerinden biri olduğunu göstermektedir. Ancak 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı ve onu takip eden yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, üretimde ciddi bir gerilemeye neden olmuştur. Nitekim 1916 yılına gelindiğinde yaş ipek kozası üretimi yalnızca 1.961 kilogrampa düşmüştür. Bu düşüş, üretimde yaklaşık %98 oranında bir azalmayı ifade etmekte olup savaşın tarımsal üretim üzerindeki yıkıcı etkilerini net biçimde ortaya koyan en önemli veriler olmuştur. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte uygulamaya konan tarım ve sanayi politikaları, birçok geleneksel üretim dalında olduğu gibi ipekçilikte de yeniden canlanma sürecini başlatmıştır. Bu doğrultuda, 1923 yılı itibarıyla yaş ipek kozası üretimi 10.262 kilogrampa ulaşmıştır. Bu artış, henüz yeni kurulmuş olan Cumhuriyet yönetiminin tarımsal üretimi destekleme yönündeki iradesini ve ipekçiliğe verilen önemi göstermesi bakımından anlamlıdır. Üretimdeki bu toparlanma, aynı zamanda kırsal ekonominin yeniden yapılandırılması ve yerli hammaddelere dayalı sanayi politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, yaş ipek kozası üretiminde 1913–1923 yılları arasında gözlemlenen dalgalanma, savaş ve siyasi dönüşümlerin tarımsal üretim üzerindeki etkilerini ortaya koyarken, Cumhuriyet dönemiyle birlikte tarım politikalarında yaşanan değişimin de somut bir göstergesi olmuştur.

Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce Türk İstiklâl Savaşı sırasında ipek üretimi ve dokumacılık sektörü durgunluk sürecine girmişse de üretimler el tezgâhlarında sürdürülmeye çalışılmıştır.⁶² Cumhuriyet’in ilanından sonra İzmir Limanı’ndan gerçekleşen ihracat miktarlarına bakıldığında yurt dışına satılan ipek, ipek ipliği ve mensucat ürünlerinin toplam değerinin 869.900 kuruş olduğu görülmektedir.⁶³

Cumhuriyet’le birlikte İzmir ve çevresinde ipek böceği yetiştiriciliğini etkileyen konuların başında mübadele gelmiştir. Türk İstiklâl Savaşı sonrasında, Yunanistan’dan gelen büyük göçmen kitlesinin yerleştirildiği bölgelerin başında İzmir yer almıştır. Bunun bir sonucu olarak, mübadele ile gelen göçmenler İzmir’in ekonomik yapısına büyük ölçüde tesir etmiştir. Bu süreçte mübadil göçmenler, İzmir’deki ipek üretimini istenilen ölçüde geliştirememiş; kendilerine dağıtılan dut ağaçları ve bağları kesmişlerdir. Buna bağlı olarak İzmir ve çevresinde ipek böcekçilik ve yaş koza üretimi epey azalmıştır.

İzmir gibi mübadillerin yoğun olduğu yerlerde, göçmenler mesleki dağılıma uygun alanlara yerleştirilememiştir. Genel olarak serbest meslek sahibi olup zanaat grubunun içinde yer alan birçok aile, Türkiye’ye geldiklerinde, geldikleri yerlerdeki ortama uygun ev bulunamadığı için, tarımsal uğraşın olduğu alanlarda ikamet ettirilmiştir.⁶⁴ Buna karşılık Yunanistan’a göç eden aileler üzüm, tütün, halı ve hatta ipek böcekçilik gibi konularda bilgi, beceri ve deneyimlerini Yunanistan’a aktarmışlardır.⁶⁵ Bu sayede Yunanistan’da ipek ve ipekli dokuma sanayi, Türkiye’de ipekçilik işkolunda faaliyet gösteren mübadil göçmenlerin Yunanistan’a geçmesiyle birlikte önemli bir değişime uğramıştır. Anadolu’dan giden göçmenler sayesinde ve onların birikimiyle Mora’da, tamamı ipek üretiminde uzmanlaşmış 550 aileden oluşan bir köy kurulmuştur. Yunanistan’da ham ipek üretimi, 1922 ile 1926 yılları arasında üç kat artış gösterirken⁶⁶, ipekli kumaş üretimi ise 3,1 kat oranında yükselmiştir. Bu dönemde, Türkiye’nin ipek dışsatımının görece önemi azalmış, buna karşın Yunanistan’ın dışsatımı, üretim artışı ile paralel bir şekilde yükselmiştir. Türkiye ise ipek yerine koza ihraç etmeye başlamıştır. Türk ipek sanayisi, atölye sahipleri, ustaları ve işçilerini mübadele ile kaybettikten sonra, bir daha eski durumuna ulaşamamıştır.⁶⁷ Cumhuriyet döneminde ipekçiliği göçmenlere öğretmek için bir dizi önlemler alınmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında ilk olarak 19 Haziran 1926 tarihli ve 859 sayılı yasal düzenleme ile tohum üretimi, ipek böceği baltım, besleme ve şartların iyileştirilmesi ile ilgili hususlar hukukî teminat altına alınmıştır.

Unutulmaya yüz tutan ipekli dokumacılık geleneği, 1930’lu yıllardan itibaren yeniden hatırlanmış ve göçle gelen mübadillere öğretilmeye çalışılmıştır. İpekçilik konusunda verilen eğitimler ve dutlukları genişletme çalışmaları buna yönelik verilen çabayı açıkça ortaya koymaktadır. Bu çabaların bir sonucu olarak 1933 yılında İzmir’de ipekçiliğin merkezini oluşturan Ödemiş’te dut bahçeleri 120 dönüme ulaşmıştır. Bu değişim, kendini üretimler bazında da göstermiştir. Örneğin 1927 yılına kadar her yıl ortalama 15.000 kg yaş koza elde edilirken, 1927’den sonra yaş koza üretimi artarak 28.000 kg çıkarılmıştır. Aynı tarihlerde Buldanlı Haşim ustanın kişisel girişimleri ile bir ipekli dokuma imalathanesi açılmıştır. Haşim usta, küçük atelyesinde⁶⁸ ipekli mendiller, eşarplar ve buna

⁶² Neslihan Yaşar-Nesrin Önlü, “İzmir’in Gelecek Kuşaklara Mirası Ödemiş İpeklileri ve Tire Beledi Dokumalarının Son Durumu”, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, İzmir Özel Sayısı, (2022), s. 112.

⁶³ *1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği*, Dersaadet (İstanbul) Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.6021 1331 R (1915 M), s. 24.

⁶⁴ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 43.

⁶⁵ Kemal Arı, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Ekonomik Sonuçları”, *Türkiye İktisat Kongresi 2023*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024, s. 917.

⁶⁶ 1923-1931 yılları arasını kapsayan sekiz yıllık süreçte Yunanistan’daki koza üretimi 100.000 kg’dan 2.500.000 kg’a çıkarılmıştır. Bk. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 4, C 3, B 30, 18.07.1931, s. 169.

⁶⁷ Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 83.

⁶⁸ Ödemiş’te kalın bez dokumaların yanı sıra Buldanlı Haşim Efendi, 1924’lerden itibaren başörtüsü, eşarp ve mendil üretmek için çok zarif, ince ipek kumaşlar dokuduğundan ve boyasının Ödemiş’te yapıldığı ipekten peştemallar ürettiyordu. Bk. “Ödemiş’in Ahval-i Tarihiyesi”, *İzmir Ticaret Odası Dergisi*, S 8, İzmir 1926.

benzer eşyalar dokumuş ve İzmir piyasasına sürmüştür. Sosyal ve kültürel yaşamında nam salan ipekli dokumalar sayesinde İzmir, ipekli dokumalarıyla hak arasında rağbet görmüştür.⁶⁹ Tire’de 1928 yılında 100 ve 1929 yılında ise 120 kutu ipek böceği tohumu açılmıştır. İpek kozası üretimi 1928’de 13.000 iken 1929’da 15.400 kg çıkarılmıştır.⁷⁰ 1933 yılında Ödemiş’teki yaş koza imalatının üçte biri dışarıya, geriye kalan üçte ikisi ise Ödemiş merkezinde yer alan el dokuma tezgâhlarında imal edilmiştir. El dokuma tezgâhlarının yaygın olduğu imalathaneler daha ziyade evlerin içerisinde yer almış ve bizzat kadınlar tarafından dokumalar yapılmıştır. Nitekim aynı yıl içinde İzmir Ticaret ve Sanayi Odası’nın kayıtlarına bakıldığında Ödemiş ve çevresinde 4.000 civarında dokuma tezgâhı bulunduğu görülmektedir.⁷¹

Bölge tarımına önemli katkılar sunan Bornova Ziraat Mektebi’ne, denemeleri yapılmak üzere Bursa İpek Böcekçilik Enstitüsü’nce tohumluklar gönderilmiştir. Önce mektebin büyük salonunda halka yönelik olarak ipek böceği ile ilgili konferans, kurs, seminer ve uygulamalı eğitimler verilmiştir.⁷² Daha sonra köy çocukları için ipek böceği yetiştiriciliğine dair konular hususi bir ders olarak sunulmuştur. Hatta okul öğretmenleri bizzat köyleri ziyaret ederek İzmir ve çevresinde yapmış oldukları araştırma gezilerinde köylülere zeytincilik, fennî arıcılık ve ipek böceği yetiştiriciliği konularında bilgiler vererek rehberlik etmiştir.⁷³

1938 yılı Nisan ayı içerisinde iki önemli kurs düzenlenmiştir. İpekçilik kursunun ilki 11 Nisan 1938 tarihinde Denizli İpek Böceği İstasyonu müdürü Akif Tunç idaresinde açılmıştır. Ödemiş, Tire ve Bayındır’daki üreticilere dut fidanının yanı sıra ipek böceği tohumu dağıtılmıştır. Ayrıca böcek yetiştiriciliği yapan halka fennî bakım-besleme yöntemleri gösterilmiştir.⁷⁴ İkinci ipekçilik kursu 30 Nisan 1938 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık olarak 2 ay sürecek olan ipekçilik kursu, Ödemiş merkezli olarak açılmış ve başta Ödemiş, Birgi, Kiraz, Adagide, Tire, Beydağ ve Bayındır gibi yerleşimlerden 85 kişi katılım sağlamıştır. Kurs boyunca bir yandan üreticilerin ipekçilik konusunda bilgi-görgüleri artırılırken, diğer yandan da Birgi, Beydağ, Kiraz ve Adagide nahiyesinde birer adet numune böcekhanesi kurulmuştur. Ayrıca kurs müdürü Akif Tunç başta olmak üzere İzmir Valisi Kâzım Doğan Dirik, kursa katılım sağlayanlara her türlü kolaylığın sağlanacağını ve desteklerini esirgemeyeceklerini belirtmiştir.⁷⁵ 1938 yılında açılan üçüncü ipekçilik kursu, 10 Temmuz 1938’de gerçekleştirilmiştir. Ödemiş Halkevi’nde açılan ipek böceği kursuna Tire, Beydağ, Bayındır, Ödemiş, Birgi, Kiraz ve Adagide gibi yerleşimlerden geniş çaplı katılım olmuştur. Denizli İpek Böcekçilik İstasyonu müdürü Akif Tunç, halkın rağbet gösterdiği etkinlikte fennî böcek bakımı ve üretim yöntemlerini bizzat uygulamalı olarak göstermiştir. Kurs sonunda başarılı olan kursiyerlere diplomaları verilerek 25 kişi mezun olmuştur. Ayrıca aynı yıl içinde 21.000 kilogram yaş koza üretilmiş ve mevcut dutluklara yenileri eklenmiştir. Dönem içerisinde ipek kozası, Tire ve Ödemiş’te 25-30 kuruşa satılmıştır.⁷⁶

1930’lardan itibaren yürütülen çalışmalar, eğitimler ve teşviklerle İzmir ve ilçeleri ipek böceği yetiştiriciliğinde önemli bir yol katetmiştir. Verilen destek ve teşvikler halk üzerinde etkili olmuş;

⁶⁹ “Ödemiş’te İpekçilik İlerliyor”, *Akşam*, 27 Kânunuevvel 1933, s. 6.

⁷⁰ “Tire Kazasında İpekçilik İlerliyor”, *Hakimiyeti Milliye*, 19 Temmuz 1929, s. 8; 1927 yılında Tire’nin Ekinhisarı ve Bademiye mahallelerinde 26 adet Beledi dokuma tezgâhının faaliyette olduğu bilinmektedir. Bk. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tire’nin Ekonomik Yapısı”, *Tire’den Yansımalar*, S 24, (Aralık 2023), s. 37.

⁷¹ “Ödemiş’te İpekçilik İlerliyor”, *Akşam*, 27 Kânunuevvel 1933, s. 6.

⁷² Fikri Karaesmen, “Böcekçilik ve İpekçilik: İpek Böceklerinin Beslenmesi Üzerine Yapılan Müşahedeler”, *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Y 21, S 8, (15 Kanunusani 1944), s. 191-192.

⁷³ Nurullah Kırkpınar, *İzmir Kent Tarihi Araştırmalarına Bir Katkı: Bornova Ziraat Mektebi (1922-1955)*, 1. Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2020, s. 135-136, 226; Bk. “Ödemiş İpekçilik Kursunda”, *Anadolu*, 4 Mayıs 1938, s. 4.

⁷⁴ “Tire’de İpek Böcekçiliği Kursu Açılacak”, *Anadolu*, 11 Mart 1938, s.2; “İpek Böcekçiliği Kursu”, *Anadolu*, 5 Nisan 1938, s. 5.

⁷⁵ “İpek Böceği Kursu”, *Yeni Asır*, 30 Nisan 1938, s. 2.

⁷⁶ “Ödemiş’te İpek Böcekçiliği”, *Akşam*, 10 Temmuz 1938, s. 5.

Çeşme’de ipekçiliğin geliştirilmesi amacıyla yöre halkı, İzmir Valiliği’nden dut fidanı ve böcek tohumluğu talep etmiştir. Bunun üzerine Bornova Ziraat Mektebi idare heyeti talep eden üreticilere dut fidanı göndermiştir. Böylece gerek İzmir merkez ve gerekse ilçelerde böcekçilik faaliyetleri yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır.⁷⁷ 1930’dan 1950’ye kadar olan dönemde Koza Borsası ve Mizan satış bölgeleri arasında Bursa, Bilecik, İzmit, Adapazarı, Edirne, Antalya, Diyarbakır, Elâzığ, Amasya, Denizli gibi yerleşimler yer almıştır. Aynı tarihlerde Batı Anadolu’da Ödemiş, Tire, Aydın, Muğla, Milas Biga ve Gönen gibi yerleşimlerde koza satışları serbest bırakılmış; üreticiler küresel olarak dayatılan ağır şartlar ve fiyatlardan korunamamıştır. Buralarda koza satışlarının yerel yönetimler ve ticaret odaları tarafından kontrol edilecek şekilde yapılması öngörülmüştür. Ayrıca ipek böceği tohumu üreticisi ve satıcısı olabilmek için ilgili kurs yahut ziraat okulunu bitirmiş olmak veya tohumculuk konusunda yeterli sınavını geçmek temel şart olarak konulmuştur.⁷⁸

Tablo 2: İzmir’de İpek Böcekçilik Yapan Aile Sayısı, Açılan Tohum Kutusu ve Elde Edilen Yaş Koza Miktarı

Yıllar	Böcekçilik Yapan Aile Sayısı	Açılan Tohum Kutu Sayısı	Yaş Koza Üretimi
1933	2 185	2 239	40 658
1934	2 057	1.694	39 720
1935	2 374	2 148	43 950
1936	730	1 500	35 200
1937	1 951	1 277	23 700
1938	4 248	1 191	26 110
1939	397	614	18 097
1940	2 903	101	34 600
1941	3 013	1 219	39 300
1942	2 160	1 005	29 000
1943	3 370	1 190	30 700
1944	1 544	1 193	36 009
1947	-	1 245	43 800
1948	-	1 187	45 075
1949	-	1 325	42 590

Kaynak: Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1941, s. 22; Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1944, s. 21; Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950, s.99; Tarım İstatistikleri 1928-1934, s. 148.

Tablo 2’ye göre, Cumhuriyet’in ilk yıllarında kırsal kalkınma politikaları kapsamında desteklenen geleneksel tarımsal faaliyetlerden biri olan ipek böcekçilik, 1930’lu ve 1940’lı yıllarda yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Bu dönemde hem üretimin niceliksel artışı hem de üretici sayısında meydana gelen değişim, devletçilik politikalarının etkisini ve aynı zamanda toplumsal-siyasal dinamiklerin sektöre yansımaları göstermesi bakımından dikkate değerdir. 1933 yılı itibarıyla İzmir’de ipek böcekçilik yapan aile sayısı 2.185 olarak kaydedilmiş, toplam yaş koza üretimi ise 40.658 kg olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler, sektördeki üretici tabanının dar olmasına kıyasla rasyonel üretim ve verimliliğin görece yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak, 1933–1943 yılları arasında uygulanan tarımsal teşvik politikaları, modernleşme çabaları, kooperatifleşme girişimleri ve yerli sanayiye hammadde sağlama hedefi doğrultusunda yürütülen çalışmalar sonucunda, ipek böcekçilik yapan aile sayısı 1943 yılında 3.370’e yükselmiştir. Bu artış, %54’lük bir yükselişe işaret ederek on yıllık süreçte sektörün yaygınlık kazandığını ve üretici tabanının genişlediğini ortaya koymaktadır. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen, söz konusu dönemin demografik ve toplumsal yapısını etkileyen önemli bir faktör de göz önünde bulundurulmalıdır: Nüfus mübadelesi. 1923 yılında imzalanan Türk-Yunan

⁷⁷ *Yeni Asır*, 25 Kanunuevvel 1931, s. 2; *Halkın Sesi*, 26 Kanunuevvel 1931, s. 4; *Halkın Sesi*, 27 Kanunuevvel 1931, s. 4; “Çeşme’de İpekçilik İçin Mühim Bir Teşebbüse Girişildi”, *Son Posta*, 29 Aralık 1931, s. 4; *Halkın Sesi*, 29 Ağustos 1932, s. 1-4.

⁷⁸ *Ulus*, 23 Eylül 1938.

Nüfus Mübadelesi ile başta Batı Anadolu ve Trakya olmak üzere birçok bölgede ipekçilikle uğraşan gayrimüslim üretici kitlesi ülke dışına gönderilmiş; bunun sonucunda, üretim bilgisi ve tecrübesine sahip önemli bir insan kaynağı kaybedilmiştir. Dolayısıyla 1943 yılına kadar yaşanan üretici artışı, aynı zamanda mübadele yoluyla yaşanan kaybın telafisi olarak da değerlendirilebilir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, 1933–1943 yılları arasında yaşanan gelişmeler sadece niceliksel bir büyüme değil, aynı zamanda sektördeki yeniden yapılanma çabalarının ve Cumhuriyet’in erken dönem kalkınma politikalarının bir yansıması olarak ele alınmalıdır.

İzmir’de ipek böceği faaliyetlerine bakıldığında 1935 yılında İzmir merkezde 4, Tire’de 6, Ödemiş’te 90 ve Menemen’de 4 olmak üzere toplamda 104 köyde ipek böceği yetiştiriciliği yapılmıştır. Böcekçilik yapan hane sayısı İzmir merkezde 70, Tire’de 200, Ödemiş’te 2.100 ve Menemen’de ise 4 ailedir. Aynı yıl içinde açılan kutu sayısı İzmir’de 38, Tire’de 100, Ödemiş’te 1.700 ve Menemen’de 310 adettir. Elde edilen yaş koza miktarı İzmir’de 1.140 kg, Tire’de 2.500 kg, Ödemiş’te 40.000 kg ve Menemen’de 310 kilogramdır. Yetiştirilen yaş kozanın 1 kg’ı İzmir’de 35’e, Tire’de 40’a, Ödemiş’te 60’a ve Menemen’de ise 30 kuruşa satılmıştır. İl dâhilindeki dut ağacı sayısına bakıldığında bu miktarın İzmir’de 10.000, Tire’de 5.000, Ödemiş’te 60.000 ve Menemen’de 4.500 olduğu görülmektedir. 1936 yılına gelindiğinde İzmir merkezde 4, Bayındır’da 12 ve Ödemiş’te 30 olmak üzere büyük bir düşüş yaşanarak toplamda 46 köyde ipek böceği yetiştiriciliği yapıldığı görülmektedir. Aynı yıl içinde böcekçilik yapan hane sayısı İzmir merkezde 70, Bayındır’da 60, Ödemiş’te ise 600 ailedir. Açılan kutu sayısı İzmir’de 40, Bayındır’da 60 ve Ödemiş’te 1.400 adettir. Elde edilen yaş koza miktarına bakıldığında İzmir’de 1.200 kg, Bayındır’da 2.000 kg, Ödemiş’te 32.000 kilogramdır. Yetiştirilen yaş kozanın 1 kg’ı İzmir’de 40’a, Bayındır’da 46.70’e ve Ödemiş’te ise 60’a kuruşa satılmıştır. İl dâhilindeki dut ağacı sayısına bakıldığında bu miktarın Bayındır’da 1.000 ve Ödemiş’te 60.000 olduğu görülmektedir.⁷⁹ İpek böceği uğraşının yoğun olduğu Tire’de ise yıllık ortalama 10.000 kg ipek kozası üretilmiş⁸⁰ ve bundan 5000 metre kadar ipekli dokuma elde edilerek ve ihraç edilmiştir.⁸¹ 1937 yılına gelindiğinde Tire’nin 8 köyünde 50 hanede ipek böceği ile geçimlerini sağlayan önemli bir kesimin olduğu görülmektedir. Zira aynı yıl elde edilen yaş koza miktarı 10.000 kg şeklinde olurken 1 kg yaş koza ortalama 40-60 kuruşa satılmıştır. İpek böceğine sarfedilen yaprak miktarı ise 3.500 kg civarında bir seyir izlemiştir.⁸²

Batı Anadolu Bölgesi’nde görev yapan ziraat müfettişleri, müdürleri veya ziraata ilişkin bürokrasideki resmî görevlilerin dutlukların bakımı, yeni dutluk bahçelerinin oluşturulması ve fenni ipek böceği yetiştirilmesi konusundaki tekniklerin uygulanabilmesini sağlayan çabaları büyüktü. İzmir Valisi Kâzım Doğan Dirik, Bornova Ziraat Mektebi Müdürü Abidin Ege ve Garbî Emraz Haşerat İstasyonu Müdürü Nihat İyriboz gibi birçok yetkili isim, İzmir ve çevresinde ipek böceği yetiştiriciliğinin geliştirilmesine ilişkin kayda değer çalışmalar yapmıştır. Nihat İyriboz ve çalışma arkadaşları böcek hastalıkları ve bunlara karşı çözüm üretme konusunda İzmir ve ilçelerini karış karış gezerek üreticilerle iş birliği içinde ipekçiliği canlandırma görevini en iyi şekilde yerine getirmiştir. İzmir Valisi Kâzım Dirik, tarım ve hayvancılık işleriyle uğraşan kişilere özel bir önem atfetmiş ve gereken tüm desteği sunmuştur.

Koza üretiminin artışına paralel olarak ipekli dokuma ve sanayisine yönelik girişimler de olmuştur. Türkiye’nin önde gelen firmalarından İPEKİŞ; İzmir’de bir satış mağazası açarak faaliyete geçirmiştir. İPEKİŞ, yalnızca ipekli ürün ve kaba kumaşların imalatını değil, aynı zamanda satış ve

⁷⁹ T.C. İzmir Vilâyeti İstatistik Müdürlüğü, *1935-1936 İstatistik Yıllığı*, Sayı: 20, Dereli Basımevi, İzmir 1937 s. 73.

⁸⁰ *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Y 7, S 7-8, (Temmuz-Ağustos 1932), s. 428-429.

⁸¹ *Anadolu*, 29 Mayıs 1930.

⁸² T.C. İzmir Vilâyeti İstatistik Müdürlüğü, *İzmir Vilâyeti İstatistik Yıllığı 1936-1937*, Dereli Basımevi, İzmir 1937, s. 84.

perakende gibi geniş yelpazede girişimlerde bulunmuştur.⁸³ Cumhuriyet’in 10. yıl merasimlerinin olduğu bir dönemde açılışı yapılan fabrikanın ülke geneline yayılmasıyla birlikte üç büyük şehirde şubeleri faaliyete geçmiştir. Böylece şirketin yurt içindeki imajı ve üretim potansiyeli arttığı gibi geniş kitlelere ulaşım imkânı da doğmuştur. İzmir’in kaliteli ipekli dokumaları ve elbiseleri bu sayede geniş kitlelere ulaşmıştır. Öte yandan 4 Ocak 1933’te açılan İzmir Şubesi, dönemin basınında geniş ölçüde yer bulmuştur. Ege güzeli Neriman Numan İzmir şubesinin açılış törenine katılmıştır. Neriman Hanım, İPEKİŞ Mağazasını incelerken İzmir’in muazzam ipekli dokumaları karşısında gördüğü hayranlığı gizleyememiştir. Daha sonra İPEKİŞ yönetimine böylesine güzide, milli ve yerli bir kurumu meydana getirdikleri için kendilerini takdir etmiştir. Ardından İPEKİŞ İzmir Şubesi, Ege güzeli Neriman Hanım’a İpekis’in en güzel ipeklilerinden dikilmiş bir elbise hediye etmiştir. Ege güzeline armağan edilen mavi ipekli kumaş ve elbise katılımcılar arasında büyük beğeni toplamıştır.⁸⁴ İPEKİŞ Şirketi; “...kenarında İpekîş markası yazılı olmayan kumaşlar İpekîş’in değildir” başlığıyla basında geniş ölçüde yer bulmuş; hatta İstanbul, İzmir ve Ankara’nın yanı sıra Adapazarı, Balıkesir, Eskişehir, Konya, Trabzon, Mersin, Diyarbakır ve Kars’ta temsilcilikler açmıştır.⁸⁵

Ödemiş ipekli dokumacılık sektöründe yıllarca rol almış Ödemiş İpek Tekstil Sanayi’nin kurucusu ve dokumacısı Eyüp Bayındır’a göre, o dönemde Ödemiş’teki halkın %95’i ipek böcekçilik ile uğraşmıştır. İplikler, usta ellerde işlenmiş ve bizzat Ödemişli ustaların gözetiminde üretilen kozalardan elde edilmiştir.⁸⁶ Türkiye’de ipek üretiminin öncüsü olan Bursa’nın yanı sıra Ödemiş ipeği de kalitesiyle tanınır olmuştur. 1933 yılında Ödemiş ipeği neredeyse Bursa ipeği standartlarına ulaşmıştır. Hatta Ödemiş, İkinci Dünya Savaşı sırasında Ege Bölgesi’nin ipek üretiminin en gelişmiş merkezi konumuna çıkmıştır. 1945 yılında Bursa Koza Tarım Kooperatifi Birliği Ödemiş’te koza alım depoları kurmuş ve yörede üretilen yaş kozaları tek elde toplamaya çalışmıştır.⁸⁷ Halil Bayındır ise 67 yıl boyunca Birgi’deki el tezgâhlarında ipekli kaba kumaşlar üretmiş; ilçe düzeyinde yaklaşık 3.250 adet el tezgâhının var olduğunu belirtmiştir. Nitekim aynı dönemde Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından 1966 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Ödemiş’teki tezgâh sayısı 4.000 civarındadır. Ödemiş’te Birgi’nin yanı sıra dokumacılığın yapıldığı yerler arasında Yeniceköy, Bezdegüme, Kayaköy, Gereli, Avulcuk ve Zeytinlik bulunmaktadır.⁸⁸

Bölgede ipekli dokumacılık sektöründe öne çıkan bir diğer usta Tire ilçesinden Saim Bayrı’dır. Bayrı, 1949-2005 yılları arasında Tire’nin kendine özgü dokumalarından biri olan “Beledi”yi yıllarca usta dokumacı olarak sürdürmüştür. 1980’li yıllara kadar herhangi bir resmi kurumun yardımını almaksızın kendi atelyesinde dokumalarını yapan Bayrı, 1981 yılında dokuma geleneğinin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla dönemin İzmir Valisi Hüseyin Ögütçen tarafından desteklenmiş ve Tire Belediyesi’nin kadrolu elemanı olarak kendi atelyesinde ipekli dokumalar üretmeye devam etmiştir. 2004 yılında Tire Belediyesi, kültürel mirasın önemli bir parçası olan Belediye dokumacılığını unutturmamak ve gelecek nesillere tanıtmak amacıyla Saim Bayrı’ya bir çırak vermiştir. Ethem Tıprırdak isimli çırak, Saim Bayrı tarafından Belediye dokumalarını öğrenmek ve geleneği yaşatmak maksadıyla eğitime tabi tutulmuştur. Bununla da yetinmeyen Saim Bayrı ayrıca Belediye kumaşlarının nasıl dokunduğunu, tüm tasarım ve üretim tekniklerini kızı Gülnur Yaylak ve torunu Nurefşan Yaylak’a ayrıntılı olarak öğretmiştir. Belediye dokumaları, Ethem Tıprırdak’ın 2019 yılında vefatı nedeniyle Tire Belediyesi ve Ticaret Odası’nın destekleri sayesinde Gülnur ve Nurefşan Yaylak tarafından yapılmıştır. Nurefşan Yaylak’ın kişisel gayretleri ile Tire Belediyesi Kent Müzesi’nde

⁸³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya No: 30-10-0-0, Yer No: 24-136-9, 26.09.1933; “İpekîş Sanayiiimize Büyük Hizmetler Edecek”, *Akşam*, 3 Mart 1932, s. 7; “İpek-iş İzmir Şubesi Açıldı”, *Yeni Asır*, 5 Kanunusani 1933; “İpek-iş İzmir Şubesi Açıldı”, *Anadolu*, 5 Kanunusani 1933.

⁸⁴ “İpek-iş İzmir Şubesi Açıldı”, *Anadolu*, 5 Kanunusani 1933.

⁸⁵ *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1933.

⁸⁶ Yaşar-Önlü, “İzmir’in Gelecek Kuşaklara Mirası”, s. 113.

⁸⁷ Günver Güneş, *Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Açından Ödemiş Kenti (1908-1950)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1997, s. 203.

⁸⁸ İ. Uzun, “Ödemiş ve Çevresinde Dokuma Sanatları”, *Bülten*, Y 13 S 11, Ödemiş Lisesi Kültür Varlıklarını Koruma, Tanıtma ve Müzecilik Kolu Yayını, 1989, s. 32; Değerli, “Ödemiş İpekli Dokumaları”, s. 56-57.

kurulan ve Ticaret Odası ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSKEB)’in destekleri ile faaliyete geçen “*Beledi Dokuma Atelyesi*”, asırlardır süregelen geleneği yaşatmaya, yaşatmaya ve gelecek nesillere aktarmaya devam etmiştir.⁸⁹

Ayrıca Tire’de Belediye dokumacılığını yaşatmak, devamlılığını sağlamak ve kültürel mirası korumak amacıyla çeşitli kurslar düzenlenmiştir. Gülnur Yaylak ve kızı Nurefşan Yaylak, Belediye kumaşları üzerine dokuma kursları düzenleyerek dokumacılığı yaşatmaya çalışmıştır. Gülnur Yaylak, Belediye dokumaları üzerine ihtisas belgesini aldıktan sonra Tire Belediyesi Kadın Dayanışma Merkezi’nde Belediye dokumacılığını yapmaya ve öğretmeye başlamıştır. Belediye ipekli dokumacılığına yönelik kurslardan biri Tire Belediyesi ve İŞKUR iş birliğiyle 2019 yılında Tire Belediyesi Kadın Dayanışma Merkezi’nde açılmıştır. Kursta eğitime tabi tutulan 25 kadın yararlanmıştır.⁹⁰

Ödemiş’te ise ipekli dokumacılık faaliyetleri 1950’lere kadar önemli bir değişime uğramış ve atelyeler modern bir görünüm kazanmıştır. Bunun neticesinde bir metre eninde kumaşlar dokuyabilen modern tezgâhların kullanım alanı giderek yaygınlık kazanmıştır. Bu durumun en önemli nedeni, Ticaret Bakanlığının savaş yıllarında kurulmasını uygun gördüğü işletmelerin, özellikle de ihracatçı birliklerin varlığıdır. 1940 yılında İplikçiler Cemiyeti, 1942 yılında ise Ödemiş Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatif Şirketi’nin kurulmasına⁹¹ ek olarak, 1944 yılında İzmir İplik ve Dokumacılık Türk Anonim Şirketi faaliyete geçmiştir.⁹² Aynı dönemde Mustafa Üzergin, görüp deneyimlediği tezgâhları bir marangoza yaptırtarak kullanmış ve Ödemiş’te dokumacılık faaliyetlerinin hız kazanmasına ön ayak olmuştur.⁹³

İkinci Dünya Savaşı yıllarında dünyadaki gelişmelerin yarattığı iktisadi şartlara karşın İzmir’deki ipekli dokumacılık sektörü, Türkiye’deki diğer bölgeler gibi mücadele yetisini kaybetmemiştir. İpek böceği ve yaş koza üretimini artırmak gayesiyle yürütülen çabalar kısa bir süre de olsa sonuç vermiştir. 1945 yılı içerisinde Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsü kışlağında üretilen tohumluklar ülkenin farklı bölgelerine gönderilmiştir. Bu kapsamda İzmir ve ilçelerinde ipek böcekçilik yapan işletmelere gönderilen tohum miktarı Ödemiş’te 1000 kutu, İzmir’de ise 110 kutu şeklindedir. Aynı yıl tespiti yapılan koza borsası ve satış yerlerinde satışa sunulan yaş koza miktarı Ödemiş’te 5 ton civarında bir seyir izlemiştir.⁹⁴ 1952 yılında Bornova Ziraat Mektebi ve Manisa’daki Beydere Teknik Ziraat Okulu, ipek böceği yetiştiriciliğini Ege Bölgesi’nde yaygınlaştırmak ve böcek yetiştiricilerinden gelen istekleri karşılamak üzere Tarım Bakanlığı’nın dut fidanı yetiştirme kurumları arasında yer almıştır. Bu kapsamda Beydere’de 12, Bornova’da ise 5 kg dut tohumu ekilerek örnek bahçeler oluşturulmuştur. Öte yandan Tarım Bakanlığı tarafından İzmir bölgesine 20 kutu tohum gönderilmiştir⁹⁵

1955 yılına gelindiğinde Ödemiş, Birgi ve Beydağ’da kolektif tohum fişkırtma evleri açılmıştır. Ödemiş-Birgi nahiyesinde 37, Beydağ-Beyköy’de ise 26 olmak üzere toplamda 63 kutu fennî şekilde fişkırtılarak üreticilere dağıtılmıştır. Ayrıca Ödemiş’te ipek böceği yetiştiricilerine yerinde besleme yapmanın olumlu yahut olumsuz tarafları bizzat uygulamalı olarak öğretilmiştir. İpek böceğinin inçicar anında üreticiyle iletişim kurularak beslenme koşulları ve yöntemi hakkında öğütler ve somut bilgiler verilmiştir. Birgi Kazımpaşa ilkokulunda kerevet üzerinde fennî besleme yapılarak üreticilere besleme safhaları bizzat gösterilmiştir. Denizli İpek Böcekçilik İstasyonu bölgesinde yer alan İzmir’de 100 kutuluk tohum miktarı Ziraat Vekâleti tarafından verilirken, 1.228 kutu bizzat yöredeki üreticilerin yetiştirdiği mahsullerden oluşmuştur. Aynı yıl içinde İzmir’den 41.085 kg yaş koza elde edilmiştir.

⁸⁹ Yaşar-Önlü, “İzmir’in Gelecek Kuşaklara Mirası”, s. 118-119.

⁹⁰ Yaşar-Önlü, “İzmir’in Gelecek Kuşaklara Mirası”, s. 120.

⁹¹ Güneş, *Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Açından Ödemiş*, s. 205.

⁹² BCA, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 106-55-13, 29.07.1944.

⁹³ N. Yaşar ve G. Batur, “Ödemiş Yöresi İpekli Dokumacılığın Günümüzdeki Durumu”, *Beşçe- 7. Uluslararası İstanbul Tekstil Konferansı Bildiri Kitabı*, İstanbul 2016, s. 436.

⁹⁴ *İpek*, Y 1, S 2, (Temmuz 1945), s. 62-63.

⁹⁵ *İpek Enformasyon Bülteni*, Y 1, S 2-3, Bursa Yeni Basımevi, (Şubat-Mart 1952), s. 2.

Bölgede ipek koza borsası yalnız Denizli’de açılrsa da Aydın, Muğla ve Manisa gibi iller kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde koza yetiştirmiştir. Fakat İzmir-Ödemiş koza satışları bizzat ilçede ve sınırlı sayıda yapılmıştır.⁹⁶

1960’lı yılların başında, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarının sarsıcı etkisi, Avrupa ve ABD’de giyim sanayisini olumsuz yönde etkileyerek malzemelerin azalması ve kalitenin giderek düşmesine yol açmıştır. Halk, gündelik hayat içerisinde ucuz ve kolay üretilen sade giysiler tercih etmeye başlamış ve farklı modellerde giysiler modaya girmiştir. Bu durumdan en çok etkilenen ipekli dokumacılık sektörü olmuştur. Zira ipekli dokumalar, sentetik kumaşlar ve naylon endüstrisinin gelişmesiyle birlikte önemini giderek kaybetmiştir.⁹⁷

Kültürel farklılaşma ve sosyo-ekonomik değişimler, 1960-1970’den itibaren hazır giyime olan eğilim ve teknolojik gelişmeler ipek böcekçilik ve ipekli dokuma geleneğinin sürdürülmesine ket vurmuştur.⁹⁸ 1970’den itibaren İzmir başta olmak üzere birçok yerleşimde geleneksel olarak ipek üretimi yapılamamaya başlamıştır. İpekli dokumacılık sektörü yukarıdaki nedenlerle geleneksel üretimdeki rolünü sürdürememiştir. Dolayısıyla gelenek, giderek unutulmaya başlamıştır. Yaş ipek kozası üretim ve ipekli dokuma geleneği, 1980’li yıllarda hammadde fiyatlarının artması ve diğer sebeplerle giderek azalmıştır.⁹⁹ Hatta 1990’lı yıllarda Ödemiş ve Tire gibi ipekli dokuma geleneğiyle öne çıkan yerleşimler, üretmek yerine ithal etmeye başlamıştır.

Bu doğrultuda 1980 yılı ürünü yaş koza Devlet destekleme alımlarına dair 01.05.1980 tarih ve 8/770 sayılı Kararname ile 800 lira olarak tespit edilmiştir. Yaş koza taban fiyatının üreticilerce memnuniyetle karşılanmış olmasının yanı sıra Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, Bursa İpek Böcekçilik Araştırma Enstitüsü ve Görükle Tarımsal Üretim, Sanayi ve Pazarlama Kooperatif tarafından üretilen toplam 60.165 kutu polihibrid ipekböceği tohumunun talebi karşılayamamıştır. Bu amaçla yaş koza üreticisinin mağduriyetine sebebiyet verilmemesini teminen Kozabirlik tarafından Japonya’dan 6.000 kutu ipekböceği tohumu ithali yoluna gidilmiştir. 1980 beslenme mevsiminde Görükle Tarımsal Üretim, Sanayi ve Pazarlama Kooperatifince satışı yapılan 18.600 kutu tohumdan 2.250’si Ödemiş’e gönderilmiştir. Ayrıca aynı yıl içinde Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

⁹⁶ Mustafa Vardar, “Denizli Bölgesinde İpek Böcekçiliği ve 1955 Yılı Böcekçilik Faaliyetleri”, *İpek*, S 7, (1955), s. 106-107; Bursa, Bilecik, Edirne, Amasya, Rize, Denizli, İzmir, Diyarbakır ve Hatay gibi ipek böcekçilik konusunda önde gelen illerde böcekçiliğin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla ücretsiz olarak dut fidanı ve ipek böceği dağıtılmıştır. 1951-1956 yılları arasında ücretsiz olarak dağıtılan ipek böceği sayısı 21.883 kutu, dut fidanı 1.299.800 adet olurken, 81 adet inficar evi açılarak faaliyete geçirilmiştir. Bu zaman dilimi içerisinde ülke çapında toplam 3.000 aile ipek böcekçilik ile meşgul olmuştur. 1951’den 1956 yılına kadar 257 tohumcu, 389 kutu tohum elde etmiştir. Yıllık ortalama 78.000 kutu tohum elde edilmiştir. Bk. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 10, C 11, B 61, 04.05.1956, s. 270.

⁹⁷ https://www.eurozine.com/synthetic-dreams/?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 25.11.2024).

⁹⁸ Nesrin Önlü, “Ege Bölgesinde Kaybolmaya Yüz Tutmuş El Dokumaları ve Değişim Süreci”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C 3, S 5, (2010), s.146; Türkiye’de melezleme çalışmalarına 1953 yılında İpek Böcekçiliği Araştırma Enstitüsü’nde başlanmış ve ilk defa 1962 yılında her bir kutuda 20.000 yumurta bulunan 100 kutu, 1963 yılında ise 3.000 kutu polihibrid ipek böceği tohumu ithal edilmek suretiyle besleme denemeleri yapılmıştır. İki yıllık bu denemelerin müspet sonuç vermesi üzerine Türkiye’de ipek böcekçilik kontrollü ve kademeli olarak polihibride dönüşmeye başlamıştır. 1972 yılında beslemeye alınan tüm tohum içerisinde polihibridin oranı %100 olmuştur. Polihibrid besleyiciliğine geçişte ihtiyaç duyulan tohumun her yıl dışardan ithalimin çeşitli sakıncaları nedeni ile bu tohumun Türkiye dahilinde üretim çareleri aranmıştır. Aynı yıllarda ipek böcekçilik iş kolunda 40.000 üzerinde çiftçi ailesi çalışmıştır. 1981 yılında 2 milyon kilo yaş koza üretilmiştir. Üretilen yaş kozanın ortalama kilosu 760 TL’den olmak üzere üreticinin eline 1.520.000 TL geçmiştir. Bk. *TBMM Tutanak Dergisi*, D 17, C 42, B 116, 15.06.1987, s. 179-181.

⁹⁹ 1900’lü yılların başlarında 18.000 tona ulaşan yaş koza üretimi, 1980’li yıllarda 2.200 tona, 1995 yılında ise 272 tona kadar gerilemiştir. Bk. *TBMM Tutanak Dergisi*, D 20, C 1, B 13, 14.02.1996, s. 267.

tarafından Ödemiş’e 630 ve Urla’ya ise 3 kutu olmak üzere 633 kutu tohum verilmiştir. Bursa Koza Birliğince Ödemiş’e gönderilen 530 kutu Eyüp Bayındır’a kilogram fiyatı 750 TL olmak üzere 397.500 TL’ye; 65 kutu tohum yine Ödemiş’ten Yusuf Özsoy’a kilogram fiyatı 750 TL olmak üzere 48.750 TL’ye; geriye kalan 3 kutu ise Urla’dan İsmail Kalaycı isimli üreticiye kilogram fiyatı 800 TL olmak üzere 2.400 TL’ye satışı yapılmıştır. Ayrıca Ödemiş’ten Yusuf Özsoy isimli üretici, 35 kutu tohumu kilogram fiyatı 750 TL olmak üzere 26.250 TL’ye almıştır.¹⁰⁰

2000’lerde, Ödemiş’te ipek böceği yetiştiriciliğini desteklemek, bölgedeki böcekçiliğin yok olmasını önlemek ve kadınların iş gücüne katılımını artırmak amacıyla zirai proje ve etkinlikler yapılmıştır. Bu yönde ilk olarak 2009-2013 yılları arasında Ödemiş Kadın Kooperatifi Kadın Meclisi, Ödemiş Belediyesi ve KOZABİRLİK ortaklığıyla “*Geleneksel İpek böcekçiliğini Teşvik ve Geliştirme Projesi*” kapsamında bölge ekonomisine katkı sağlama, ipek böcekçilik üretimini sürdürülebilir bir sektör haline getirmek için çalışmalar yürütülmüştür. 2011 yılında proje kapsamına Zeytinlik Mahallesi dâhil edilmiştir. 2013-2014 yılları arasında Ödemiş Yöresi Kadın Çevre Kültür ve İşletme Kooperatifi ve Sabancı Vakfı iş birliğinde Ödemiş ve Birgi Belediyeleri ortaklığında ipekçilik gelenekindeki bilgi ve birikimlerini aktarma, kadın girişimcileri desteklemek ve teşvik etmek amaçlarıyla “*İpekle Geleceğini Doku Projesi*” gerçekleştirilmiştir. Proje sonucunda 26 kadına ipek böceği eğitimi verilerek Ödemiş Eğitim ve Dokuma Evi kurulmuştur. Eğitimler sırasında üretilen ipekli dokumalar ÖYKAM ile internet üzerinden satışa sunulmuştur.¹⁰¹ Dolayısıyla bölgedeki ipek böcekçilik ve ipekli dokuma gelenekini yeniden hatırlatmak ve canlandırmak amacıyla uygulamaya giren çeşitli proje, etkinlik ve festivallerde Ödemiş Belediyesi’nin önemli katkıları olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

2016 yılında İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından yürütülen çalışmaların yanı sıra, dokumacılık sanatının gelecek nesillere aktarılması ve ilçede geleneksel kumaş imalatının sürekliliğini sağlamak amacıyla Ödemiş Yöresi Kadın Çevre Kültür ve İşletme Kooperatifi, İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Beydağ Belediyesi’nin girişimleriyle bölge ipekçiliği hakkında çalışmalar yapılmıştır. Kadın kooperatifinin 2013 yılında başlattığı “*Geleceğini İpekle Doku*” projesi, Sabancı Vakfı’nın toplumsal gelişmeyi destekleme programı kapsamında yürütülmüştür. Bu projenin temel amaçlarından biri Ödemiş’te ipek böceği mirasını yeniden canlandırmaktır. Ayrıca Beydağ’da ipek üretimi ve dokumacılığının yerinde incelenmesi amacıyla İzmir Büyükşehir ve Beydağ belediyeleri iş birliğinde projeler yapılmıştır. Kozadan ipeğin çıkarılması, el tezgâhlarında dokuma, doğal boyama yöntemleri, Ödemiş’e özgü kumaşların üretimi ve ev kadınlarının dokumaya teşvik edilmesi gibi faaliyetler projenin uygulama aşamasını oluşturmıştır.¹⁰²

2019 yılında Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü’nce bölgedeki kadınlara meslekî vasıf kazandırma, ipek böceği yetiştiren ailelerin istihdamını ve bölgedeki ipek böceği üretimini artırma amaçlarıyla “*Ödemiş İlçesinde Kadın Çiftçilerle İpek Böceği Yetiştiriciliğinin Yeniden Canlandırılması Projesi*” gerçekleştirilmiştir. Zeytinlik (Gölcük) Mahallesi’nde böcek yetiştiriciliği yapacak kadınlara tahsis edilen ipek böceği evi kullanıma hazır hâle getirilmiştir. Proje kapsamında “*İpek Böceği Yetiştiriciliği ve İşçiliği*” kursu verilmiş ve kursa katılan 14 kursiyer başarılı olarak belgelendirilmiştir Kadın Çiftçiler Tarımsal Yayım Programı çerçevesinde yer alan ve İl Özel Projesi olarak tasarlanan “*Ödemiş İlçesinde Kadın Çiftçilerle İpek Böceği Yetiştiriciliğinin Yeniden Canlandırılması*” projesi dâhilinde, Ödemiş’in Üçkonak Mahallesi’nde 5 dönüm, Zeytinlik Mahallesi’nde ise 3.5 dönümlük bir saha üzerinde toplamda 1.500 adet dut fidanı dikilmiştir. Ayrıca, Ödemiş Belediyesi mülkiyetinde olan bir yapının bakım, onarım ve tadilatı yapılarak “*İpek böceği Evi*” açılmıştır. Zeytinlik Mahallesi’nde yer alan İpek Böceği Besleme Evi’nde, 15.04.2020 tarihinde 10 kadın çiftçinin öncülüğünde ve bizzat onların girişimiyle başlatılan çalışmalarla 7 kutu ipek böceği yetiştirilmiştir. 22.05.2020 tarihinde düzenlenen hasat şenliği ile birlikte, kutu başına 47 kg verim elde edilmiş olup bu değer, bölge ortalaması olan 25-30 kg’ın oldukça üzerindedir. Proje dâhilinde İl Tarım ve Orman

¹⁰⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D 5, C 16, B 111, 17.07.1980, s. 631-636.

¹⁰¹ Uzun, *Ödemiş İpekli Dokuma Gelenek Örneği*, s. 26-27.

¹⁰² Yaşar-Batur, “Ödemiş ve Çevresinde Dokuma Sanatları”, s. 443.

Müdürlüğü'nün resmî web sayfasında bir bağlantı adresi oluşturulmuş ve 100 adet kitapçık bastırılarak dağıtımı yapılmıştır.¹⁰³

2021’de “*Küçük Menderes Havzasında Kadın Üreticiler Tarafından Dokunan İpekler*” başlıklı proje başlatılmıştır. Proje çerçevesinde 5 kadın üretici ipek böceği yetiştiriciliği kapsamında kutu başına verimi 47.5 kg’a çıkarmıştır. Oldukça başarılı sonuçlar ortaya koyan bu projeyi takiben aynı yıl içinde Kiraz, Beydağ ve Ödemiş’te sürdürülebilirliği sağlamak için il özel projesi olarak başlatılmıştır. Proje çerçevesinde Kiraz ve Beydağ ilçelerinde toplam 24 kadın üretici “*İpekböceği Yetiştiriciliği*” konusunda eğitim almıştır. Ayrıca, Zeytinlik Mahallesi’nde bir “*Dokuma Evi*” kurulmuş ve beş dokuma makinesi satın alınmıştır. 2022 yılında Kiraz, Beydağ ve Ödemiş ilçelerinde ipekböceği yetiştiriciliği konusunda eğitim alan ve projeye dâhil olan kadınlara KOZABİRLİK’ten toplam 19 kutu ipekböceği yumurtası dağıtılmıştır. Böceklerin yumurtadan koza aşamasına kadar beslenme süresi proje dâhilindeki bu üç ilçede 29-45 gün arasında değişmiştir. Hasat ve kozalama sonrası 7-12 günlük bir süre içinde gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan Ödemiş’te yapılan ipek böceği yetiştiriciliği sonucunda toplam 225 kg, kutu başına ise 45 kg verim elde edilmiştir. Beydağ’da yapılan ipek böceği yetiştiriciliği neticesinde ise 9 kutudan toplam 362 kg verim toplanmış ve kutu başına verim 40 kg olarak kaydedilmiştir. Kiraz ilçesinde ise yapılan analizlerde toplam 69 kg verim elde edilirken, kutu başına yalnızca 17.5 kg verim alınmıştır.¹⁰⁴

Proje çerçevesinde, Kiraz’da tesis edilen İpek Böceği Besleme Evi’nde, 10.06.2022 tarihinde İlçe Kaymakamı, Belediye Başkanı, İl Tarım ve Orman Müdürü ile diğer misafirlerin katılımıyla “Hasat Şenliği” tertip edilmiştir. 14.11.2022 tarihinde, Ödemiş Halk Eğitim Müdürlüğü’nden öğreticilerin rehberliğinde, Ödemiş’teki Tekstil Evi’nde 12 kadın katılımcı için “*Yerel El Dokumaları*” eğitimleri başlatılmıştır. Proje kapsamında 2021’de alınan dokuma makinelerine ek olarak, bir dokuma tezgâhı, bir çıkırık, bir dikiş makinesi, bir ütü, bir ütü masası, 40 kg renkli iplik, 25 kg 30/2 sık bükümlü iplik ve beş tezgâh için çözgü malzemeleri temin edilmiştir. Kiraz’da projeye dâhil olan 4 kadın üreticiye, her üreticiye 25 fidan olmak üzere toplam 100 dut fidanı dağıtılmıştır. İpek üretim faaliyetlerinin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak amacıyla il müdürlüğü tarafından hazırlanan “*İzmir İpekböcekçiliği*” başlıklı proje, Hayvancılık Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen “*Hayvansal Üretimin Artırılması Programı*” kapsamında kabul edilmiştir. Program kapsamında 660.000.00 TL uygulama bütçesi il müdürlüğüne tahsis edilmiştir. Projeden Bergama, Kiraz ve Seferihisar’dan 3 böcek üreticisinin yanı sıra Beydağ’dan 14, Ödemiş’ten 12 ve Kiraz’dan 5 üretici olmak üzere toplam 34 üreticinin faydalanması hedeflenmiştir.¹⁰⁵

Tablo 3: İzmir’de İpek Böcekçilik Yapan İşletme Sayısı ve Üretilen Yaş Koza Miktarı

Yıllar	Üretici Sayısı	Yaş Koza Miktarı
1997	104	-
2006	24	2 807
2007	7	2 271
2008	11	1 428
2009	10	346
2010	64	269 815
2011	86	40 277
2012	109	49 797
2013	106	52 362
2014	115	54 027
2015	120	42 866

¹⁰³ Aslı Erdoğan, “Ödemiş İpekli Dokumaları Canlandırma Projesi”, *Tekstil Mühendisinin Sesi (TMMOB Tekstil Mühendisleri Odası Bülteni)*, S 19, (Mayıs-Haziran 2023), s. 9-10.

¹⁰⁴ T.C. İzmir Valiliği, *İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2022 Yılı Brifingi*, İzmir 2023, s. 115-116, 145.

¹⁰⁵ *İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2022 Yılı Brifingi*, s. 145.

2016	114	24 655
2017	94	31 665
2018	110	2 630
2019	93	2 149

Kaynak: 1997 *İzmir Köy Envanteri*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2002, s. 88; *Ödemiş Ticaret Borsası 2020-2024 Yılları Stratejik Planı*, Ödemiş 2024, s. 38; Neslihan Parmaksız, *Türkiye’de İpek Böceği (Bombyx mori) Yetiştiriciliğinin İller Bazındaki Gelişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Hatay 2020, s. 18-23.

Tablo 3’e göre, 2000’li yıllardan itibaren Türkiye genelinde olduğu gibi İzmir’de de geleneksel üretim sektörlerinin yeniden canlandırılması yönünde çeşitli girişimler başlatılmıştır. Bu bağlamda, coğrafi işaretler ve yerel kalkınma odaklı politikalar, özellikle kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel zanaat ve üretim biçimlerinin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından önemli bir araç haline gelmiştir. İpekçilik sektörü, bu dönüşümün dikkat çeken örneklerinden biri olmuştur. İzmir’de ipekçilik, uzun yıllar boyunca üretici sayısındaki düşüş ve piyasa daralması nedeniyle geleneksel niteliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Ancak 2000’li yıllarda başta Tarım ve Orman Bakanlığı, yerel belediyeler, kaymakamlıklar ve yerel üreticiler arasında kurulan çok aktörlü iş birlikleri sayesinde bu gelenek yeniden canlandırılmaya başlanmıştır. Bu süreçte coğrafi işaret tescilleri, sadece ürünün menşei ve kalitesini garanti altına almakla kalmamış; aynı zamanda pazarlama stratejilerinin geliştirilmesine ve tüketici farkındalığının artırılmasına da katkı sağlamıştır. Bu çabaların somut etkileri sayısal verilere de yansımıştır. 2007 yılı itibarıyla İzmir’de yalnızca 7 üretici ipekçilik faaliyetinde bulunmakta ve toplam yaş koza üretimi 2.272 kg ile sınırlı kalmaktaydı. Bu rakam, sektörün dar bir çerçevede, sembolik ölçekte varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Ancak aradan geçen 10 yıllık sürede, kurumsal desteklerin ve farkındalık çalışmalarının etkisiyle önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. 2017 yılında üretici sayısı 94’e, yaş koza üretimi ise 31.665 kg ulaşmıştır. Bu gelişme, yalnızca niceliksel bir artışı değil, aynı zamanda sektörel bir yeniden yapılanmayı da ifade etmektedir. Sonuç olarak İzmir’de ipekçilik sektörü, coğrafi işaretleme stratejilerinin, kamu-yerel iş birliklerinin ve kültürel miras odaklı politikaların başarıyla uygulandığı örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Sektörün yeniden canlandırılmasında, sadece ekonomik getiriler değil, aynı zamanda kültürel değerlerin korunması ve kırsal kalkınmanın desteklenmesi gibi çok yönlü hedefler etkili olmuştur. Bu süreç, yerel üretimin sürdürülebilir kalkınma bağlamında nasıl stratejik bir enstrümana dönüşebileceğini göstermesi açısından da önemli bir örnektir.

2000’li yılların ilk çeyreğinde, kendi kumaşlarından mamuller üreten ve ihraç eden Mert İpek; 1949’dan itibaren Birgi’de başlattığı yolculuğunu önemli bir seviyeye çıkarmıştır. O günlerde ipek üretimiyle şöhret kazanan Tahir Mert, ilk dokuma tezgâhını satın almış ve yerel pazara ipekli kumaş tedariki işine başlamıştır. Dokuduğu kumaşları bakır kazanlarda pişirmiş, kömürlü ütülerle ütölemiş ve kendi döneminde bir mendil ustası olmuştur. Bir dönem ipek mendilden sonra pembezar işine girmiştir. O dönemdeki sanat okulu hocalarıyla büküm makinası tasarlamış ve uygulamıştır. İlk büküm

makinasını 1963 yılında, ilk motorlu tezgâhını 1971 yılında Bursa’dan temin etmiş ve otomatik masura makinası, sarma makinası, çile makinası da bu tarihten sonra getirmiştir. Hala Birgi’de baba yadigarı olarak duran evin giriş katında dokuma işlerine başlamıştır. İpekli mendil dışında pembezar dokuyup satarak Ödemiş Kadınlar Pazarında en iyi pembezar ustası olarak isim yapmıştır. Bu dönemde ürettiği ipekli mamullerle rakipsiz konumda olan Mert İpek, kısa süre içerisinde yerel pazar taleplerini karşılamakla kalmamış, aynı zamanda yurtiçindeki diğer pazarlara açılarak ipekli dokumacılık sektörünü yerelden bölgesel hale getirmiştir. İlerleyen dönemde İzmir pazarı küçük gelince, 1990’lı yıllardan itibaren ürettiği ürünlerini İstanbul’a servis vermeye başlamıştır. Müşterileri arasında Vepa Tina Hanım, Derishow, Yargıcı, Park Bravo, Beymen Akademia, Osmanbey kumaşçıları gibi birçok müşteri bulunmuş ve Ödemiş’te ürettiği kumaşları üst düzey şirketlere satmıştır. Bugün üretiminin %90’ı ihraç eden Mert İpek; Ermenigildo Zegna, Hugo Boss, Tommy Hilfiger, Gucci, Armani, Marks&Spencer, Massimo Dutti, H&M, Zara, Mango gibi birçok dünya markasına hizmet vermiştir.¹⁰⁶

Sonuç

İpekçilik, Türkiye’nin geleneksel tarımsal üretim alanlarından biri olmasına karşın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan yapısal dönüşümlerle birlikte istikrarlı bir gerileme sürecine girmiştir. 1950’li yıllarda Yeşil Devrim’in teşvik ettiği yüksek verimli, girdi yoğun tarım anlayışı ve 1980’lerden itibaren uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar, sermaye yoğun üretim biçimlerini öne çıkararak küçük ölçekli ve geleneksel üretim faaliyetlerini marjinalleştirmiştir. Bu dönüşümden en çok etkilenen sektörlerden biri de ipekçilik olmuştur. İpekçilik sektöründeki gerilemenin yalnızca tarımsal politikalarla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda küresel üretim ve tüketim ilişkilerindeki değişimlerle de şekillendiği görülmektedir. Suni ipek üretiminin artması, kimyasal elyafların yaygınlaşması ve doğal ipekle rekabet etmesi, koza fiyatlarında yaşanan istikrarsızlık, üretici açısından ekonomik sürdürülebilirliği zorlaştırmıştır. Bu unsurlar, ipekçiliği yalnızca ekonomik bir üretim faaliyeti değil, aynı zamanda bir kültürel miras meselesi haline getirmiştir. Ancak son yıllarda kırsal kalkınma politikalarının yeniden gündeme gelmesi, organik tarıma ve yerel ürünlere yönelik artan toplumsal ilgiyle birleşerek ipekçiliğe olan talebi yeniden canlandırmıştır. Özellikle ipekli kumaşların coğrafi işaret ile tescillenmesi, tüketicinin geleneksel, yerli ve özgün olana yönelmesini teşvik etmiş; bu da sektöre ekonomik olduğu kadar kültürel bir değer de kazandırmıştır. Bu bağlamda, ipeğe olan ilginin yeniden artması, nostaljik bir yönelimin ötesinde, modern tüketici davranışlarıyla da ilişkilendirilmelidir.

İzmir’de asırlardır devam eden ve günümüze kadar yaşatılan ipekli dokumacılık geleneğinin sürdürülmesinde ve böceğin yetişmesinin bütün aşamalarında tüm paydaşlar aktif olarak yer almıştır. Geçmişten bugüne bakıldığında geleneğin yaşatılmasında, aktarılmasında ve korunmasında kadın ve çocuklar ön plana çıkmıştır. Savaş yıllarında kaybedilen nitelikli insan gücü açığına rağmen, ipek böcekçilik geleneği belleklerden silinmemiş ve günümüze kadar kuşaktan kuşağa usta-çırak ilişkisi içinde aktararak devam etmiştir. İpek böcekçilik ve ipekli dokuma geleneği kuşaktan kuşağa aktarılırken bu durum, ipek böcekçilik geleneğinin sadece bir iş değil aynı zamanda kadın-çocuklar aracılığıyla kültürel bir miras olarak da yaşatılarak korunmasını sağlamıştır. Yüzyıllar boyunca İzmir’de ipekli dokumacılık kültürünün sürdürüldüğü ve mayalandığı yer olarak Ödemiş’te Birgi, Bademli, Ovakent, Kayaköy, Kaymakçı, Çaylı, Konaklı, Bozdağ, Gölcük ve merkeze bağlı köyler; Kıraz’da Kırköy ve Akpınar; Tire’de Gökçen, Çiniyeri ve Işıkli; Beydağ’da Adaküre, Halıköy ve Yağcılar gibi yerleşimler, ipekli dokumacılık “*kültürünün aktarıldığı mekân*” olarak geleneğin yaşatıldığı bölgeler olmuştur.

İzmir’deki ipekçilik sektörü, özellikle 19. yüzyıldan başlayarak bir yandan yabancı kaynaklı üretimlere koşullar el verdiği ölçüde cevap vermeye çalışırken diğer yandan da yüzyıllar boyunca iç

¹⁰⁶http://www.odemisto.org.tr/Portals/290/basari_hikayeleri/Mert%20%C4%B0pek%20%20Ba%C5%9Far%C4%B1%20Hikayesi.pdf (Erişim Tarihi: 16.11.2024).

piyasaya yönelik geleneksel talebi karşılamaya devam etmiştir. Öte yandan bölgedeki ipekçilik faaliyetlerine bakıldığında genellikle ipek ipliği üretimleri genel ev içi üretimin bir tezahürü şeklinde uygulama alanı bulmuştur. Üretim araçları ve dokuma tezgâhları genellikle imalatçıların kendilerine aitti ve Cumhuriyet’e kadar ev dokumaları ağırlıklı bir görünüme sahipti. Üretimler, genel olarak aile fertleri; özellikle de kadınlar ve çocuklar tarafından yapılmıştır. Bu özellik sayesinde bölgedeki geleneksel ipek üretimi, dünyadaki gelişmelere bağlı olarak zaman zaman durgunluk sürecine girse de günümüze kadar gelenegin hatirlanmasi ile önemini korumuştur. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde geleneksel ürünlerin satılması amacıyla Ödemiş’te Cumartesi günleri kurulan “*Kadın Pazarı*”nın bir örneğine günümüzde de rastlanması, 100 yıllık gelenegin halk arasında hatirlandigi ve süreklilik arz ettiğini göstermektedir.

20. yüzyıla gelinceye değin İzmir’de ipek üretimi uzmanlaşmış zanaatkârlar tarafından evlerde ve küçük işyerlerinde sürdürülmüştür. İpekçilik için olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir dönemde İzmir ipekçileri ve kozacıları zaman zaman iç piyasaya yönelerek, bazen de dış piyasa için farklı pazar ağlarını kullanarak çözümler üretmeye çalışmışlardır. Bu çabaların bir sonucu olarak ipekli dokuma sanayisi, oluşturduğu ekonomik potansiyel ve tarihsel deneyim uzantısında, İzmir tekstil dokuma sanayisinin uluslararası alanlardaki etkinliğini sürdürmüştür. Günümüzde ipekle işlenen kumaşların yerini pamukluların almasına ve üretim ile pazarlamadaki sorunlara rağmen ipek, geçmiş dönemlerden itibaren gelenekselliğini koruyarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle Ödemiş ve Tire’deki ipekli dokumalar, gelenekselliğin sembolü olarak ve yeniden hatirlanarak yumuşaklığı, parlaklığı ve sağlıklı oluşu ile sentetik ipliklerin karşısında değerini korumuştur.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*

BOA, A.İM. 7/52, H-29.12.1265.

BOA, A.MKT. MHM, 10/59, 1265.

BOA, HR.MKT, 29/73, 1266.

BOA, A.DVN, 64/55, 1266.

BOA, MVL, 216/14, 17 Ra 1272/1855.

BOA, A.MKT. MHM, 229/87, 1278.

BOA, A.MKT. NZD, 135/69, 1271.

BOA, ŞD. 573/22, 1301.

BOA, BEO., 127813/1705, 1.C.1319.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*,

BCA, Dosya No: 30-10-0-0, Yer No: 24-136-9, 26.09.1933.

BCA, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 106-55-13, 29.07.1944.

B- Resmî Yayınlar (İstatistik, Salname ve Tutanaklar)

Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1301/1884.

Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1890/1891.

Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1326/1908.

Aydın Vilâyeti Meclis-i Umûmisinin 1325 Senesi Mukarrerâtı, Aydın 1325/1909.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (BDİE), *1997 İzmir Köy Envanteri*, Devlet istatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2002.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM), *Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1941*, Ankara 1943.

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1944*, Ankara 1945.

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *Tarım İstatistikleri 1928-1934*, Ulus Basımevi, Sayı: 78, 1936.

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, Ankara 1951.

1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Dersaadet (İstanbul) Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.6021 1331 R (1915 M).

T.C. İzmir Valiliği, *İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2022 Yılı Brifingi*, İzmir 2023.

T.C. İzmir Vilâyeti İstatistik Müdürlüğü, *1935-1936 İstatistik Yıllığı*, Sayı: 20, Dereli Basımevi, İzmir 1937.

T.C. İzmir Vilâyeti İstatistik Müdürlüğü, *1936-1937 İstatistik Yıllığı*, Dereli Basımevi, İzmir 1937.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 30, 18.07.1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 11, Birleşim: 61, 04.05.1956.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre: 5, Cilt: 16, Birleşim: 111, 17.07.1980.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre: 17, Cilt: 42, Birleşim: 116, 15.06.1987.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre: 20, Cilt: 1, Birleşim: 13, 14.02.1996.

C- Telif-Tetkik Eserler (Kitap, Makale ve Tezler)

Acıpınar Mikail; “18. Yüzyılda İzmir’in İktisadî Hayatında Küçük Ölçekli İşletmeler”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi*, Cilt: 2, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları, İzmir 2019.

Aras Ozan; “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İpekçilik: İmalat, Ticaret ve Vergilendirme”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sivas 2021.

Arı Kemal; “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Ekonomik Sonuçları”, *Türkiye İktisat Kongresi 2023*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024.

Artan Gündüz; “Tire’de Dokumacılık ve Nalıncılık”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt: 8, Sayı: 177 (Nisan 1964).

Aybar Celal; *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ticaret Muvaazenesi 1878-1913*, Zermabat Basımevi, Ankara 1939.

Berber Engin; *İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)*, İzmir 2008.

Beyru Rauf; *18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir*, İzmir 1973.

Cezar Yavuz; “Osmanlı Devleti’nin Mali Kurumlarından Tersane-i Amire Hazinesi ve Defterdarlığı’nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 41, Sayı: 1, (1985).

Collyer C. E.; “Sericulture at Lyons and Smyrna”, *Journal of the Society of Arts*, 2 March 1883.

Çelebi Evliya; *Seyahatname: Anadolu Suriye Hicaz (1671-1672)*, Cilt: 9, Devlet Matbaası, 1935.

Dalsar Fahri; *Bursa’da İpekçilik*, İ.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 1960.

Davies R.; “Levant Bölgesinde İngiliz Ticareti, 1580-1780”, *Osmanlı Tarih Arşivi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 1977.

Demir Kuzay; “Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde İzmir’in Tılsımları”, *Milli Folklor*, Cilt: 23, Sayı: 92, (2011).

Demirkaya Hanife; *19. Yüzyıl Ortalarında Ayasuluğ’un Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004.

Eldem Vedat; *Harp ve Mütareke Yıllarından Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994.

Erdoğan Aslı; “Ödemiş İpekli Dokumaları Canlandırma Projesi”, *Tekstil Mühendisinin Sesi (TMMOB Tekstil Mühendisleri Odası Bülteni)*, Sayı: 19, (Mayıs-Haziran 2023).

Erdoğru Mehmet Akif; “On Altıncı Yüzyılın İkinci Yarısında Ayasuluğ Kasabasında Nüfus ve Üretim”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu*, İzmir 1998.

Farooqi Suraiya; *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yay., Çev: Gül Çağalı Güven & Özgür Türesay, İstanbul 2003.

Federico Giovanni; *An Economic History of the Silk Industry, 1830-1930*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

Geyik Değerli Nursen; “Ödemiş İpekli Dokumaları”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Sayı: 12, (2013).

Güneş Günver; *Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Açından Ödemiş Kenti (1908-1950)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1997.

Güran Tervik; *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

Gürsoy Melih; “Son Yıllarda İzmir’de Ekonomi”, *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu- Tebliğler*, İzmir 1998.

Gürsoy Ülkü; “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 61, (2013).

Hepkarşı Derya; *19. Yüzyıl Ortalarında Bayındır Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001.

İmer Zahide; “Günümüz Ödemiş Dokumaları”, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı: 64, 2014.

İnalcık Halil; *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1996.

Karademir Abdurrahim; “Afro Zeybekler ve Kocaarap Zeybek Dansı”, *Prusa Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, (2016).

Karaesmen Fikri; “Böcekçilik ve İpekçilik: İpek Böceklerinin Beslenmesi Üzerine Yapılan Müşahedeler”, *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 21, Sayı: 8, (15 Kanunusani 1944).

Karpuz H. Ömer-Gaddar Zeliha; “Efelik ve Zeybeklikle İlgili Terminoloji Üzerine Bir İnceleme”, *2.Ulusal Efe Kurultayı; Türk Tarihinde Efe ve Zeybek Kültürü Sempozyumu*, İzmir 2013.

Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-I (Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nin İzmir Kısmının Transkripsiyonlu, Sadeleştirilmiş ve Orijinal Metni), Editör: Metin Ekici ve Turan Gökçe, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2013.

Keyder Çağlar; *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Kırkpınar Nurullah; *İzmir Kent Tarihi Araştırmalarına Bir Katkı: Bornova Ziraat Mektebi (1922-1955)*, 1. Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2020.

Kırkpınar Nurullah; *Türkiye’de Zirai Eğitimin Tarihçesi ve Kurumsallaşması (1923-1963)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2024.

Kurmuş Orhan; *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, İstanbul 1974.

Martal Abdullah; *19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1992.

Önlü Nesrin; “Ege Bölgesi El Dokuma Kaynakları”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, (2010).

Önlü Nesrin; “Ege Bölgesinde Kaybolmaya Yüz Tutmuş El Dokumaları ve Değişim Süreci”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, (2010).

Özbel K.; *Beledi Dokumaları, El Sanatları: XIV*, CHP Halkevleri Bürosu, 1949.

Özeçoğlu Halil; *Modernleşme Sürecinde İzmir’de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitime Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2009.

Özgün Cihan; “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Aydın Sancağı ile Ticari İlişkileri”, 2. *Ulusal İktisat Kongresi* (20-22 Şubat 2008).

Özgün Cihan; *İzmir ve Artalanında Tarımsal Üretim ve Ticareti (1844-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011.

Öztürk Okan Murat; *Zeybek Kültürü ve Müziği*, Pan Yayınları, İstanbul 2006.

Parmaksız Neslihan; *Türkiye’de İpek Böceği (Bombyx mori) Yetiştiriciliğinin İller Başındaki Gelişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Hatay 2020.

Pullukçuoğlu Yapucu Olcay; “XIX. Yüzyılda Batı Anadolu İpekçiliği”, *Halil İnalıcık Armağanı-II Tarih Araştırmaları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2011.

Tancî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta; *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, (Çev.: A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

Telci Cahit-Mert Hasan-Gökçe Turan; *Seydiköy’den Gazîemir’e Bir Kentleşme Süreci*, İzmir, 2003.

Quataert Donald; *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev.: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Umut Necmi; “Memleketimiz İpekböcekçiliğinin Genel Durumu, İnkişaf İmkânları ve Bir Teklif”, *İpek*, Sayı: 1, (1945).

Uzun Aslı Zeynep; *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yaşatılarak Korunmasında Kadınların Rolü: Ödemiş İpek Böcekçiliği ve İpekli Dokuma Geleniği Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2024.

Uzun İ.; “Ödemiş ve Çevresinde Dokuma Sanatları”, *Bülten*, Yıl: 13 Sayı: 11, Ödemiş Lisesi Kültür Varlıklarını Koruma, Tanıtma ve Müzecilik Kolu Yayını, 1989.

Vardar Mustafa; “Denizli Bölgesinde İpek Böcekçiliği ve 1955 Yılı Böcekçilik Faaliyetleri”, *İpek*, Sayı: 7, (1955).

Yapıcı Mestan; *Beydağ “Balyambolu” “Palaipolis”*, İzmir 1995.

Yaşar N.-Batur G. Batur; “Ödemiş Yöresi İpekli Dokumacılığın Günümüzdeki Durumu”, *Beşçe- 7. Uluslararası İstanbul Tekstil Konferansı Bildiri Kitabı*, İstanbul 2016.

Yaşar Neslihan-Önlü Nesrin; “İzmir’in Gelecek Kuşaklara Mirası Ödemiş İpeklileri ve Tire Beledi Dokumalarının Son Durumu”, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Sayı: İzmir Özel Sayısı, (2022).

Yılmaz Serap; “Osmanlı Devrinde Batı Anadolu’da Tekstil Endüstrisinin Gelişimi”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (İzmir 8-10 Nisan 1999), Haz. Turan Gökçe, İzmir 2000.

Yıldız Samet; *Aydın Vilâyet Sâlnâmelerinin Işığında Kiraz*, 1. Baskı, Kiraz Belediyesi Yay., İzmir 2024.

D- Süreli Yayınlar

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Hakimiyeti Milliye

Halkın Sesi

Hizmet

İpek Enformasyon Bülteni

İzmir Ticaret Odası Dergisi

Son Posta

Tire’den Yansımalar

Ulus

Yeni Asır

A- İnternet Kaynakları

http://www.odemisto.org.tr/Portals/290/basari_hikayeleri/Mert%C4%B0pek%C5%9Far%C4%B1%20_Hikayesi.pdf (Erişim Tarihi: 16.11.2024).

<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/mete-tamer-omur/500-yillik-mirasi-yasatmak-icin-tezgahin-basina-gecti-42370469> (Erişim Tarihi: 18.11.2024).

https://www.eurozine.com/synthetic-dreams/?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 25.11.2024).

THE SYMBOL AND ATTITUDE OF THE LION ON PERSIAN SHAMSHIRS: A COMPARATIVE ANALYSIS

Pers Şemşirlerinde Aslan Sembolü ve Tavrı: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Manouchehr Moshtagh KHORASANI

Dr., Frankfurt School of Finance and Management, Frankfurt/Germany

E-mail: manouchehr@moshtaghkhorasani.com

ORCID ID: 0000-0002-7663-1963

Near East Historical Review

15/2, October / Ekim 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 30.06.2025

Accepted Date - Kabul Tarihi : 28.10.2025

Pages - Sayfa : 99 - 126

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.82808>

Citation - Atıf : Manouchehr Moshtagh Khorasani, "The Symbol And Attitude of The Lion on Persian Shamsirs: A Comparative Analysis", *Near East Historical Review*, 15/2, 2025, s. 99 -126.

Near East Historical Review

15/2, October - Ekim 2025

99 - 126

Research Article - Araştırma Makalesi

THE SYMBOL AND ATTITUDE OF THE LION ON PERSIAN SHAMSHIRS: A COMPARATIVE ANALYSIS

*Pers Şemşirlerinde Aslan Sembolü ve Tavrı: Karşılaştırmalı Bir Analiz***Manouchehr Moshtagh KHORASANI**

Dr., Frankfurt School of Finance and Management, Frankfurt/Germany

E-mail: manouchehr@moshtaghkhorasani.com

ORCID ID: 0000-0002-7663-1963

Öz

Aslan ve güneş amblemi, İran ikonografisindeki en kalıcı ve çok yönlü sembollerden biridir. Yüzyıllardır kraliyet mühürlerini, paraları, silahları ve devlet bayraklarını süslemiştir. Statik veya sadece dekoratif olmaktan uzak olan bu amblem, sürekli olarak dönüşmüş, dini, astrolojik, hanedan ve kültürel anlam katmanları biriktirmiştir. Kaçar döneminde belirgin bir şekilde kullanılmış olmasına ve bazılarının onu öncelikle bu hanedanla ilişkilendirmesine yol açmış olmasına rağmen, aslan ve güneş motifinin çok daha eski ve daha karmaşık kökenleri vardır, İran'ın İslam öncesi mirasına derinlemesine ulaşır ve ardışık dönemlerde çeşitli biçimlerde yeniden ortaya çıkar. Bu makale amblemin tarihsel evrimini ve sembolik karmaşıklığını inceleyerek, İran sanatında ve mitolojisinde en erken tezahürlerini, göksel olaylarla ve kraliyet otoritesiyle olan bağlarını ve İslami, özellikle Şii ideolojik çerçeveler içinde yeniden yorumlanmasını izler. Ahemeniş döneminden Kaçar dönemine kadar görsel biçimlerini ve anlamlarını analiz ederek, bu amblemin sadece bir egemenlik veya kültürel kimlik işareti olmaktan daha fazlası olarak nasıl işlev gördüğünü daha iyi anlayabiliriz; aynı zamanda İran'ın katmanlı tarihsel bilincinin dinamik bir ifadesiydi. Aslan, ister tek başına, ister güneşle eşleştirilmiş veya bir boğayla dövüşürken tasvir edilmiş olsun, şemşir bıçakları, baltalar ve hançerler dahil olmak üzere seçilmiş tarihi silahlarda da yer alır. Aşağıdaki makale, Alqarashi Koleksiyonu'ndan dört şemşirde tasvir edildiği gibi aslanın duruşunun ve sembolik işlevinin karşılaştırmalı bir analizini sunarak her örneği daha geniş sanatsal ve ideolojik bağlamına yerleştiriyor.

Anahtar Kelimeler: Şemşir kılıcı, aslan, boğa, güneş gravürü.

Abstract

The emblem of the lion and sun is one of the most enduring and multifaceted symbols in Iranian iconography. It has adorned royal seals, coinage, weaponry, and state flags for centuries. Far from static or merely decorative, this emblem has continuously transformed, accruing layers of religious, astrological, dynastic, and cultural meaning. Although it was prominently used during the Qajar period, leading some to associate it primarily with that dynasty, the lion and sun motif has far older and more intricate origins, reaching deep into Iran's pre-Islamic heritage and reappearing in various forms throughout successive eras. This article examines the emblem's historical evolution and symbolic complexity, tracing its earliest manifestations in Iranian art and mythology, its ties to celestial phenomena and royal authority, and its reinterpretation within Islamic, particularly Shi'ite, ideological frameworks. By analyzing its visual forms and meanings from the Achaemenid era to the Qajar period, we can better understand how this emblem functioned as more than just a sign of sovereignty or cultural identity; it was also a dynamic expression of Iran's layered historical consciousness. The lion, whether alone, paired with the sun, or depicted in combat with a bull, also appears on select historical weapons, including *shamshir* blades, axes, and daggers. The following article offers a comparative analysis of the lion's posture and symbolic function as depicted on four *shamshirs* from the Alqarashi Collection, situating each example within its broader artistic and ideological context.

Keywords: *Shamshir* sword, lion, bull, sun engraving.

Introduction

Lions have long held a prominent place in Persian art, politics, and spirituality, appearing in various media, from illuminated manuscripts to monumental architecture. In the realm of arms and armor, lion imagery served as more than just ornamentation; it was a potent visual symbol of power, nobility, divine sanction, and martial virtue. This iconographic tradition reached its most sophisticated peak during the Safavid, Afsharid, Zand, and Qajar periods, when lion motifs were intricately incorporated into weapons—especially *shamshirs*—to assert dynastic legitimacy and spiritual authority. Persian craftsmen developed a nuanced visual language in their depictions of lions, manipulating "attitudes" (postures and orientations) to convey specific symbolic meanings. While these representations resonate with European heraldic categories, such as *statant*, *passant*, *regardant*, and *couchant*, they remain distinctly Persian in their cosmological and devotional contexts. The posture of a lion on a blade was never incidental. Rather, it conveyed themes such as vigilance, sovereignty, stability, and sacred intercession. These themes reflected a deliberate synthesis of martial functionality and ideological intent. This article analyzes lion attitudes on Persian arms and armor, particularly *shamshirs* from the Alqarashi Collection. Of special note is the *statant* lion—a recurring motif executed in finely chiseled steel or embellished with gold-inlaid inscriptions and often accompanied by invocations of Assadollāh ("Lion of God"), an epithet of Imam 'Ali. These weapons demonstrate that the lion served as more than just an aesthetic device; it was also a charged medium for ideological expression, fusing the political theology of the period with the martial ethos of Iran's warrior aristocracy.

The lion motif is a potent and recurring emblem in Persian art and martial culture. It occupies a central role in the decoration of *shamshir* blades from the early modern period. Among the Alqarashi Collection and similar Iranian arms, these depictions span a wide range of types—including *statant*, *regardant*, *passant*, and *couchant* forms—often combined with celestial symbols, such as the sun, to form emblems representing dynastic and cosmic authority. Unlike the rigid codification of European heraldry, where pose and orientation convey specific legal meanings¹, Persian lion imagery operates within a fluid visual language deeply rooted in cosmology, kingship, and esoteric belief systems.² The *statant regardant* lion, depicted standing with all four paws firmly planted while its head turns backward, is a particularly recurring motif on Persian *shamshirs*. While this pose is rare in European heraldry and may suggest vigilance or wariness, the Persian iteration carries a richer, more layered set of connotations. In several examples from the Alqarashi Collection, the *statant* lion is depicted beneath or adjacent to a stylized sun disk or *shams-e ruydār* (human-faced sun), evoking the *shir o khorshid* (lion and sun) emblem.³ This emblem, which became synonymous with royal authority and solar destiny, was adopted by the Safavid, Afsharid, Zand, and Qajar dynasties as a visual assertion of political legitimacy and divine alignment.

The *passant* lion, depicted mid-stride with one forepaw raised, appears less frequently on Persian *shamshirs* than other poses, yet it carries profound symbolic weight. In the Persian visual tradition, however, the *passant* lion may suggest the sovereign's continuous passage through time or the warrior's spiritual journey within a cosmological order. When paired with inscriptions, astrological diagrams, or talismanic motifs, the *passant* lion could function as a protective emblem, endowing the blade with auspicious and apotropaic power for its bearer in battle. The couchant lion, shown reclining with its head raised, conveys a more contemplative articulation of authority. Persian

¹ For the European heraldry, see Fox-Davies, Arthur Charles, *A Complete Guide to Heraldry*. New York, 1909.

² For a detailed discussion on the symbols of the lion and the sun, see Nayernuri, Hamid, *Tārīkh-e Beyrag Irān va Šīr va Xoršīd* [The Short History of the Iranian Flag and Sun and Lion], Entešārāt-e Motāleāt va Tahqīqāt Ejtemāi, Tehran, 1965; Kasravi, Ahmad, *Tārīkh-e Šīr va Xoršīd* (The Short History of the Lion and Sun), Moassesseye Matbuāt Šarq, 1956.

³ See Moshtagh Khorasani, Manouchehr. *The Beauty of Persian Patterned Crucible Steel*, Niloufar Books, Frankfurt am Main 2024, s. 130-139, Cat. 17-20.

renderings—particularly during the Qajar period—infuse the image with mystical and metaphysical significance. In several instances, the couchant lion is depicted beneath a radiant sun, or *shams-e ruydār*, with its eyes wide open. This detail may simultaneously allude to the perpetual vigilance of divine rulership. Such imagery resonates strongly with Shi'ite metaphysics, wherein the Imam—though hidden—remains present, conscious, and protective. Thus, the lion's poised repose becomes a visual metaphor for the paradox of sacred kingship: a power that is at once hidden and ever-watchful, at rest yet cosmically alert. It embodies both the temporal restraint and the spiritual omnipresence idealized in Persian concepts of sovereignty.

These visual conventions must be distinguished from their European counterparts not merely to avoid misinterpretation, but to recognize the distinctly Persian symbolic system in which they are embedded. Whereas European heraldry codified posture and orientation into a rigid visual language of nobility, lineage, and legal inheritance, Persian iconography drew from a confluence of astrological, religious, and epic traditions. In this context, the lion was never simply a royal beast, but a celestial agent, a guardian spirit, and, at times, an embodiment of Imam Ali as Assadollāh (the Lion of God)—investing even the most static poses with profound theophanic significance.⁴ The interplay of form, gaze, and celestial motifs reveals Persian lion imagery as a dynamic symbolic system, far more fluid than its heraldic analogues. It constitutes a visual grammar of power, protection, and sacred sovereignty—one in which posture and context become vehicles for layered meaning. This inherent flexibility allowed artisans and patrons to encode multiple registers of symbolism within a single composition, enabling a blade to serve simultaneously as a talisman, a dynastic statement, and a theological testament. The result is an artistic tradition in which martial objects transcend functionality, becoming dense symbolic texts that interweave the cosmic, political, and spiritual dimensions of Persian culture.

1. The Lion and the Sun

The motif of the sun positioned behind a lion carries deep symbolic significance, particularly in its appearance on Iranian arms and armor. While many such depictions date from the Qajar period, the emblem of the lion and the sun should not be interpreted exclusively as a hallmark of that era. One must consider that one of Imam Ali's honorifics was Assadollāh ("Lion of God"), and even Shah Abbas was styled *Farzandzāde-ye Assadollāh* ("grandson of the Lion of God") due to his asserted descent from the Prophet's family as a *seyyed*. Moreover, the lion and sun motif predates the Qajar dynasty. It appears, for instance, on Safavid-era *folus* (copper coins), indicating a broader and earlier historical usage.⁵ Its presence on earlier artifacts—such as engraved or inlaid *bolāqs* (handguards) or blades from the Safavid period—underscores the need for caution when attributing a piece solely to the Qajar period based on this symbol. A careful study of the emblem's historical development and contextual usage is therefore essential. Only through such scrutiny can one fully grasp its significance in Iranian martial culture and employ it reliably in chronological attributions.

In ancient Iran, the sun symbolized eternal life and the splendor of kingship. It fulfilled multiple symbolic roles: it was associated with purification and served as a potent emblem of monarchical power and divine authority. Notably, in early Iranian belief systems, the sun and *Mehr* (Mithra) were regarded as distinct entities. The *Avesta*—specifically verse 145 of the *Mehr Yasht*—states: "We sacrifice unto Mithra and Ahura, the two great, eternal, holy gods, and to the stars and

⁴ Nayernuri, Hamid, *Tārixčeye Beyrag Irān va Šīr va Xoršīd* [The Short History of the Iranian Flag and Sun and Lion], Entešārāt-e Motāleāt va Tahqīqāt Ejtemāi, Tehran, 1965, s. 13, 28; Kasravi, Ahmad, *Tārixčeye Šīr va Xoršīd* (The Short History of the Lion and Sun), Moasesseye Matbuāt Šarq, 1956, s. 20.

⁵ Baxturtāš, Nosratollāh, *Parčām va Peykareye Šīr va Xoršīd* [The Flag and Symbol of the Lion and Sun], Moasesseye Matbuāt Atāi, Tehran, 1969, s. 127.

the moon, and the sun,”⁶ clearly distinguishing Mithra from the sun. However, over time, these concepts gradually converged. The Greek geographer Strabo notes that the Iranians worshipped the sun, referring to it as *Mehr*. By the 5th century CE, the Armenian historian Elishe observed that Zoroastrians described a generous and just individual as “Mehr,” likening such a person to the sun, whose light, warmth, and nourishment sustain all living beings.⁷

This dual meaning is echoed in Ferdowsi’s *Šāhnāme*, where *Mehr* embodies both divine justice and solar vitality. The Festival of *Mehregān*, celebrated from the 16th to the 21st of the month of *Mehr* in the Iranian calendar, was originally a royal celebration known as the Festival of the Kings. The polymath Abū Rayḥān Bīrūnī, in his *Āthār al-Bāqiyah*, records that one of the customs of the Sassanian kings was to wear crowns adorned with a representation of the sun’s face—depicted as a circular disc mounted atop the crown. This iconographic tradition persisted into later periods. Helmets, suits of armor, and steel shields from the late Qajar era, for example, often feature a relief of the sun’s face, illustrating the enduring presence and evolution of solar symbolism in Iranian royal and martial iconography.⁸

The precise moment when the lion and sun were first combined in Iranian iconography—and when this composite symbol began to appear on flags and official emblems—remains uncertain. However, some of the earliest known evidence of this symbolic pairing appears on a cylinder seal attributed to King Sausetar, who reigned around 1459 BCE.⁹ This seal depicts a sun motif with two wings, mounted on a column flanked by two lions, suggesting a possible early conceptual association between solar and leonine imagery. Throughout Iranian history, a wide array of animals—both real and mythical—have served as symbolic motifs on flags and standards. These included legendary beings such as the *Simorg* and dragons, as well as more familiar creatures like lions and eagles. Among them, the lion occupied a particularly prominent place in Iranian poetry and literature, where it was closely associated with ideals such as manhood, courage, sovereignty, and beauty.¹⁰ Over time, the composite image of the lion and the sun evolved into one of the most enduring and multifaceted emblems in Iranian visual culture. Its meaning has been interpreted in diverse ways across different historical periods and literary traditions. Broadly, these interpretations can be grouped into the following categories:

a) One interpretation traces the origins of the lion and sun emblem back to the Seljuk court in Asia Minor. According to this account, Qiyās al-Dīn Kay Khusraw—the son of Alā’ al-Dīn Kay Qubād, a Seljuk sultan who ascended the throne in 634 AH/1237 CE—married a Georgian princess renowned for her beauty. Wanting to commemorate her likeness, the sultan had her image struck on silver coins (*dirhams*). However, religious scholars and court officials strongly resisted this initiative because Islamic tradition strictly forbade the depiction of human figures, especially women. Undeterred, the sultan remained committed to honoring his consort. To reconcile his wishes with religious norms, court artisans devised a symbolic alternative. They represented the queen’s visage as the sun, a celestial and impersonal form, and paired it with the image of a lion corresponding to the zodiac sign Leo. This sign had long been associated with sovereignty and royal authority. The

⁶ Nayernuri, Hamid, *Tāriḫ-e Beyrag Irān va Šīr va Xoršīd* [*The Short History of the Iranian Flag and Sun and Lion*], Entešārāt-e Motāleāt va Tahqīqāt Ejtemāi, Tehran, 1965, s. 13.

⁷ Chodynski Chodynski, Antoni Romuald, *The Sun and the Lion: Sketches on Persian Militaria*, s. 236–8; plates 52–6; 239; plate 55; 241; plate 60; 242–3; plates 61–3; 244; plate 65.

⁸ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Tübingen 2006, s. 323–332.

⁹ Nafisi, Sa’id, *Derafš-e Irān va Šīr va Xoršīd Sorx* [*The Flag of Iran and the Red “Symbol” of the Sun and Lion*], Čāp-e Rangin, Tehran, 1949, s. 46.

¹⁰ Nafisi, Sa’id, *Derafš-e Irān va Šīr va Xoršīd Sorx* [*The Flag of Iran and the Red “Symbol” of the Sun and Lion*], Čāp-e Rangin, Tehran, 1949, s. 46.

rationale behind this motif was astrological: The sun was in Leo at the time of the king's birth, making the composite symbol deeply personal and rich in meaning.¹¹

b) Another theory posits that the sun in the lion-and-sun emblem represents a female entity, while the lion clearly symbolizes its male counterpart. This interpretation is based on the dualistic nature of ancient Iranian philosophy, which may have influenced the creation of this symbolic pairing. In modern Persian, the sun is often personified as female and referred to as *Xoršid Xānum* ("Lady Sun"). This contrasts with its pre-Islamic representation in Iranian mythology, where the sun was associated with the male deity Mithra (Meh). Mithra was a central figure in Zoroastrianism and earlier Indo-Iranian traditions. He embodied light, truth, and covenant and was revered as a solar male divinity. Interestingly, the once-masculine names Mithra and Mehr have evolved into common female names in contemporary Persian usage: Mitra and Mehri, respectively. The precise moment at which this gender shift occurred in the cultural imagination remains uncertain. However, the feminization of the sun is evident in earlier Persian literary and poetic traditions, where the sun frequently appears as a radiant and nurturing female presence. From this perspective, the lion and sun emblem can be seen as a union of masculine and feminine forces, reflecting a harmony or duality consistent with ancient Iranian metaphysical thought.¹²

c) Another theory interprets the lion in the lion-and-sun emblem as a symbol of Ali ibn Abi Ṭālib, the first Shi'ite imam and son-in-law of the Prophet Mohammad. In Shi'ite Islam, Imam 'Ali is honored with the title *Assadollāh* ("Lion of God"), which signifies his exceptional bravery, spiritual authority, and divinely guided leadership. This interpretation gained prominence during the Safavid period when Twelver Shi'ism became the official religion of Iran. Within this framework, the lion's frequent depiction on arms, flags, and official emblems is understood as a deliberate allusion to Imam Ali and his revered status in Shi'ite thought. Thus, the lion in the emblem transcends its conventional associations with royal authority and martial prowess to embody a deeply rooted spiritual and religious significance. When paired with the sun—an ancient, multivalent symbol with celestial and astrological connotations—the emblem reflects the political and religious identity of the Shi'ite state as well as a continuation of earlier cosmological traditions.¹³

The emblem of the lion and the sun was gradually enhanced over time with the incorporation of a sword held in the lion's paw. A painting from the reign of Moḥammad Shāh Qājār depicts Ḥāj Mirzā Ḥasan Khān Shīrāzī, Iran's ambassador to Russia, bearing the lion and sun emblem as early as 1231 AH / 1816 CE.¹⁴ Additional evidence from the early years of Moḥammad Shāh's reign shows a significant evolution in the emblem's iconography: the lion, traditionally portrayed in a seated position, began to appear standing and often wielding a *šamšir* (shamshir), the characteristic curved Persian sword. A particularly notable example is a state seal dated 1255 AH / 1839 CE—coinciding with the first year of Moḥammad Shāh's rule—which prominently features this new form. It was during this period that the image of the lion underwent a deliberate transformation.¹⁵ The shift from a passive, seated lion to an upright, armed figure reflected a broader attempt to consolidate and redefine national symbolism. Previously, two separate flags were in circulation: one bearing a sword, and another featuring the lion and the sun. The integration of these elements into a single emblem—

¹¹ Kasravi, Ahmad, *Tārtixçe Šir va Xoršid (The Short History of the Lion and Sun)*, Moasesseye Matbuāt Šarq, 1956, s. 20, 23; Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Verlag, Tübingen 2006, s. 321.

¹² Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Verlag, Tübingen 2006, s. 320-321.

¹³ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Verlag, Tübingen 2006, s. 324-327.

¹⁴ Nayernuri, Hamid. *Tārtixçe Beyrag Irān va Šir va Xoršid [The Short History of the Iranian Flag and Sun and Lion]*. Enteshārāt-e Motāleāt va Tahqiqāt Ejtemāi, 1965, s. 124.

¹⁵ Ibid.

depicting a standing lion brandishing a sword, with the sun rising behind—was intended to unify the spiritual and martial identity of the Iranian state under one coherent symbol. This new emblem soon appeared on flags, coins, seals, and official documents. The addition of the sword may also have carried religious resonance, possibly evoking the legendary Dhu'l-Faqār, the bifurcated sword of Imam 'Alī, thereby reinforcing the emblem's Shi'ite connotations. In this context, the lion's courage, the sword's decisive strength, and the sun's radiant energy together formed a potent visual metaphor for the defense of Shi'ism and national sovereignty. Nevertheless, not all state representations adopted the militarized version. Some documents from the period continued to depict the lion in a resting posture without a sword—perhaps a calculated diplomatic gesture to avoid alarming European powers, who might have interpreted the armed iconography as a sign of aggression.¹⁶

2. Different Attitudes of Lions on Persian Arms and Armor

Lions appear in various postures on Persian *shamshir* blades and other forms of arms and armor. While these representations reflect distinctively Persian artistic and symbolic traditions, they can be usefully analyzed through the framework of European heraldic lion attitudes. Based on the Persian arms and armor I have examined, the following lion attitudes can be identified:

- a) **Lion Statant** – The lion is depicted standing in profile, facing dexter (i.e., the viewer's left), with all four feet firmly on the ground. The forepaws are typically shown together, conveying a sense of composure and readiness. This posture is also common in European heraldry, where it symbolizes stability and vigilance.¹⁷
- b) **Lion Statant Regardant** – In this attitude, the lion stands with all four feet on the ground, its body facing dexter (the viewer's left), while the head is turned to look over its shoulder toward sinister (the viewer's right). The term *regardant* refers specifically to this backward glance. In heraldic tradition, this posture conveys a sense of heightened awareness, vigilance, and caution.¹⁸
- c) **Lion Passant** – The lion is shown in profile walking toward sinister (the viewer's right), with the right forepaw raised and the other three feet on the ground. This posture, indicating controlled movement and readiness, is commonly found in both Persian and European representations.¹⁹
- d) **Lion Couchant** – The lion is depicted lying down with its head raised and alert. This attitude conveys a sense of watchful repose, combining rest with vigilance. Such representations are found on some arms and armor, particularly within Safavid and Qajar iconography.²⁰
- e) **Lion Passant Guardant Holding a Shamshir** – This composite attitude, often associated with the iconic *Shir-o Khorshid* ("Lion and Sun") motif, depicts the lion in a *passant* position (walking), with its head turned forward toward the viewer (*guardant*), and a *shamshir* (Persian

¹⁶ Baxturtāš, Nosratollāh, *Parčam va Peykareye Šir va Xoršid* [The Flag and Symbol of the Lion and Sun], Moassesseye Matbu'at Atāi, Tehran, 1969, s. 155-156.

¹⁷ Fox-Davies, Arthur Charles, *A Complete Guide to Heraldry*. New York, 1909, 153, 182.

¹⁸ For the attitude lion *statant* see Fox-Davies, Arthur Charles, *A Complete Guide to Heraldry*. New York, 1909, 189.

¹⁹ Fox-Davies, Arthur Charles, *A Complete Guide to Heraldry*. New York, 1909, 155, 181.

²⁰ Fox-Davies, Arthur Charles, *A Complete Guide to Heraldry*. New York, 1909, 185.

curved sword) held in its raised forepaw. This emblem emerged as a prominent dynastic and national symbol from the late Safavid period and continued through the Qajar era.²¹

- f) **Lion Attacking the Hindquarters of Its Prey** – In this dynamic hunting posture, the lion is shown actively assaulting the rear legs or haunches of another animal, often a bull, deer, or gazelle. This motif, emblematic of royal strength and martial prowess, frequently appears in courtly hunting scenes and on richly decorated weaponry.²²
- g) **Lion Attacking the Neck of Its Prey** – In this fierce posture, the lion is depicted seizing or biting the neck of its prey, signifying a swift and decisive kill. Symbolizing bravery, dominance, and martial effectiveness, this motif appears in Persian miniature paintings as well as on finely engraved elite weaponry.²³

a) *Lion Statant*

Several Persian *shamshirs* feature the motif of a lion *statant*, notably three examples from the Alqarashi Collection, dating from the mid to late Safavid period. As noted earlier, the lion *statant* is depicted standing in profile, facing dexter (i.e., the viewer's left), with all four feet on the ground. One of the finest examples is found on a *shamshir* bearing a chiseled lion accompanied by an exquisitely gold-inlaid inscription of the famed swordsmith Assadollāh. The lion appears within the lower cartouche of the blade. In contrast to the standard heraldic depiction—where the forepaws are typically aligned—the forepaws in this rendering are slightly separated, yet the overall attitude still conforms to that of a lion *statant*. This lion is among the most finely engraved zoomorphic motifs I have encountered on a Persian blade. It features a gold-inlaid eye and, remarkably, the name Assadollāh اسدالله is inscribed in gold across the lion's body. This combination reinforces the interpretation that the name Assadollāh—meaning “Lion of God”—refers to the revered figure Hazrat Ali. Additional Persian poetic inscriptions on the crossguard and scabbard fittings further praise Hazrat Ali, suggesting that the lion motif, in conjunction with Assadollāh's name, serves not only as a maker's mark but also as a symbolic invocation of divine or heroic power. The blade bears two cartouches. The upper cartouche is gold-inlaid and reads: *bande-ye shāh-e velāyat Abbās* (ولایت عباس بنده شاه), which translates as: “Abbās, servant of the king of *velāyat* [guardianship or trusteeship].” This inscription likely refers to Hazrat Ali, the spiritual authority behind Shi'a *velāyat*, and implies that Shah Abbās regarded himself as acting under Ali's divine guardianship. Together, these visual and textual elements suggest that the lion *statant* on this *shamshir* embodies a layered symbolism—merging dynastic legitimacy, Shi'a devotion, and martial prowess.²⁴

²¹ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Verlag, Tübingen 2006, s. 330-331.

²² Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Verlag, Tübingen 2006, s. 317-319.

²³ Ibid.

²⁴ For this inscription, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Verlag, Tübingen 2006, s. 430, cat.70; s. 432, cat. 73, s. 434, cat. 74; s. 435, cat. 75; s. 436, cat. 76; s. 438, cat. 78; s. 441, cat. 79; s. 451, cat.85; s. 453, cat. 86; s. 454, cat. 87; s. 456, cat. 89; s. 475, cat.107; s. 481, cat. 112; s. 526, cat.151; s. 541, cat.162.

Figure 1. Engraved lion in *statant* posture with gold-inlaid inscription "Assadollāh" on the blade of a Safavid-era *shamshir* from the Alqarashi Collection. The lion features a gold-inlaid eye and serves as both an artistic motif and a symbolic reference to Hazrat Ali, the "Lion of God."

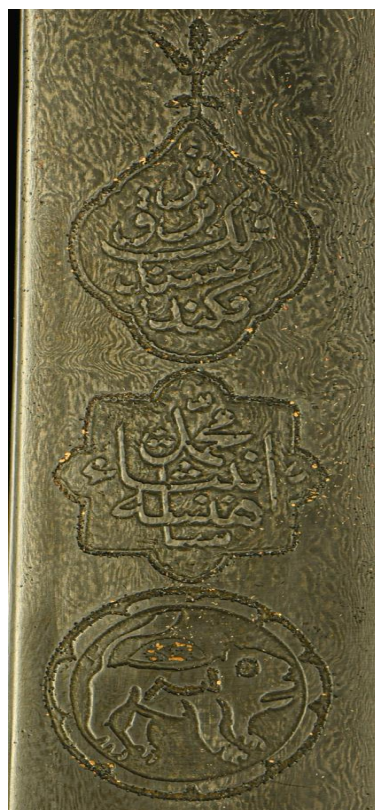
The second *shamshir* from the Alqarashi Collection bearing a chiseled lion *statant* mark is notable for its three chiseled cartouches. The lower cartouche features a lion *statant* with the inscription “Assad” (اسد) on its body. A sun motif, partially inlaid with gold, is depicted rising over the lion’s back—an image resonant with themes of power, divine light, and kingship.²⁵ The upper cartouche contains the Persian inscription: *Bar farqe falak fekand masnad* (بر فرق فلک فکند مسند) — “He established his throne on the top of heaven.”²⁶ The middle cartouche reads: *Šāhanšāh-e anbiyā Mohammad* (شاهنشاه انبیاء محمد) — “The king of kings of prophets, Mohammad.” This combined inscription, *Bar farqe falak fekand masnad šāhanšāh-e anbiyā Mohammad* (بر فرق فلک فکند مسند شاهنشاه انبیاء محمد),

²⁵ For a detailed discussion and description of this *shamshir* from the Alqarashi Collection, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr. *The Beauty of Persian Patterned Crucible Steel*, Niloufar Books, Frankfurt am Main 2024, s. 134-135, Cat. 18.

²⁶ For this *shamshir*, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Verlag, Tübingen 2006, s. 519, cat. 157.

appears on two swords housed in the Military Museum of Tehran at the Sa'd Ābād Palace Complex. One such example, inventory no. 364, features a nearly straight blade of watered steel, slightly curved and flanked by two fullers running to the tip. It bears a gold-inlaid version of the same celestial throne inscription. A second example, inventory no. 331, also bears related inscriptions in gold, including “*šāhanšāh-e anbiyā*” and “*Mohammad Saneye 1263*”, corresponding to the Hijri year 1263 (1846–1847 CE). This date places the sword within the reign of Mohammad Shah Qajar (r. 1250–1264 H / 1834–1848 CE).²⁷ The phrase “*šāhanšāh-e anbiyā Mohammad*”, while primarily understood as a title for the Prophet Mohammad, also bears a political and dynastic resonance, referring simultaneously to Mohammad Shah Qajar. This dual interpretation is supported by the appearance of this very formula on coins minted during Mohammad Shah's reign, and is further corroborated by Rabino di Borgomale, as well as Allan and Gilmour, who note that this inscription is characteristic of the Qajar ruler's efforts to legitimize and sacralize kingship by aligning it with prophetic authority.²⁸

Fig. 2: Chiseled image of a lion *statant* with the inscription “Assad” on its body, engraved on a shamshir from the Alqarashi Collection.

Another *shamshir* from the Alqarashi Collection features a finely chiseled image of a lion. When compared to European heraldic conventions, the lion's attitude corresponds to the *statant* position. This particular engraving stands out as one of the most skillfully executed representations of a lion encountered on a Persian blade. Notably, the lion's eye is inlaid with gold, and a gold-inlaid inscription reading Assadollāh (اسدالله) appears prominently on the center of its body. This combination of iconography and inscription lends strong support to the interpretation of Assadollāh—"Lion of

²⁷ Shahbazi Farahani, Daryush, *Tārixe Sekke Doreye Qājāriye* [*The History of Coins from the Qajar Era*], Enteāšārate Pelikān, Tehran, 2001, s. 137.

²⁸ Allan and Gilmour, “*Persian Steel: The Tanavoli Collection*,” Oxford University Press, Oxford, 2000, s. 522.

God"—as a title referring to Hazrat Ali. The engraved lion with the Assadollāh inscription may serve either as a maker's mark or as a symbolic allusion to Hazrat-e Ali.

Fig. 3: Chiseled cartouche depicting a lion *statant* with the gold-inlaid inscription "Assadollāh" (اسدالله) on its body.

In the following figure, three variations of the *lion statant* motif are depicted on *shamshirs* from the Alqarashi Collection:

1) A *shamshir* featuring a chiseled lion *statant* with a gold-inlaid eye and the name Assadollāh inscribed in gold within a cartouche outlined by a gold-inlaid border.²⁹

²⁹ See Moshtagh Khorasani, Manouchehr. *The Beauty of Persian Patterned Crucible Steel*, Niloufar Books, Frankfurt am Main 2024, s. 130-133, Cat. 17.

2) Another *shamshir* displaying a chiseled lion *statant* with a partially gold-inlaid sun positioned on its back, enclosed within a partially gilded circular field.³⁰

3) A third *shamshir* presenting a chiseled lion *statant* with a gold-inlaid eye and the gold-inlaid inscription *Assadollāh* on its body.³¹

Fig. 4: Chiseled cartouches depicting lions *statant* on three shamshirs from the Alqarashi Collection.

b) Lion *statant regardant*

Several *shamshirs* feature the *lion statant regardant* attitude. In this depiction, the lion stands with its body facing sinister (the viewer's right) while turning its head backward to look over its shoulder toward dexter (the viewer's left). This orientation is opposite to the typical *lion statant regardant* found in European heraldry, where the lion usually looks back over its right shoulder. The term *regardant* specifically denotes this backward glance, symbolizing awareness and caution in heraldic language. A *shamshir* from the Alqarashi Collection bears a cartouche engraved with the image of a lion *statant regardant*.³² This cartouche is beautifully executed, with the lion's eye inlaid with gold. On the lion's back, a sun's face is visible, its eyebrows also highlighted with gold inlay. This is the sole cartouche on the blade.

³⁰ See Moshtagh Khorasani, Manouchehr. *The Beauty of Persian Patterned Crucible Steel*, Niloufar Books, Frankfurt am Main 2024, s. 134-135, Cat. 18.

³¹ See Moshtagh Khorasani, Manouchehr. *The Beauty of Persian Patterned Crucible Steel*, Niloufar Books, Frankfurt am Main 2024, s. 136-137, Cat. 19.

³² For a detailed discussion and description of this *shamshir* from the Alqarashi Collection, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr. *The Beauty of Persian Patterned Crucible Steel*, Niloufar Books, Frankfurt am Main 2024, s. 138-139, Cat. 20.

Fig. 5: Chiseled lion *statant regardant* with a sun on its back, from the Alqarashi Collection.

This is an early example of a chiseled lion in the *statant regardant* attitude. Similar lions with this posture appear on numerous so-called trade blades from Iran. The term “trade blades” is commonly used in the West to describe these Persian blades, many of which were exported to the Ottoman Empire, India, and Arab countries. These blades often feature a chiseled image of a lion in the *statant regardant* attitude, accompanied by one of God’s attributes: *Ya Qatbi al-Hajat* (يا قاضي الحاجات), meaning “Oh Fulfiller of Wishes.” This attribute is one of the divine names of God in Islamic tradition. On the obverse side, these blades typically bear a chiseled inscription that reads:

Ma Shaa Allah La Hawla Wala Qunwata Illa Billah al-Azim

(“As God wills; there is no power nor strength except through God the Great”).

This phrase is verse 39 from Sura al-Kahf (الكهف, *The Cave*), the 18th chapter of the *Qur’an*, which consists of 110 verses (*ayat*). Part of this verse is commonly used as an inscription on this and many other Persian trade blades. The full text of verse 39 from Sura al-Kahf reads:

Wa la’la ez dakhalta janataka gholta Ma Shaa Allah La Hawla Wala Qowatta Ellah BeAllah en tarane anna aghala menka maalan wa walada

(When you entered your garden, why did you not say: “As God may please; for no one has power except given by God?” Though you see me poorer in wealth and children than you).³³

The inscription on the blade also includes part of the following verse: “But if they are obstinate, Know that God is your helper and protector: How excellent a helper, and how excellent a protector is He!”³⁴ Together, the inscriptions read: “For no one has power except given by God. Know that God is your helper and protector.”

A similar Persian trade blade featuring comparable inscriptions is preserved in the Znojmo Museum, Czechia, mounted with an Ottoman Turkish handle.³⁵ The Polish Army Museum houses a related 18th-century Persian trade blade mounted in an Indian *talwar* handle.³⁶ Additionally, Lebedynsky documents an Arab saber fitted with a similar Persian trade blade.³⁷

³³ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Lexicon of Arms and Armor from Iran: A Study of Symbols and Terminology*, Tübingen, 2010; *Al-Qur’an*, Princeton Press, 1933.

³⁴ It is verse 40 of the sura al-Anfal, *al-Qura’n*, Princeton Press, 1993, 157.

³⁵ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Heirloom of Steel: The Collection of Oriental and Asian Arms and Armor in Znojmo Museum (The Czech Republic)*, Znojmo, 2018, 46-47.

³⁶ Żygulski, Zdzisław, *Stara Broń w Polskich Zbiorach (Old Weapons in Polish Collections)*, Warszawa, 1982, 256, plate 260b.

³⁷ Lebedynsky, Iaroslav, *Les Armes Orientales*, Editions du Portail, 1992, 31.

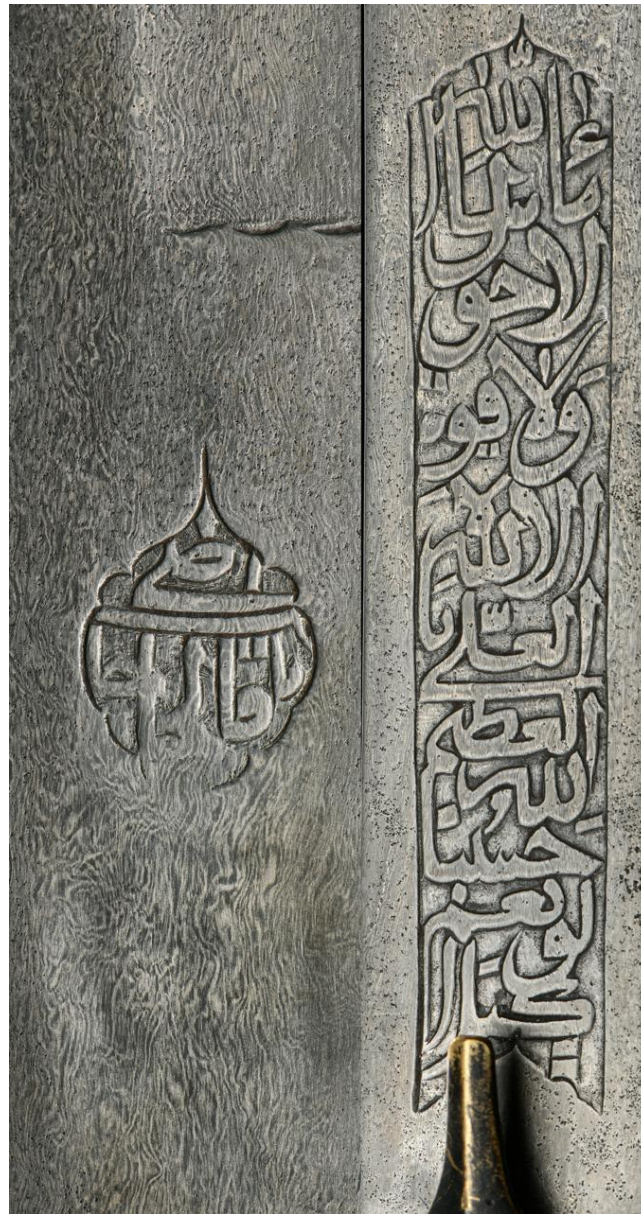
Fig. 6: Persian *shamshir* with a trade blade displaying a chiseled lion *statant regardant*, an attribute of God, and Qur’anic inscriptions from a private collection.

However, it should be noted that not all *shamshir* blades bearing the divine attribute *Ya Qathi al-Hajat* (يا قاضى الحاجات, “Oh Fulfiller of Wishes”) on one side, along with chiseled Qur’anic verses (verse 39 of Sura al-Kahf and verse 40 of Sura al-Anfal) on the other, feature the image of a chiseled lion *statant regardant*. One such example is preserved in the Alqarashi Collection, which lacks the chiseled lion motif. Notably, faint traces of a removed cartouche are visible below the divine attribute on this blade, suggesting that a cartouche—possibly containing a lion—may have been removed and the blade subsequently re-etched (fig. 7).³⁸

³⁸ For a detailed discussion and description of this *shamshir* from the Alqarashi Collection, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr. *The Beauty of Persian Patterned Crucible Steel*, Niloufar Books, Frankfurt am Main 2024, s. 150-151, Cat. 25.

Fig. 7: Persian *shamshir* with a trade blade bearing the chiseled attribute of God and Qur'anic inscriptions from the Alqarashi Collection. This blade does not feature a chiseled lion.

There are two distinct variations of the lion *statant regardant* motif. In both, the lion stands with all four paws on the ground (*statant*), but in the *regardant* variation, the animal turns its head to look back over its shoulder—typically to the sinister (the viewer's right), while the body continues to face dexter (the viewer's left). Below are notable examples of the chiseled lion *statant regardant* motif:

1. A lion *statant regardant* with an image of the sun on its back, from the Alqarashi Collection.³⁹
2. A similar motif featuring a symbolic sun on the lion's back, from a private collection.

³⁹ See Moshtagh Khorasani, Manouchehr. *The Beauty of Persian Patterned Crucible Steel*, Niloufar Books, Frankfurt am Main 2024, s. 138-139, Cat. 20.

3. A lion *statant regardant* placed within a gold-inlaid circle on a *shamshir* blade mounted in Ottoman fittings, from the Znojmo Museum.⁴⁰

Fig. 8: Chiseled representations of the lion *statant regardant* on *shamshir* blades, all oriented toward the viewer's left (*dexter*).

In the second variation of the lion *statant regardant*, the lion stands with all four paws on the ground but turns its head to look back over its shoulder—this time toward the dexter (the viewer's left), while the body faces sinister (the viewer's right).

Notable examples of this orientation include:

1. A chiseled image of a lion *statant regardant* on a *shamshir* blade mounted in Ottoman fittings, from the Znojmo Museum collection.⁴¹
2. Another chiseled depiction of a lion *statant regardant*, set within a gold-inlaid circle on a *shamshir* blade with Ottoman mounts, also from the Znojmo Museum.⁴²
3. A third example of a lion *statant regardant*, similarly chiseled on a *shamshir* blade in Ottoman mounts, is likewise held in the Znojmo Museum collection.⁴³

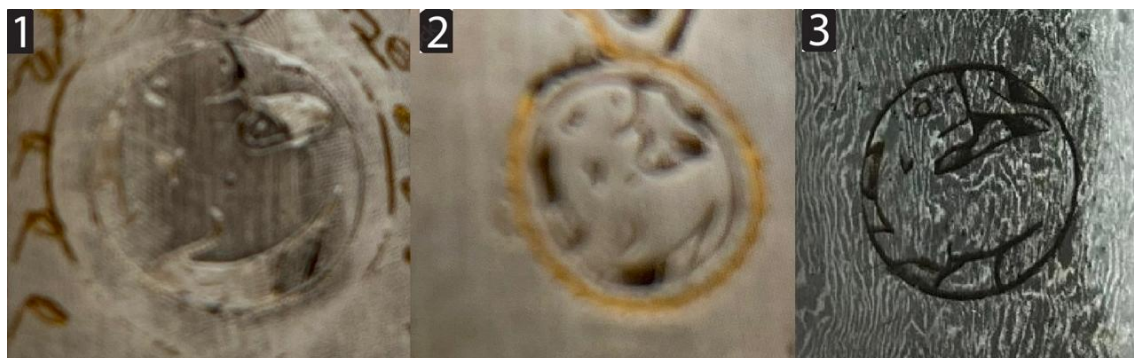
⁴⁰ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Heirloom of Steel: The Collection of Oriental and Asian Arms and Armor in Znojmo Museum (The Czech Republic)*, Znojmo, 2018, s. 44-45.

⁴¹ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Heirloom of Steel: The Collection of Oriental and Asian Arms and Armor in Znojmo Museum (The Czech Republic)*, Znojmo, 2018, s. 46-47.

⁴² Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Heirloom of Steel: The Collection of Oriental and Asian Arms and Armor in Znojmo Museum (The Czech Republic)*, Znojmo, 2018, s. 48-49.

⁴³ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Jewels and Patterned Crucible Steel: Book of Jewels, Stones, and Metals*. Niloufar Books, 2021, s. 141-142. Cat. 7.

Fig. 9: Chiseled representations of the *lion statant regardant* on *shamshir* blades, all facing the viewer's right (*sinister*).

c) *Lion Passant*

In this position, the lion is depicted in motion, walking toward the sinister (the viewer's right), with the right forepaw raised and the remaining three paws grounded. This pose appears on several Persian *shamshir* blades, where the motif of the lion *passant* is executed with great attention to detail and symbolism. Two notable examples include:

1. *Shamshir 1*: This blade, housed in the Military Museum of Tehran, features a chiseled lion *passant* with a gold-inlaid eye, a clearly visible mane, and a hanging tail.⁴⁴ A finely chiseled sun with radiating rays is positioned above the lion's back; its facial features are gold-inlaid, adding to the regal quality of the blade's decoration.
2. *Shamshir 2*: This sword also features a lion *passant*, distinguished by its raised paw and elevated tail. Attributed to the Zand period, the blade bears the maker's mark *amal-e Asadollāh Esfahāni* (عمل اسدالله اصفهانی) and the inscription of ownership by *Sheikh Ali Khān Zand*.⁴⁵ The sun on this blade is elegantly chiseled, complete with eyebrows and radiating rays, symbolically positioned above the lion's back.

⁴⁴ For this *shamshir*, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Verlag, Tübingen 2006, s. 462, cat. 94.

⁴⁵ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, "Persian Archery and Swordsmanship: Historical Martial Arts of Iran," s. 309, Cat. 4.

Figure 10: *Shamshir* blades featuring the chiseled image of a lion *passant*, each facing sinister (the viewer's right).

d) Lion *Couchant*

In this posture, the lion is depicted lying down with its head raised in an alert and watchful position. A notable example appears on a Safavid-period *shamshir* attributed to Fath Ali Shah Qajar, bearing the chiseled maker's mark *amal-e Kalbe 'Ali ibn Asad Isfahāni* (عمل کلب علی ابن اسد اصفهانی). This sword is housed in the Military Museum of Tehran. The blade features a gold-inlaid lion *couchant*, executed with fine detail. On the reverse side of the blade, a gold-inlaid sun with radiating rays is visible. Within the face of the sun is a gold-inlaid inscription that reads: “*Al-Soltān Sāhebqarān Fath Ali Shāh*” (The Ruler, the Lord of the Auspicious Conjunction, Fath Ali Shah).⁴⁶

⁴⁶ For more information on this sword, see “*Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*,” s. 530-531, Cat. 153.

Figure 11: A gold-inlaid lion *couchant* on a shamshir of Fath Ali Shah Qajar**e) Lion *Passant Guardant* Holding a *Shamshir***

This composite attitude, frequently associated with the *Shir-o Khorsbid* (“Lion and Sun”) motif, depicts a lion in a *passant* position (walking), with its head turned to face the viewer (*guardant*), while holding a *shamshir* (Persian curved sword) in its raised forepaw. The lion’s *shamshir* may point either to the sinister (the viewer’s right) or to the dexter (the viewer’s left), depending on the composition.⁴⁷

1. The scabbard fittings of a curved *shamshir* attributed to the Qajar period, housed in the National Museum of Iran, display a chiseled and gilded lion in *passant* posture, holding a *shamshir* in its forepaw and facing the dexter. Behind the lion is a chiseled and gilded sun with radiating rays.⁴⁸

2. The handguard of a military sword housed in the Cultural Institute of Bonyad features a gilded depiction of a lion *passant guardant*, holding a *shamshir* in its raised forepaw and facing dexter. The sun’s rays are clearly visible behind the lion in this composition. The blade is forged in a *sham* pattern of crucible steel. Stylistically, this sword bears a tenuous resemblance to the German (Prussian and Saxon) cavalry sabers of 1867 and 1881, though the connection appears limited to general form rather than construction or symbolism.⁴⁹ The inscriptions on the scabbard read: “*Az taraf sāhebmanšabān qoṣūnī Eṣfahān be yādegār-e fath-e Qadar Khān taqdīm bozūr-e baẓrat-e ajal Āqā-ye Amīr Akram rāis-e kolle qoṣūnī Eṣfahānī mojalles gardīd be tārikh-e shahr-e Šānwāl sane-ye 1337*”

⁴⁷ For more information, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Verlag, Tübingen 2006, s. 328-322.

⁴⁸ For this *shamshir*, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Tübingen 2006, s. 545-546, cat. 165.

⁴⁹ Hilbert, Klaus, *Blankwaffen aus Drei Jahrhunderten*, Berlin, 1998.

(“From the army commanders of the Esfahānī troops, in memory of the conquest of Qadar Khān, dedicated to His Excellency Amīr Akram, the commander-in-chief of the Esfahānī forces, in the month of Shawwāl, year 1337 [Islamic calendar].”)

The year 1337 AH corresponds to 1918 CE, which falls within the reign of Mohammad Shah Qajar (r. 1909–1925 CE).⁵⁰

3. The bejeweled handguard of another Persian military sword, housed in the Niavaran Palace, features a cast and raised image of a lion *passant guardant*, holding a *shamshir* in its forepaw and facing sinister. The sunrays are represented by a halo of set jewels arranged behind the lion. The sword is attributed to the period of Nassereddin Shah Qajar (r. 1847–1895 CE). The hilt bears three gold-overlaid cartouches, though their inscriptions are not fully documented in this description.

- The top cartouche reads: “*Lā fatā ’illā ’Alī, lā sayf ’illā Dhū’l-faqār*” (There is no brave youth but ‘Alī; there is no sword but Dhu’l-faqār).
- The central cartouche states: “*Amal-e Mowlā ’Alī bande-ye dargāh*” (The work of Mowlā ‘Alī, servant of the court).
- The lower cartouche reads: “*Be farmāyesh-e Musā Roshan*” (Commissioned by Mūsā Roshan).

This sword is based on the French “à la chasseur” style.⁵¹

Figure 12: Various depictions of a lion *passant guardant* holding a *shamshir*.

f) Lion Attacking the Hindquarters of Its Prey – In this dynamic hunting posture, the lion is depicted in the midst of an aggressive assault on the rear legs or haunches of its prey, typically a bull, deer, or gazelle. This motif symbolizes royal power and dominance and was frequently featured in courtly hunting scenes as well as on decorated weaponry. It is an ancient symbol, with early examples appearing in the reliefs of Persepolis.

⁵⁰ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Lexicon of Arms and Armor from Iran: A Study of Symbols and Terminology*, Tübingen, 2010, s. 507, cat. 26.

⁵¹ For this military sword, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Tübingen 2006, s. 562-563, Cat. 181.

Fig. 13: A lion attacking the hindquarters of a bull from Persepolis.

The lion and the bull form a significant and enduring image in Iranian mythology. Horned animals, particularly bulls, were often associated with the moon—likely due to the crescent shape of their horns, which visually echoed the half moon. In contrast, the lion was commonly linked to the sun. The recurring motif of the lion attacking or combating the bull has been subject to various interpretations, often seen as a symbolic representation of cosmic duality or the eternal struggle between solar and lunar forces. There are three different interpretations of this combat scene:

a) Changes of Seasons

One interpretation holds that the combat scene between the lion and the bull symbolizes the transition between seasons. In ancient Iranian cosmology, the moon—associated with horned animals such as the bull—represented winter, characterized by long nights, rain, and darkness. Conversely, the lion symbolized the sun and was emblematic of summer, marked by warmth and extended daylight. Traditionally, the Iranian calendar divided the year into two primary seasons: a cold season and a warm season. In this context, the image of the lion overpowering the bull signifies the end of winter and the arrival of the warm season (spring and summer). Conversely, when the bull dominates the lion, it marks the onset of the cold season (fall and winter). This interpretation is supported by the well-known relief in the Apadana at Persepolis, where a lion is depicted attacking a bull. In this setting, the scene is widely believed to signify the celebration of Nowruz, the Iranian New Year, and the herald of spring. Here, the lion (symbolizing summer and daylight) triumphs over the bull (symbolizing winter and night), underscoring the renewal of life and seasonal rebirth. Furthermore, it has been suggested that the accompanying imagery—such as the lion and the sun flanking the Apadana—also served an astrological function, marking a specific calendrical event: the spring equinox and the beginning of the new year.⁵²

⁵² For this interpretation see Nayernuri, 1965, s. 10.

b) Changes of Day and Night

Another interpretation proposes that the lion represents the sun, while the bull symbolizes the moon. In this view, the combat scene between the lion and the bull serves as a metaphor for the cyclical alternation of day and night. The *Bondabesh*—a comprehensive compilation of cosmological knowledge derived from the *Avesta* and other ancient Iranian sources, intended to present the early Zoroastrian worldview—states that at the dawn of creation, the seeds of the Primordial Bull were taken to the moon, becoming the source from which all other animal species originated.⁵³ Further reinforcing the bull's lunar association are ancient seal compositions depicting four bulls pulling the chariot of the moon. The *Bondabesh* also identifies the moon as the Lord of the Clouds and as a *farr-giver*—a bestower of divine glory (*khvarnah*). Because the moon's chariot is drawn by bulls, the bull came to symbolize the moon, the seas, and the dispensation of *khvarnah*, a role also attributed to the deity Apam-Napat. According to the *Farvardi* (Frawardin) Yasht, following the birth of Zarathushtra, both Mithra and Apam-Napat were entrusted with maintaining cosmic order and quelling rebellion. Apam-Napat, the water deity, is said to have recovered *khvarnah* after it was lost by Jamshid and concealed it beneath the sea. Mithra, the solar deity, projected *khvarnah* during the day, while Apam-Napat guarded it through the night. Given the lion's symbolic connection to Mithra and the sun, and the bull's affiliation with the moon and Apam-Napat, the lion-bull combat scene can be interpreted as an allegory of the diurnal cycle. This reflects the ancient Iranian division of time between the realms of Mithra (daylight) and Apam-Napat (night). Importantly, this emblem does not depict a fatal struggle. The lion does not kill the bull but attempts only to subdue it. Likewise, the bull is not shown as malevolent but as a noble creature striving to evade the lion's grasp. This nuanced portrayal serves as a visual metaphor: the sun may overpower the night at dawn, but inevitably relinquishes its hold at dusk.⁵⁴

c) Exercising Power

Another interpretation understands the lion-bull combat scene as a symbolic representation of political and hierarchical power. In this reading, the bull represents a formidable force or challenger, while the lion symbolizes a stronger overlord or sovereign authority. The motif conveys that even a powerful adversary (the bull) is ultimately unable to withstand the might of a dominant ruler (the lion). This metaphor, rooted in Achaemenid iconography with antecedents in earlier Mesopotamian art, endures across Iranian cultural history. It reappears prominently not only in Sasanian art but also in the *Šāhnāme* (*Shahnameh*), the Iranian national epic composed by Ferdowsi in the 10th century CE. Although the motif also appears in *Kalila va Dimna*, there it adopts a more allegorical meaning distinct from the original political message. Ferdowsi's use of the lion-bull combat aligns closely with the Achaemenid context, reiterating the political symbolism likely intended by the designers of the Persepolis reliefs. Throughout Achaemenid art, lions and bulls are portrayed as mighty, royal beasts, and hunting scenes featuring the king subduing these creatures function as metaphors for royal authority, strength, and the monarch's role as protector of his realm. Thus, the lion overpowering the bull serves as a political allegory: the lion, as a symbol of the king, demonstrates the futility of resistance and the inevitability of submission to superior power. This political message resonates in Ferdowsi's *Šāhnāme*. For example, at the outset of the tale of King Kavus and his imperial ambitions, the lion-bull metaphor underscores the king's supremacy and rightful dominion.

This political symbolism is vividly echoed in Ferdowsi's *Šāhnāme*. For instance, the refrain:

⁵³ Soudavar, Abolala, *The Aura of Kings: Legitimacy and Divine Sanction in Iranian Kingship*, Costa Mesa, Mazda Publishers, 2003, s. 116.

⁵⁴ Soudavar, Abolala, 2003, s. 117.

“Every lord accepted paying tribute; The bull did not test the lion.”⁵⁵

It encapsulates the inevitability of submission to superior authority. Similarly, in the episode where Sohrāb challenges an Iranian fortress, the heroine Gordāfarid warns him of the futility of his attack, her words resonating strongly with the ideological message found in Achaemenid art:

“It is in your interest to obey and turn your famous face toward Turān.

Do not count on your arm’s strength—the stupid bull will be hit on the side.”

These lines vividly reinforce the enduring metaphor of the lion and the bull as emblems of sovereign authority and subordinate defiance. They underscore a political message of dominance and inevitable submission, a motif that resonates from ancient imperial iconography through to medieval Persian literature.⁵⁶

Such expressions reinforce the notion that challenging royal authority is not only futile but also potentially self-destructive. Unlike the more abstract moral interpretations found in *Kalīla va Dimna*, Ferdowsi’s use of the lion-bull imagery more directly mirrors the Achaemenid symbolism, emphasizing the legitimacy and dominance of kingship. It is also important to note that the *Šāhnāme* was frequently commissioned by Iranian rulers and dynasties as both a historical record and a reinforcement of royal ideals for their successors.⁵⁷ The recurrence of this imagery within the epic thus serves not only a literary purpose but also a political one, echoing the enduring message of the lion’s supremacy over the bull—an emblem of the king’s unchallengeable power. This motif is also prominently featured on a variety of Iranian arms and armor, further attesting to its significance as a symbol of authority and strength.

1) Gilded combat scene between a lion and a bull on the base of an Afsharid axe (*tabar*), Naderi Museum, Mashad. Note the lion attacking the hindquarters of the bull.⁵⁸

2) Chased silver combat scene of a lion attacking the hindquarters of a bull on the handle of a *pishqabz*, Cultural Institute of Museums of Bonyād.⁵⁹

⁵⁵ Jamzadeh, P., An Achaemenid Motif seen in later Epic and Art. *Iranica Antiqua* XXXXV, 2000, s. 48.

⁵⁶ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Tübingen 2006, s. 316-319, cat. 351.

⁵⁷ Jamzadeh, P., An Achaemenid Motif seen in later Epic and Art. *Iranica Antiqua* XXXXV, 2000, s. 49-50.

⁵⁸ For this *tabar*, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Tübingen 2006, s. 663, cat. 351.

⁵⁹ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Lexicon of Arms and Armor from Iran: A Study of Symbols and Terminology*, Tübingen, 2010, s. 517, cat. 34.

Fig. 14: Lion attacking the hindquarters of a bull on Persian arms.**g) Lion Attacking the Neck of Its Prey**

In this posture, the lion is depicted seizing or biting the neck of its prey, symbolizing a swift and decisive kill. Unlike the motif where the lion attacks the hindquarters—often interpreted as a metaphor for subjugation without destruction—this variation emphasizes lethal power and finality. Such imagery also appears on various examples of Iranian arms and armor.

1) The top of a *khanjar* (dagger) carved from walrus ivory, dating to the Qajar period, depicts a lion biting the neck of a bull in an apparent kill. This composition contrasts with earlier scenes in which the bull is subdued but not slain.⁶⁰

2) The lower part of the handle of another *khanjar*, also made of walrus ivory, features a lion attacking the neck of a bull, reinforcing the theme of a fatal encounter.⁶¹

3) The *forte* of the blade of a Persian *khanjar*, made of patterned crucible steel, features a finely chiseled hunting scene in which a lion attacks a deer by biting its neck.⁶² In this composition, the lion clearly aims to kill its prey, reinforcing the theme of decisive force. However, this scene also marks a notable transformation in both the content and symbolic meaning of the motif over time. In many Qajar examples, the bull—traditionally associated with strength, cosmic balance, and royal legitimacy—is replaced by animals such as the ibex or deer. Unlike the bull, these creatures do not carry the same symbolic weight of resilience or sovereign power. This substitution signals a shift in artistic intention: whereas the lion attacking the bull in Achaemenid iconography symbolized divine authority and imperial dominance, in the Qajar context, the motif appears to evolve into a more literal hunting scene—an illustration of the lion's strength rather than a representation of cosmic or political order. This transformation is part of a broader trend. Achaemenid art was deeply ideological, serving as a visual instrument to legitimize kingship and reinforce the authority of the empire. By contrast, Qajar art—particularly in the realm of decorative objects such as arms and armor—was less preoccupied with state ideology and more oriented towards aesthetic refinement and narrative symbolism. Consequently, traditional motifs like the lion and bull were recontextualized, shedding their earlier political and metaphysical significance in favor of more ornamental or anecdotal interpretations.

⁶⁰ Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Lexicon of Arms and Armor from Iran: A Study of Symbols and Terminology*, Tübingen, 2010, p. 521, cat. 38.

⁶¹ For this *khanjar*, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Lexicon of Arms and Armor from Iran: A Study of Symbols and Terminology*, Tübingen, 2010, p. 522, cat. 39.

⁶² For a similar chiseled battle scene on the *forte* of a *khanjar*, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Tübingen 2006, p. 593, cat. 226.

4) The surface of a Persian axe from the Qajar period features a chiseled hunting scene, depicting a lion attacking its prey. This example reflects the continued use of lion imagery in the decorative arts of the period, reinterpreted within a narrative hunting context. As with other Qajar-era pieces, the emphasis shifts away from earlier imperial or cosmic symbolism toward a more ornamental and pictorial mode of expression.⁶³

Fig. 15: Lion attacking the neck of a bull on Persian daggers.

Conclusion

The present article offered a detailed description and analysis of the lion motif and its various attitudes as represented on Persian shamshir blades, with a particular focus on examples from the Alqarashi Collection, one of the most significant private holdings of such material. The study classified the depicted lions into seven distinct pose types, categorized according to the animals' actions and the direction in which they are facing. For clarity, these directional terms are expressed using the conventions of European heraldry—where *sinister* indicates facing left and *dexter* facing right from the perspective of the person holding the object. As this orientation is reversed for a viewer observing the object from the opposite side. The article identified fifteen examples, distributed across the following categories:

- a) Lion Statant — Fig. 1–4
- b) Lion Statant Regardant — Fig. 5–9
- c) Lion Passant — Fig. 10
- d) Lion Couchant — Fig. 11
- e) Lion Passant Guardant Holding a Shamshir — Fig. 12
- f) Lion Attacking the Hindquarters of Its Prey — Fig. 13–15

In each category, the article provided close visual analysis and detailed commentary on the iconography, discussing both stylistic execution and potential symbolic meanings. The lion, a potent emblem in Persian culture, is interpreted in light of historical, political, and religious contexts, with attention given to its role as a symbol of kingship, courage, divine favor, and martial power.

The lion iconography on Persian *shamshir* blades reveals a sophisticated visual language in which posture, gaze, and accompanying celestial symbols function not as decorative flourishes but as integral conveyors of meaning. Whether *statant regardant*, *passant*, or *couchant*, each pose bears symbolic weight rooted in Persian cosmology, royal ideology, and Shi'ite theology. These lions are not merely martial emblems—they are polyvalent figures positioned at the intersection of politics, religion, and metaphysics.

Crucially, interpreting these forms through the rigid taxonomies of European heraldry risks flattening their cultural specificity. While formal parallels may exist, the symbolic attitudes of Persian lions are governed by a distinct semiotic logic—one that privileges celestial alignment, sacred kingship, and divine guardianship over strictly genealogical or legalistic codes. The fluidity of these

⁶³ For this axe, see Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Lexicon of Arms and Armor from Iran: A Study of Symbols and Terminology*, Tübingen, 2010, p. 530, cat. 46.

representations, especially in their fusion with solar imagery and invocation of figures such as Imam 'Ali, underscores the adaptability of Persian visual culture in expressing layered spiritual and temporal authority.

As such, the lion on the Persian *shamshir* is more than an icon: it is a herald of sovereignty, a talismanic protector, and a bearer of cosmic truths. Its attitudes are not static typologies but dynamic signs, whose meanings unfold across the blade's surface like verses from an epic poem or lines of talismanic script. Understanding these attitudes, therefore, requires not only typological precision but also sensitivity to the broader symbolic and theological registers in which they operate.

References

- Al-Qur'an*, Translated by Orooj Ahmad Ali into English, Princeton Press, 1933.
- Alexander, David, *The Lion and Sun Symbol in Qajar Persia*, 1974, 45–52.
- Allan, James and Brian Glimour. *Persian Steel: The Tanavoli Collection*, Oxford University Press, 2000.
- Baxturtāš, Nosratollāh (1969/1348). *Parčām va Peykareye Šir va Xoršid* [The Flag and Symbol of the Lion and Sun]. Tehrān: Moassesseye Matbuāt Atāi.
- Chodynski, Antoni Romuald. The Sun and the Lion: Sketches on Persian Militaria. In: Antoni Romuald Chodynski (ed.), *Persian and Indo-Persian Arms and Armor of 16th – 19th Century from Polish Collections*, Malbork, s. 11 – 38, 2000.
- Fox-Davies, Arthur Charles. *A Complete Guide to Heraldry*. T.C. & E.C. Jack, London 1909.
- Hilbert, Klaus, *Blankwaffen aus Drei Jahrhunderten*, Brandenburgisches Verlagshaus, Berlin, 1998.
- Jamzadeh, P. (2000). An Achaemenid Motif seen in later Epic and Art. *Iranica Antiqua* XXXV: 47-56.
- Kasravi, Ahmad. *Tārtixčye Šir va Xoršid (The Short History of the Lion and Sun)*. Tehrān: Moassesseye Matbuāt Šarq, 1956.
- Lebedynsky, Iaroslav, *Les Armes Orientales*, Editions du Portail, 1992.
- Moshtagh Khorasani, Manouchehr. *Jewels and Patterned Crucible Steel: Book of Jewels, Stones, and Metals*. Niloufar Books, 2021.
- Moshtagh Khorasani, Manouchehr, *Heirloom of Steel: The Collection of Oriental and Asian Arms and Armor in Znojmo Museum (The Czech Republic)*, Znojmo, 2018.
- Moshtagh Khorasani, Manouchehr. *Lexicon of Arms and Armor from Iran: A Study of Symbols and Terminology*, Legat Verlag, 2010.
- *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*. :Legat Verlag, 2006.

Nafisi, Sa'id. *Derafš-e Irān va Šīr va Xoršīd Sorx* [The Flag of Iran and the Red "Symbol" of the Sun and Lion]. Čāp-e Rangin, 1949.

Nayernuri, Hamid. *Tārixčeye Beyrag Irān va Šīr va Xoršīd* [The Short History of the Iranian Flag and Sun and Lion]. Enteshārāt-e Motāleāt va Tahqiqāt Ejtemāi, 1965.

Rezvani, Babak. Review of Arms and Armor from Iran by Babak Rezvani, *Iranian Studies: Journal of the International Society for Iranian Studies*, volume 41, number 1 February 2008 , s. 103 – 106, 2008.

Shahbazi Farahani, Daryush. *Tārix-e Sekke Doreye Qājāriye* [The History of Coins from the Qajar Era]. Enteshārāt-e Pelikān, 2001.

Slater, Stephen. *The History and Meaning of Heraldry: An Illustrated Reference to Classic Symbols and their Relevance*. Southwater, 2004.

Soudavar, Abolala. *The Aura of Kings: Legitimacy and Divine Sanction in Iranian Kingship*. Mazda Publishers, 2003.

Żygulski, Zdzisław, *Stara Broń w Polskich Zbiorach* (Old Weapons in Polish Collections), Warszawa, 1982.

TARİHİ METİNLER IŞIĞINDA KENAN ÜLKESİ'NİN COĞRAFI KONUMU

The Geographical Location of the Land of Canaan According to the Historical Texts

Mustafa KARAGEÇİ

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars/Türkiye

E-mail: mkarageci@kafkas.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6419-9325

Burak TAŞDÜVENÇİ

Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ağrı/Türkiye

E-mail: buraktasduvenci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4155-1434

Near East Historical Review

15/2, October / Ekim 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 26.09.2025

Accepted Date - Kabul Tarihi : 28.10.2025

Pages - Sayfa : 127 - 142

: <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.87457>

Citation - Atıf : Mustafa Karageçi & Burak Taşdüvenci, “Tarihi Metinler Işığında Kenan Ülkesi’nin Tarihi Konumu”, *Near East Historical Review*, 15/2, 2025, s. 127 – 142.

TARİHİ METİNLER IŞIĞINDA KENAN ÜLKESİ'NİN COĞRAFI KONUMU

The Geographical Location of the Land of Canaan According to the Historical Texts

Mustafa KARAGEÇİ

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars/Türkiye

E-mail: mkarageci@kafkas.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6419-9325

Burak TAŞDÜVENCİ

Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

Ağrı/Türkiye

E-mail: buraktasduvenci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4155-1434

Öz

Kenan Ülkesi metinlerin yanı sıra İncil ve Tevrat gibi kutsal kitaplarda da anılan bir ülkedir. Burada yaşayan insanlar Kenanlı olarak anılmakta olup, Sami kökenli bir topluluk oldukları anlaşılmaktadır. Kenan Dili ise kuzeybatı Sami ailesine mensuptur. Bununla birlikte bu ülkenin tam olarak nerede yer aldığı, hangi toprakları kapsadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bunun temel sebebi Kenan Ülkesi'nin kendi içerisinde farklı bölümlere ayrılmış olmasıdır. Özellikle Antik Mısır kaynakları ve El-Amarna arşivi, ülke içerisinde yer alan birden fazla kraldan bahsetmektedir. Kenanlılar geniş bir bölgeye yayıldığı için Babil, Mısır, Alalah, Mari ve El-Amarna arşivleri ülkenin konumu hakkında farklı yorumlar yapmaktadır. Bu bilgiler, temel olarak Kenan Ülkesi içerisinde yer aldığı belirtilen kentlerden gelmektedir. Çalışmamız kapsamında Antik Mısır, Lübnan sahilinden elde edilen kaynaklar, Mari kaynakları, Mitanni kaynakları, Alalah kaynakları ve Babil kaynakları ele alınarak, Kenan Ülkesi'nin coğrafi sınırı çizilmeye çalışılacaktır. Bu esnada yazılı metinlerden yararlanıldığı gibi farklı bilim insanlarının çalışmalarından da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kenan, Kenan Ülkesi, Antik Mısır, Mari, Antik Mısır.

Abstract

The Land of Canaan is a region mentioned not only in texts related to Canaan but also in sacred books such as the Bible and the Torah. The people living here are referred to as Canaanites, and it is understood that they are a Semitic-speaking community. The Canaanite language belongs to the Northwest Semitic family. However, the exact location of this country and the extent of its territory are not definitively known. The main reason for this uncertainty is that the Land of Canaan was divided into different regions. Especially Ancient Egyptian sources and the El-Amarna archives mention multiple kings within the country. Since the Canaanites spread over a large area, various archives, including those of Babylon, Egypt, Alalah, Mari, and El-Amarna, offer different interpretations regarding the location of the country. These pieces of information mainly come from the cities mentioned as being part of Canaan in various sources. In this study, Ancient Egyptian sources, materials from the Lebanese coast, Mari sources, Mitanni sources, Alalah sources, and Babylonian sources will be examined in an attempt to delineate the geographical boundaries of the Land of Canaan. In the process, written texts as well as the works of various scholars have been used.

Keywords: Canaan, Land of Canaan, Ancient Egypt, Mari, Ancient Egypt.

Giriş

Kenan Ülkesi tanımı, özellikle MÖ III. ve II. binyıla ait metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte söz konusu adlandırmanın coğrafi olarak hangi alanı kapsadığı tam olarak bilinmemektedir. Kenan Ülkesi, coğrafi açıdan günümüz İsrail, Filistin, Lübnan, Ürdün'ün küçük bir bölümü ve Şam dâhil olmak üzere Suriye'nin bir kısmını kapsamaktadır.¹ Kenan Ülkesi'nde Mısır, Hitit, Asur, Babil ya da Mitanni gibi güçlü devletlerin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Ebla, Mari², Ugarit³ ve Alalah⁴ kaynaklarından hareketle bu ülkelerin hangi coğrafyaları kapsadığı öğrenilebilmektedir.

Kenanlıların kökenine dair iki farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, Kenanlıların Sami kökenli olduklarını savunurken; diğeri onların Hurri kökenli olduklarını öne sürmektedir. Hurri kökenli olduklarına ilişkin tez ilk kez Albright tarafından dile getirilmiştir. Bu görüşe göre, Nuzi metinlerinde yer alan Kinahhu kelimesi “mor” anlamına gelmekte olup Hurri dilindeki Kinahhi sözcüğünden türemiştir. Bu kelimeye -ni eki eklendiğinde ise Kinahhini biçiminin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte Albright, sonradan bu tezinin reddedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak yine de -ni ekinin Sami dilinde bulunmayabileceğini açıklamıştır.⁵ Sami kökenli olduklarına ilişkin görüş ise Moscati ve Astour tarafından dile getirilmiştir. Buna göre *k'n'n* kelimesi köken olmakta ve *Kinabhu* kelimesi de buradan türemektedir.⁶ Bu görüşün doğru kabul edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim, Memfis'te bulunan Mısır firavunu II. Amenhotep'e ait heykel ile İdrimi yazıtında geçen “Kenan” ifadelerinin etimolojik açıdan incelenmesi, Kenan adının Sami kökenli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Kenan halkı, Asurlar, Akadlar, Babilliler ve Amurrular gibi Sami kökenli topluluklardan biri olarak değerlendirilmektedir. Kenan dili ise bu ailenin, kuzeybatı koluna mensup olan Fenikece, Moabca, İbranice, Edomca ve Ammonite dillerini kapsamaktadır.⁷

Bilimsel araştırmalar, Kenan halkının bölgenin yerli halkı olmadığını göstermektedir. Bu bakımdan göç yoluyla bulundukları coğrafyaya geldikleri anlaşılmaktadır. İsrail topraklarına geliş

¹ Anson F., Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 304, , 1996, s. 2; Kurt L. Noll, *Canaan and Israel in Antiquity: An Introduction*, London, Sheffield Academic Press, 2001, s. 18; Ann E. Killebrew, Paul Goldberg & Arlene M. Rosen, “Deir el-Balah: A Geological Archaeological and Historical Reassessment of an Egyptinizing 13th and 12th Century B. C. E. Center”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 343, 2006, s. 97; Burak Taşdöven, *M.Ö. II. Binyılda Suriye-Kenan Bölgesinin Siyasi Tarihi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2020, s. 4.

² Georges Dossin, *Archives Royales de Mari 1: Correspondance de Samsi-Addu et de ses fils*, Paris, Imprimerie Nationale, 1950; Charles-F. Jean, *Lettres Diverses Archives Royales de Mari 2*, Paris, Imprimerie Nationale, 1950; Jean Robert Kupper, “Correspondance de Kibri-Dagan, Gouverneur de Terqa”, *Archives Royales de Mari 3*, Imprimerie Nationale et Paul Geuthner, Paris, 1950.

³ Pierre Bordreuil & Dennis Pardee, *La Trouvaille Épigraphique de L'Ougarit. 1: Concordance. Recherche Sur Les Grandes Civilisations*, Mémoire 86, Paris, Éditions Recherche sur les Civilisations, 1989; Pierre Bordreuil & Dennis Pardee, “Les textes ougaritiques”, *Une Bibliothèque au sud la ville, Ras Shamra – Ugarit VII*, (Ed. Pierre Bordreuil), Paris, 1991, s. 139-169.

⁴ Donald John Wiseman, *The Alalakh Tablets*, London, 1953.

⁵ William Foxwell Albright, “The Role of the Canaanites in the History of Civilization”, *The Bible and the Ancient Near East*, (Ed. G. Ernest Wright), New York, Doubleday, 1961, s. 356.

⁶ Michael C. Astour, “The Origin of the Terms ‘Canaan’, ‘Phoenician’ and ‘Purple’”, *Journal of Near Eastern Studies*, 24(4), 1965, s. 346-347; Moscati Sabatino, *Fenikeliler*, (çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi, Ankara, 2004, s. 28.

⁷ Gary A. Rendsburg, “Ancient Hebrew Phonology”, *Phonologies of Asia and Africa*, (Ed. Alan S. Kaye), Winona Lake-Indiana: Eisenbrauns, 1997, s. 65; Aren M. Wilson-Wright, “The Canaanite Languages”, *The Semitic Languages*, (Ed. John Huehnergard, Na'ama Pat-El), New York, Routledge, 2019, s. 509-511.

tarihlerini kesin olarak belirlemek zor olmakla birlikte, MÖ III. binyılda göç ettikleri kabul edilmektedir.⁸

Kenanlıların göçleri sırasında sahip oldukları kültürü beraberlerinde getirdikleri ve bunun geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Akad kralı I. Sargon, Dagan'a Tuttul kentinde tapındığını belirtmektedir.⁹ Dagan Kenan dininde önemli bir tanrı olup, Emar, Ebla, Mari ve Tuttul kentlerinde panteonun baş tanrısı konumundadır. Tahıl tanrısı olarak bilinen Dagan'a Ebla kentinde bir kapı da adanmıştır.¹⁰ DBE Ga-na-na (Kenan'ın Efendisi) olarak bahsedildiğinden¹¹ Kenan dinin içerisinde önemli bir konuma sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, Kenanlıların yayıldıkları coğrafyanın kapsamını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Antik Mısır, Mari, Mitanni ve Ugarit kaynakları incelenmiş; ayrıca Lübnan'da Byblos, Tyre ve Beyrut gibi kentlerden Mısır'a gönderilen belgeler de değerlendirilmiştir. Elde edilen verilerin bir araya getirilerek analiz edilmesiyle, Kenan Ülkesi'nin sınırlarının belirlenmesi ve hangi bölgeleri kapsadığının daha açık bir biçimde anlaşılması hedeflenmektedir.

1. Kenan Ülkesi Hakkında Bilgi Veren Kaynaklar

1.1. Antik Mısır Kaynaklarına Göre Kenan Ülkesi

Antik Mısır'ın Kenan Ülkesi ile ilişkileri oldukça eski dönemlere kadar uzanmaktadır. İlk Hanedanlık Dönemi'ne gelindiğinde, iki bölge arasında ticaretin gelişerek, Mısırlıların Kuzey Sina kıyı şeridi ile Güney Filistin'de koloniler kurmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Bu gelişmenin temelinde, Mısır'da bulunmayan ancak büyük ölçüde ihtiyaç duyulan yüksek kaliteli şarap, zeytinyağı ve bakır gibi ürünlere olan talep yatmaktadır. Bunun yanı sıra, lapis lazuli, gümüş ve kereste gibi değerli hammaddeler de söz konusu kolonilerin kurulmasında etkili olmuştur.¹²

Güney Filistin ile sınırlı kalmayarak, Lübnan'da yer alan Byblos kenti ile de ticari ilişkiler yürütülmüştür. Nitekim I. Mısır hanedanına ait mezarlarda bulunan Byblos keresteleri bu ilişkilere işaret etmektedir.¹³ Ayrıca Ebla kentinde yapılan kazılarda, V. ve VI. Mısır hanedanlıkları döneminde

⁸ Henry Field, *Ancient and Modern Man in Southwestern Asia*, Florida, University of Miami Press, 1956, s. 51; Roland De Vaux, "Palestine in Early Bronze Age", *Cambridge Ancient History Early History of the Middle East*, 1(2), (Ed. Iorwerth Eiddon S. Edwards, C. J. Gadd & N. G. L. Hammond), Cambridge, Cambridge University Press, 1971, s. 234; Niels Peter Lemche, "The Canaanites and Their Land", *The Tradition of the Canaanites*, (Ed. David J. A. Clines, Philip R. Davies), Sheffield, Sheffield University Press, 1991, s. 25.

⁹ William Foxwell Albright, *Yahweh and the Gods of Canaan*, London, The Athlone Press, 1968, s. 108.

¹⁰ Albright, *Yahweh and the Gods of Canaan*, s. 108; John Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*, London, Sheffield Academic Press, 2002; Lorenzo Vigano & Dennis Pardee, "Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Ebla Tablets", *The Biblical Archaeologist*, 47(1), 1984, s. 10-11; Shawna Dolansky, "Syria-Canaan", (Ed. B. S. Spaeth). *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, New York, Cambridge University Press, 2013, s. 66, 72.

¹¹ Vigano-Pardee, "Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Ebla Tablets", s. 10-11.

¹² Rowena Gale, Peter Gasson, Nigel Hepper & Geoffrey Killen, "Wood", *Ancient Egyptian Materials and Technology*, (Ed. Paul Nicholson, Ian Shaw), Cambridge University Press, 2000, s. 349; Karin Sowada, *Egypt in the Eastern Mediterranean During the Old Kingdom An Archaeological Perspective*, Switzerland, Academic Press Fribourg, 2009, s. 183-206; Toby A. H. Wilkinson, "The Early Dynastic Period", *A Companion to Ancient Egypt*, C. 1, (Ed. Alan B. Lloyd), United Kingdom, Blackwell Publishing, 2010, s. 59; Taşdöğenci, M.Ö. II. Binyılda Suriye-Kenan Bölgesinin Siyasi Tarihi, s. 58-59.

¹³ Iorwerth Eiddon Stephen Edwards, "The Early Dynastic Period in Egypt", *Cambridge Ancient History Early History of the Middle East*, 1(2), (Ed. C. J. Gadd, N. G. L. Hammond), Cambridge, 1971, s. 45-46; William Stevenson Smith, "The Old Kingdom in Egypt and the Beginning of the First Intermediate Period", *Cambridge Ancient History, Early History of the Middle East*, 1(2), (Ed. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond), Cambridge, 1971, s. 167; Donald B. Redford, *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, Princeton, 1992, s. 37-38.

Ebla ile Mısır arasında bir ticari ilişki olduğu da görülmektedir.¹⁴ Buna karşılık, Hiksos egemenliği bölgesel dengelerde önemli değişikliklere yol açmıştır. Eski Krallık'tan itibaren Mısır'ın stratejik hedefi, sınırları güvence altına almak, garnizonlar yerleştirmek ve ticaret mallarının, özellikle kereste ile bazı prestij ürünlerinin, akışını garanti altına almak suretiyle Yakın Doğu'daki ekonomik çıkarlarını korumak olmuştur. Ekonomik açıdan Mısır aktif bir rol oynamış olsa da, askeri strateji açısından daha pasif bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu bağlamda Hiksos gibi yabancı bir topluluğun egemenliği Mısır tarafından istenmemiştir.¹⁵

Hiksoslar, Kenanlılar gibi Batı Sami kökenli bir topluluktur. Mısırlılar tarafından A'amu ve Hekau-Kasut olarak adlandırılmışlardır.¹⁶ Ayrıca bu topluluğun Ba'al adlı bir tanrısının olduğu da bilinmektedir.¹⁷ Ba'al aynı zamanda Hadad veya Adad olarak da anılmakta olup yıldırım tanrısı olarak kabul edilmekte ve Ba'al'ın toprağa bereket getirdiğine inanılmıştır. Bu nedenle tarımın başlıca meslek olduğu Kenan'da en popüler tanrılardan biri olmuştur.¹⁸

Kamose dönemine ait olan bir metin, Mısırlıların Asyalılar üzerindeki politikalarının nasıl değiştiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Zira kral, A'amu ile savaşmaya niyetli olduğunu Carnarvon Tableti'nde belirtmektedir.¹⁹ Söz konusu metinde Asyalılar aynı zamanda acınası, sefil olarak tanımlanmaktadır.²⁰

“Kenan” adına Antik Mısır kaynaklarında ilk kez 18. Hanedanlık dönemine mensup II. Amenhotep'in (MÖ 1450-1425) hükümdarlığı sırasında rastlanmaktadır. Firavun, sefer neticesinde aldığı esirler hakkında bilgi verirken aralarında 640 Kenanlı esir olduğunu ifade etmektedir.²¹ Ancak 19. hanedanlık dönemine gelindiğinde, Antik Mısır kaynakları Güney Filistin'deki Gaza kentini ifade etmek için *p3 k3n'n3* terimini kullanmakta ve bu ifade “Kenan Ülkesi” anlamını taşımaktadır. Bahsedilen şehir ise Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki idari merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Buna ek olarak Antik Mısır ve Hititler arasında gerçekleştirilen Kadeş Savaşı sonrasında da Kenan Ülkesi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Söz konusu kaynaklara göre firavun, Kadeş Savaşı'nın ardından Kenan Ülkesi'ne dönmüş ve Sidon kentine gitmiştir.²²

¹⁴ Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu*, C. 1, (çev. D. Şendil), Türk İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 189; Mario Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, Routledge, New York, 2013, s. 131; Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, (çev. Zehra Aksu Yilmazer), Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 22.

¹⁵ Marcus Müller, “A View to Kill: Egypt's Grand Strategy in her Northern Empire”, *Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism, Ideology and Literature Proceedings of a Conference at the University of Haifa*, 3-7 May 2009, (Ed. S. Bar, Dan'el Kahn ve J. J. Shirley.), Leiden, Boston, 2011, s. 237-238.

¹⁶ Janine Bourriau, “The Second Intermediate Period (c. 1650-1550)”, *The Oxford History of Ancient Egypt*, (Ed. Ian Shaw), Oxford, 2000, s. 174-176; Ludwig D. Morenz & Lutz Popko, “The Second Intermediate Period and the New Kingdom”, *A Companion to Ancient Egypt*, Volume 1, (Ed. Alan B. Lloyd), United Kingdom, Wiley-Blackwell, 2010, s. 103-104.

¹⁷ Kathryn A. Bard, *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, New York, Routledge, 1999, s. 453; Johanna Aletta Brönn, *Foreign Rulers on the Nile - A Reassessment of the Cultural Contribution of the Hyksos in Egypt*, Stellenbosch University, Stellenbosch, 2006, s. 93; Michael James Cox, *Ba'al and Seth: an investigation into the relationship of two gods, with reference to their iconography (ca. 1500-1000 BCE)*, Stellenbosch, Stellenbosch University, 2013, s. 213-230.

¹⁸ Kurt L. Noll, “Canaanite Religion”, *Religion Compass*, 1/1, 2007, s. 76.

¹⁹ Alan H. Gardiner, A. H., “The Defeat of the Hyksos by Kamose: The Carnarvon Tablet, No. I”, *The Journal of Egyptian Archaeology*, 3(1), 1916, s. 102.

²⁰ Roland Enmarch, “Some Literary Aspects of the Kamose Inscriptions”, *The Journal of Egyptian Archaeology*, 99(1), 2013, s. 260.

²¹ Lemche, *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*, s. 43.

²² Lemche, *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*, s. 46-47; Tammuz, “Canaan- A Land Without Limits”, s. 510.

1.2. Kassit Dönemi Babil Kaynaklarına Göre Kenan Ülkesi

Kassit dönemi Babil kaynakları da Kenan Ülkesi'nin coğrafi sınırlarının tespitinde önemli veriler sunmaktadır. El-Amarna arşivinde keşfedilmiş olan ve Burra-Buriaş dönemine ait EA 8 nolu metin, bu açıdan dikkate değerdir. Metinde Kenan Ülkesi hakkında geçen ifadeler şu şekildedir:

*“Şimdi, Abu-Tabu ile beraber giden iş temsilcilerim Kenan’da iş yaparken alıkonulmuşlar; Abu-Tabu kardeşime gitmek üzere yola çıkınca, Kenan’da yer alan Hannathon şehrinde, Ba’lumme’nin oğlu Şum-Adda ile Akka’lı Surata oğlu Satatna adamlarını yollayarak, tüccarlarımı saldırdılar ve gümüşlerini alarak gittiler...K[enan memleketi senin ülkendir onun kralları senin hizmetçilerindir]”.*²³

Metinde anlaşıldığı üzere Hannathon, Kenan Ülkesi içerisinde yer alan bir şehir olarak zikredilmektedir. Metnin orijinalinde burası Hinnatuna olarak geçmekte olup, iki yerleşim aynı olarak kabul edilmektedir. Bu noktada araştırmacılar farklı lokalizasyon önerilerinde bulunmuşlardır. Artzy burasını İsrail’de bulunan Tell Keisan’a 10 km mesafede göstermekte²⁴, Albright ise El-Harbaj’ı önermekte ve burayı Accho (Akka)’dan Megiddo’ya giden yol üzerine konumlandırmaktadır.²⁵ Nakhai kuzey İsrail’de bulunan Akka şehrinin yaklaşık 30 km güneydoğusunda bulunan Hanaton’u işaret etmektedir.²⁶ Lemche ise burayı Celile bölgesindeki bir kent olarak göstermekte, ayrıca İsrail yetkililerince yerleşimin Tell Hannaton olarak kabul edildiğini belirtmektedir.²⁷ Bu farklı görüşlere rağmen, söz konusu lokalizasyon önerileri genel olarak Hannathon’un İsrail coğrafyasında bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu durum, İsrail’in de Kenan Ülkesi sınırları içerisinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Burra-Buriaş dönemine ait bir diğer önemli belge ise El Amarna arşivinde yer alan EA 9 numaralı mektuptur. Söz konusu belgede kral, *“Atam, Kurigalzu (zamanında) tüm Kenanlılar ona yazarak şöyle demişlerdi: ‘ülkenin sınırına [ge]l, böylece isyan ederek senin[le] müttefik olalım’”*²⁸ ifadelerini kullanmaktadır. Bu mektup, Burra-Buriaş tarafından Mısır firavununun Asur ile ticari ve diplomatik ilişki kurmak istemesi üzerine yazılmıştır. Burra-Buriaş, Asur’un bir Babil vasalı olduğunu vurgulayarak, Mısır ile doğrudan yakın ilişki kuramayacağını belirtmektedir. Bununla birlikte kral, firavunu ikna etmek amacıyla geçmişte yaşanmış bir olayı da aktarır.²⁹ Metinde geçen Kenanlıların sınırda toplanacaklarına dair ifade, Babil ile Mısır arasında Kenan Ülkesi aracılığıyla bir sınır hattının bulunduğunu göstermektedir.

1.3. Lübnan’dan Elde Edilen Kaynaklara Göre Kenan Ülkesi

Kenan Ülkesi’nin coğrafi konumuna ilişkin önemli bilgiler, Lübnan’da bulunan merkezlerden Antik Mısır’a gönderilmiş mektuplarda yer almakta ve El-Amarna arşivinde karşımıza çıkmaktadır. Bu belgelerde özellikle Byblos, Tyre ve Beyrut gibi kentlerin kralları tarafından yazılmış kayıtlar dikkate değerdir. El-Amarna metinlerine göre kuzeyden güneye doğru Arwad/Ruad, Gubla/Byblos/Gebeil, Beruta/Beirut, Şiduna/Şaida ve Şuri/Şur gibi büyük kentler öne

²³ Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s. 6-7; Moran, *The Amarna Letters*, s. 16.

²⁴ Michal Artzy, “From Akko/Acco to Beit She’an/Beth Shan in the Late Bronze Age”, *Agypten und Levante/Egypt and the Levant*, 28, 2018, s. 91-93.

²⁵ William Foxwell Albright, “Contributions to the Historical Geography of Palestine”, *The Annual of the American School of Oriental Research in Jerusalem*, 2(3), 1921/1922, s. 23-25.

²⁶ Beth Alpert Nakhai, “Israel on Horizon: The Iron I Settlement of the Galilee”, *The Near East in the Southwest: Essays in Honor of William G. Dever*, (Ed. Beth Alpert Nakhai), 2003, s. 138.

²⁷ Lemche, *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*, s. 33.

²⁸ Moran, *The Amarna Letters*, s. 18; Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s. 7.

²⁹ Lemche, *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*, s. 33.; Tammuz, “Canaan- A Land Without Limits”, s. 515.

çıkmaktadır.³⁰ Byblos kralı Rib-Hadda dönemine ait olan tabletlerde Kenan kelimesinin dört kez geçtiği görülmektedir. Söz konusu metinler aşağıda yer almaktadır:

“EA 109 35-55: ...Önceleri Kenan kralları Mısırlı bir adamı gördükleri ön[ünden] kaçarlardı, [ancak] şimdi Abdi-Aşırtı'nın oğulları Mısırlı adamları köp[ekler gibi] sessiz sessiz dolaştırıyor

EA 110 48-54 [Or]du'ya ait hiçb[ir] gemi Kenan'ı terk etmeyecek...

EA 131 57-62: ...[Ok]çular ve destek kuvvetler [...]. O, [şehrini] ih[mâl] etmemelidir. [Eğer] [Gubl]a'ya (onları) yollamazsa şehri alacak ve [...]. Kenan toprakları krala ait olmayacaktır.

EA 137 65-77: Eğer Gubla onların şehri haline gelirse, içerisinde krala ait olan, geçmişte atalarımızın malı olan pek çok mal vardır. Eğer kral şehri ihmâl ederse, hiçbir Kenan şehri onun olmayacaktır.”³¹

Bu tabletlerden EA 109 incelendiği zaman Kenan'ın Mısır egemenliğinde olduğu, ancak farklı krallar tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. EA 110 nolu tablet ise Kenan Ülkesi'nin denize kıyısı olan bir yer olduğunu göstermektedir. Bu nedenle limanlara da sahip olmalıdır. Söz konusu limanlarda sadece sivil amaçlı kullanılan gemilerin bulunmadığı, aynı zamanda ordu tarafından da kullanıldığı söylenebilir. EA 131 nolu metinde Rib-Hadda, Gubla kentine Mısır'ın askeri yardım yapmasını istemektedir. Şayet bu olmadığı takdirde Kenan topraklarının Mısır'a ait olmayacağını söylemektedir. Bu durum ise Kenan Ülkesi'nin sadece Gubla ve Lübnan ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Rib-Hadda, EA 137 nolu mektubunu Beyrut ketinden yazmıştır.³² Bu nedenle Lübnan'ın bütünüyle Kenan Ülkesi'ne dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

Tyre kralı Abi-Milki'nin mektupları da Kenan Ülkesi hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. EA 151 nolu metinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Kral, efendim, bana ‘Kenan içerisinde tüm duyduklarını bana bildir’ yazmış. Danuna kralı ölmüştür; onun ölümünden sonra erkek kardeşi kral olmuştur ve ülkesi barış içerisinde. Ugarit sarayını ateş yok etti; ateş sarayın yarısını yok etti ve yarısını yok etmedi; ancak Hitit ordusu orada değildir. Kadeş kralı Etakkama ile Aşiru savaştılar – savaşta oldukları kişi ise Biryawa'ya'dır. Zimredda bana karşı Aşiru'nun şehirlerinden bana karşı asker ve gemi topladığında onların vahşetine maruz kaldım”.³³

Bu mektup, ilk bakışta Danuna, Ugarit, Kadeş ve Amurru topraklarının Kenan'a dâhil olduğu izlenimini vermektedir. Ancak konuyla ilgili farklı bilimsel görüşler mevcuttur. Astour ve Lemche, Danuna ile Ugarit'in Kenan'a dâhil olduğunu ileri sürerken³⁴, Rainey, EA 151 nolu metni farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Rainey, söz konusu ifadelerin diplomatik yazışmalarda kullanılan standart bir kalıp olduğunu, dolayısıyla Danuna ve Ugarit'in Kenan kapsamına alınamayacağını savunmaktadır. Bu görüşünü, Ugarit, Sidon, Taanah ve Tyre gibi kentler tarafından gönderilen benzer nitelikteki mektuplarla desteklemektedir. Ayrıca, Kenan sözcüğünün Mısır bürokrasisi tarafından kullanılan idari bir terim olduğunu vurgulayarak, EA 162 numaralı metnin kaleme alındığı dönemde Amurru'nun Kenan'ın resmî bir parçası konumunda bulunduğunu ifade etmektedir.³⁵

³⁰ Wolfgang Röllig, “On the Origin of the Phoenicians”, *Berytus*, 31, 1983, s. 81.

³¹ Moran, *The Amarna Letters*, s. 183, 185, 213.

³² Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s. 8.

³³ Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s. 9.

³⁴ Astour, “The Origin of the Terms ‘Canaan’, ‘Phoenician’, and ‘Purple’”, s. 348; Lemche, *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*, s. 30, 31, 40, 51; Niels Peter Lemche, “Greater Canaan: The Implications of a Correct Reading of EA 151: 49-57”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 310, 1998, s. 19-24.

³⁵ Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s. 7-10.

Amurru Krallığı'nın coğrafi konumuna bakıldığında, Amurru krallığının başlangıçta Lübnan Dağının batı yamaçlarından, Nahr-el-Kebir boyunca uzandığı, yavaş bir şekilde Lübnan sahilindeki Tripoli ve batı Suriye'deki Orta Ası arasında genişlediği görülmektedir.³⁶ Bu konumlandırma göz önüne alındığı zaman, Amurru krallığının bir bölümünün Kenan topraklarına dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle EA 151 nolu metinde geçen Amurru'nun Kenan Ülkesi'nin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Tammuz da Mısır firavununun Aziru'nun krallığını Kenan'ın bir bölümü olarak gördüğünü ve Amurru'nun, Mısır'ın Asya'da yönettiği toprakların bir parçası olduğunu ifade ederek Kenan'a ait olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Tammuz, Tyre kralının, Tyre ve Sidon arasındaki anlaşmazlığa dikkat çekmek istediğini, bu süreçte firavunun Sidon'a karşı Tyre krallığını desteklemesini talep ettiğini ve kralın konuları önem sırasına göre düzenleyerek Tyre kralı Abi-Milki'nin farklı bir yol izlediğini söylemektedir. İlk önce önemsiz gelişmelerden bahsedilmiş ve önemli olan olaya da mektubun sonunda yer verilmiştir. Nitekim metin incelendiği zaman Danuna gibi uzak bölgeler ilk olarak bahsedilmekte, Tyre ise en sonda yer almaktadır.³⁷ Bu nedenle Danuna'nın Kenan sınırlarına dâhil edilmesi doğru değildir. Zira Danuna, Adana bölgesiyle ilişkilendirilmektedir.³⁸ Tammuz'un dediği gibi Tyre kralı Kenan Ülkesi'ne daha fazla dikkat çekmek için ilk olarak Danuna gibi uzak ülkelerden bahsederek tablete başlamış olmalıdır.

Amurru'nun Kenan'a bağlı olduğunu gösteren bir başka belge ise EA 162 nolu metindir. Metinde yer alan ifadeler şu şekildedir:

*"[Aziru]'ya, Amurru hükümdarına söyle: Kralın, efendin [şöyl]e söylüyor:... Şimdi kral şu sözünü duydu: "sen Qidşa hükümdarı ile barış yapmışsın. İkiniz birlikte yemek yemiş ve güçlü içecekler içmişsiniz". Ve bu doğru. Neden böyle bir hareket yaptın? Neden kralın savaşmakta olduğu bir hükümdar ile barıştasın?... Ama eğer krala, efendine hizmet edersen, kral senin için ne yapmaz? Eğer herhangi bir sebeple kötülük yapmayı tercih edersen ve kötü bir komplo kurarsan...sen, ailen ile beraber kralın baltasıyla ölürsün. Bu yüzden krala, efendine karşı hizmet et, ve yaşa. Biliyorsun ki kral, tüm Kenan'a karşı öfkelenildiğinde başarısız olmaz".*³⁹

Firavunun Aziru'ya hitaben yazdığı bu metinde, Mısır kralının tüm Kenan'a öfkelenildiğinden söz edilmesi, Amurru'nun Kenan'ın bir parçası olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, Kenan kavramının yalnızca idari bir terim değil, aynı zamanda coğrafi bir anlam taşıdığını göstermektedir. Ugarit mitolojisi incelendiğinde ise Kenanî tanrı ve tanrıçaların yoğun şekilde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Ugarit'in kültürel açıdan Kenan etkisinde olduğunu göstermektedir. Ancak coğrafi açıdan Ugarit'in Kenan sınırları içinde değerlendirilmemesi gerektiği de açıktır.

1.4. Alalah Kaynaklarına Göre Kenan Ülkesi

Alalah metinleri, Kenan Ülkesi hakkında bilgi edinmemizi sağlayan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Coğrafi olarak Alalah, günümüzde Hatay ilinde, Ası Nehri'nin güney kıvrımında bulunan Tell Açana'ya karşılık gelmektedir.⁴⁰ Bu bağlamda Alalah kralı İdrimi'nin otobiyografisi, konumuz açısından dikkate değer bir örnektir. Söz konusu metin aşağıda verilmektedir:

Antik evim olan Halep'te düşmancıl [olaylar] oluştuğu için Emar halkına kaçtık. Annemin akrabaları orada kalıyordu. Büyük kardeşlerim de benimle beraber kalıyordu, ancak hiçbirini benim kurduğum planları kurmuyordu. Bu yüzden ben, İdrimi, İlim-İlimma'nın oğlu...atımı, at arabamı ve seyisimi alarak yola çıktım. Çölü

³⁶ Yuval Goren, Isreal Finkelstein & Nadav Na'aman, "The Expansion of the Kingdom of Amurru according to the Petrographic Investigation of the Amarna Tablets", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 329(1), 2003, s. 1.

³⁷ Tammuz, "Canaan- A Land Without Limits", s. 514-517.

³⁸ Horst Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.; A Handbook of Political History*, Berlin, 1992, s. 214.

³⁹ Moran, *The Amarna Letters*, s. 249.

⁴⁰ Tara Ingman vd., "Human Mobility at Tell Atchana (Alalakh), Hatay, Turkey During the 2nd Millennium BC: Integration of Isotopic and Genomic Evidence", *PLoS One*, 16(6), 2021, s. 3.

geçtim ve Sutu savaşçılarının olduğu yere denk geldim. Geceyi onlarla beraber, gizlenmiş olan çadırımda geçirdim. Ertesi gün yoluma devam ederek Kenan ülkesine vardım. Ammiya şebri, Kenan ülkesinde bulunuyordu. Halep, Mukiş, Ni'i ve Nubaşşe'den insanlar da Ammiya'da yaşıyordu. Efendilerinin oğlu olduğumu öğrenince etrafımda toplantılar ve şef olduğumu, atandığımı söylediler. Ardından Hapiru savaşçıları ile 7 yıl kaldım...⁴¹

Metinden anlaşıldığı üzere Ammiya, Kenan Ülkesi sınırları içerisinde yer alan bir kenttir. Coğrafi olarak Lübnan'da yer alan Byblos ile Trablusşam şehirleri arasında bulunan Amyun'a konumlandırılmaktadır.⁴² Bununla birlikte metinden hareketle Alalah kentinin, Kenan Ülkesi sınırları dışında kaldığı ifade edilmektedir.⁴³ Ayrıca metinden, Halep'ten önce Emar'a gittiği, ardından Kenan Ülkesi'ne yöneldiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Emar'ın da Kenan sınırları dışında kaldığını göstermektedir. İdrimi'nin yazıtında dikkat çeken bir diğer unsur ise Habirulara yapılan göndermelerdir. El-Amarna metinleri, Habirular hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre Habirular, küçük ve hareketli bir haydut topluluğu olup kervanlara saldırarak malları yağmalamakta ve ciddi zararlara yol açmaktadırlar.⁴⁴ Bryce ise Habiruların farklı etnik gruplardan oluştuğunu belirtmektedir.⁴⁵ Nitekim İdrimi'nin etrafına farklı şehirlerden insanları topladığı yönündeki ifadeler, Bryce'ın bu görüşünü destekler niteliktedir.

1.5. Mitanni Kaynaklarına Göre Kenan Ülkesi

Mitanni Krallığı, Geç Bronz Çağının ilk yarısında Yukarı Mezopotamya'da tarih sahnesine çıkmış ve siyasi varlığını M. Ö. 16. yüzyıldan 14. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür.⁴⁶ Krallığa dair yazılı metinlerdeki ilk atıflar Antik Mısır kaynaklarına dayanmaktadır. Nitekim Mısır firavunu I. Amenhotep ile oğlu I. Tutmosis zamanında yaşamış Mısırlı bir astronom olan Amenemhet'in biyografisinde, firavunun Mitanni Ülkesi'ne karşı savaş yürüttüğünden söz edilmektedir.⁴⁷ Mitanni'nin başkentinin Waşşukani olduğu bilinmekle birlikte, bu yerin kesin olarak tespit edilemediği de dikkate değerdir. Tell el-Fakhariya'nın başkent olabileceği ileri sürülmüşse de⁴⁸, Tell el-Amarna'da Mitanni

⁴¹ Edward L. Greenstein & David Marcus, "The Akkadian Inscription of Idrimi", *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, 8(1), 1976, s. 67.

⁴² Niels Peter Lemche, *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*, s. 41; Rainey, "Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence", s. 4; Oded Tammuz, "Canaan- A Land Without Limits", *Ugarit-Forschungen*, (Ed. Manfred Dietrich, Oswald Loretz), Münster: Ugarit-Verlag, 2002, s. 506; Luigi Turri, "The Rediscovery of Amioun, Ancient Ammiya: Geography and Politics in Northern Lebanon During the Second Millennium", *Rivista di studi fenici*, XLIX, 2021, s. 40.

⁴³ Anson F. Rainey, "A Canaanite at Ugarit", *Israel Exploration Journal*, 13 (1), 1963, s. 43.

⁴⁴ John Coleman Darnell & Colleen Manassa, *Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest During Ancient Egypt's Late 18th Dynasty*, John Wiley & Sons, 2007, s. 153.

⁴⁵ Trevor Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 47.

⁴⁶ Eva von Dassow, "Mittani and It's Empire", *The Ancient Near East, From the Hyksos to the Late Second Millennium BC*, Volume III, (Ed. Karen Radner, Nadine Moeller, D. T. Potts), New York: Oxford University Press, 2022, s. 456-457.

⁴⁷ Dan'el Kahn, "One Step Forward, Two Steps Backward: The Relations Between Amenhotep III, King of Egypt and Tushratta, King of Mitanni", *Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism Ideology And Literature*, (Ed. S. Bar, Dan'el Kahn ve J. J. Shirley.) Brill, 2011, s. 136-137.

⁴⁸ Dominik Bonatz, "Tell Fekheriye – Renewed Excavations at the "Head of the Spring", *100 Jahre archäologische feldforschungen in Nordost-Syrien – eine Bilanz (Schriften der Max Freiherr von Oppenheimstiftung 18)*, (Ed. Dominik Bonatz, Lutz Martin.) Wiesbaden. 2013, s. 209-234; Dominik Bonatz, "Tell Fekheriye in the Late Bronze Age: Archaeological Investigations into the Structures of Political Governance in the upper Mesopotamian Piedmont", *The Archaeology Of Political Spaces. The Upper Mesopotamian Piedmont in the second millennium B.C.E.*, (Ed. Dominik Bonatz), Berlin/Boston, 2014, s. 61-84; Miroslav Novak, "Upper Mesopotamia in the Mittani period", *Archeologie et Histoire de la Syrie I: La Syrie de l'époque Néolithique à l'âge du fer*, (Ed. W. Orthmanni, O. Matthiae, M. al Maqdissi), 2013, s. 346; Aline Tenu, "Building the Empire. Settlement Patterns in the Middle Assyrian Empire", *Understanding Hegemonic Practices of The Early Assyrian Empire*, Essays dedicated to Frans Wiggermann, (Ed. B. S. Düring), Leiden, 2015, s. 75-87; De Martino Stefano, "Political and Cultural Relations Between the

kralı Tuşratta'ya ait mektuplar ile Tell el-Fakhariya'da bulunan materyallerin karşılaştırılması sonucunda iki veri setinin örtüşmediği anlaşılmıştır. Bununla birlikte bu görüşte, Tuşratta tarafından Mısır'a gönderilen tabletin Waşşukani'de yazıldığı varsayımından hareket edilmiştir.⁴⁹

El-Amarna arşivlerinde yer alan Mitanni mektupları, Kenan Ülkesi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu belgelerden EA 30 numaralı tablette, Mitanni kralının Kenan Ülkesi krallarına hitaben yazdığı mektupta Mısır firavununa yolladığı elçi Akiya'nın alıkonulmadan Mısır'a güvenle ulaştırılmasını ve Mısır'ın kale komutanına teslim edilmesini belirtmektedir. Bu metnin çevirisi şu şekildedir: *"Kardeşimin hizmetçileri, Kenan Ülkesi krallarına Kral şöyle der: Şimdi Akiya'yı, elçimi ivedilik ile Mısır kralına yolladı. Kimsenin onu alıkoymasına izin vermeyin. Ona Mısır'a güvenli bir geçiş sağlayın ve Mısır kale komutanına ulaştırın."* şeklindedir.⁵⁰

Bu metin, çeşitli açılardan dikkat çekicidir. İlk olarak, El-Amarna döneminde Kenan Ülkesi'nin Mısır egemenliğinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Mitanni kralı, Kenan krallarını "kardeşimin hizmetçileri" şeklinde nitelendirerek onların Mısır'a bağlılığını açıkça vurgulamaktadır. İkinci olarak, Kenan'da Asur, Mitanni, Mısır ya da Hitit gibi merkezi ve güçlü bir devletin bulunmadığı; aksine ülkede farklı bölgelerde hüküm süren birden fazla kralın var olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü olarak ise bu belge, Mitanni ile Mısır arasında kara bağlantısının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Mısır firavunu, Kenan Ülkesi krallarından elçisinin alıkonulmadan ve vakit kaybedilmeksizin Mısır'a ulaştırılmasını talep etmektedir. Metnin doğrudan Kenan krallarına hitaben yazılmış olması, Mitanni'nin Kenan Ülkesi ile Kenan'ın ise Mısır ile kara yoluyla bağlantılı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla El-Amarna metinleri, Mitanni'nin diplomatik ilişkilerini yansıtanın yanı sıra, Kenan Ülkesi'nin siyasi yapısı ve bölgesel konumuna dair de önemli veriler sunmaktadır.

1.6. Mari Kaynaklarına Göre Kenan Ülkesi

Mari, coğrafi konum olarak Suriye'de bulunan Tell Hariri'ye konumlandırılmaktadır. Kentte yapılan arkeolojik kazılar, yerleşimin M. Ö. 2900 kadar uzandığını göstermektedir.⁵¹ Mari'de ordu komutanı tarafından, krala gönderilmiş olan bir metin *"Hırsız ve Kenanlılar Rahişum'da ikamet ediyorlar. Bizler de, onlar da birbirimizi kolluyoruz. Ordunun durumu iyidir. Efendim ordusu hakkında endişelenmesin."* şeklinde çevrilmiştir.⁵² Metin incelendiğinde, ordunun komutanının krala ordunun durumu hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Söz konusu metinde bir savaştan bahsedilmemekte, yalnızca bir hırsızdan söz edilmektedir. Hırsızın Rahişum kentinde bulunduğu ve kentte Kenanlıların da yer aldığı anlaşılmaktadır. Coğrafi olarak Rahişum'un konumu farklı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde önerilmektedir. Durand'a göre burası Beqa Vadisi'nde yer almaktadır⁵³, Rainey ve Moran'a göre ise Anti-Lübnan Dağları'nın doğusuna düşmektedir.⁵⁴ Tammuz ise Rahişum'u Şam kuzeyine, Qatna'yı

Kingdom of Mittani and Its Subordinated Polities in Syria and Southeast Anatolia", *Changing faces of kingship in Syria-Palestine 1500-500 BCE*, (Ed. A. Giamto ve P. Dubovsky), Münster, Ugarit, 2018, s. 37-50.

⁴⁹ Allan Dobel, Frank Asaro, & Helen V. Michel, "Neutron Activation Analysis and the Location of Waşşukanni", *Orientalia*, 46(3), 1977, s. 375-382.

⁵⁰ Rainey, "Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence", s. 6.

⁵¹ Jean-Claude Margueron, "Mari and the Syro-Mesopotamian World", *Art of the First Cities: The Third Millennium BC from Mediterranean to the Indus*, (Ed. Joan Aruz, Ronald Wallenfels), New York, The Metropolitan Museum of Art, 2003, s. 135-136.

⁵² Tammuz, "Canaan- A Land Without Limits", s. 505.

⁵³ Jean Marie Durand, "A Review of La Terminologia dei Tessili nei Testi di Ugarit by Ribichini Sergio and Paulo Xella 1985". *MARI*, 6, 1990, s. 660.

⁵⁴ Anson F. Rainey, "Toponymic Problems (cont.)", *Tel Aviv*, 6, 1979, s. 160; William L. Moran, *The Amarna Letters*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1992, s. 391.

ise güneyine konumlandırmaktadır.⁵⁵ Qatna'nın Tell el Mişrife'ye yerleştirildiği kabul edildiğinde, bu kent Şam ile Humus arasında kalmaktadır.

1.7. Ugarit Kaynaklarına Göre Kenan Ülkesi

Ugarit kenti, Suriye'nin kuzeyinde yer alan Ras Şamra'da konumlanmaktadır. Krallığın sınırları tarih boyunca değişiklik göstermiş olmakla birlikte kuzeyde Safon Dağı'nın yükseldiği Ras el-Bassit'e, güneyde Siyannu'ya kadar uzanmakta; doğuda ise 1567 m yüksekliğe ulaşan El Nuseyriye Dağları ile iç kesimlerden ayrılmaktadır.⁵⁶ Arşiv belgeleri incelendiğinde, Ugarit'te önemli miktarda Kenanlı nüfusun yaşadığı⁵⁷ ve kentin Kenan dini inançlarından etkilendiği görülmektedir.⁵⁸ Bununla birlikte bu kültürel etkileşim, Ugarit'in kesin biçimde Kenan Ülkesi'nin sınırları içerisine dâhil edildiğini göstermemektedir. Ugarit arşivlerinden elde edilmiş olan RS 20.182B+ nolu metnin 4-15 satırları, Ugaritliler ve Kenanlılar üzerine önemli bilgiler vermektedir. Tablet yer yer kırılmış olmakla birlikte tabletin çevirisi aşağıda yer almaktadır:

“(Dabası) ef(en)dim, el konulan ticaret kervanı hakkında, Ugarit'in oğullarına a(it gümüş)'in toplamının yarısı, Kenan oğullarına...(gerçekten) ona ödme yaptım. Bir talent ve 500 gümüş (şekel), Kenan oğullarına yapılacak olan (ödemenin bir kısmıdır). Ugarit'in oğullarına ait (gümü)ş'ün bedeli öden(di) ve taşındı....Ugarit'in oğulları, efendimin hizmetkârları, (Ugarit kralı?...).”⁵⁹

Bu belgede yer alan “Ugarit'in oğulları” ve “Kenan'ın oğulları” ifadeleri, her iki topluluğun ayrı kimliklere sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Ugarit ile Kenan arasında güçlü kültürel ve dini bağlar bulunmakla birlikte, coğrafi ve siyasi açıdan Ugarit'in Kenan Ülkesi sınırlarına dâhil edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Yazılı belgeler incelendiğinde, Kenan Ülkesi'nin tek bir siyasi bütünlükten ziyade, içerisinde farklı bölgelerde hüküm süren çok sayıda kralın bulunduğu bir coğrafya olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Kenanlıların güçlü bir siyasal birlik oluşturamadıklarını açıkça göstermektedir.

Mari kaynaklarında geçen Rahişum kenti dikkate alındığında, Kenan Ülkesi'nin doğusunun Anti-Lübnan Dağları'nın doğusu, Beqa Vadisi ve Şam'ın kuzeyinde yer alan üçgen alanla tanımlanabileceği görülmektedir. Alalah kaynaklarında zikredilen Ammiya kenti de Kenan Ülkesi içinde yer almakta olup, günümüzde Amyun olarak bilinen yerleşime lokalize edilmektedir. Burası, Byblos ile Trablusşam arasında yer almakta ve bu bağlamda Lübnan'ın tamamının Kenan sınırları içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Böylece Kenan'ın kuzey sınırı yaklaşık olarak günümüz Lübnan-Suriye sınırındaki Nahr el-Kebir bölgesine yerleştirilebilir.

Mısır kaynakları ise Kenan'ın güneyde Gazze'ye kadar uzandığını göstermektedir. Nitekim firavunun Kadeş Savaşı sonrası “Kenan'a dönüp Sidon'a gittiğini” ifade etmesi, Lübnan'ın da Kenan coğrafyasına dahil edildiğini bir kez daha teyit etmektedir.

⁵⁵ Tammuz, “Canaan- A Land Without Limits”, s. 505.

⁵⁶ Marguerite Yon, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Indiana, Eisenbrauns, 2006, s. 7, 9, 15.

⁵⁷ Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakınoğu*, s. 397.

⁵⁸ Ugarit ve Kenan dinindeki tanrı ve tanrıçalar için; William F. Albright, *Yahweh and the Gods of Canaan*, London, The Athlone Press, 1968; Gregorio del Olmo Lete, *Canaanite Religion According to the Liturgical Texts of Ugarit*, (çev. Wilfred G. E. Watson), Münster, Ugarit-Verlag, 2014.

⁵⁹ Nadav Na'aman, “Four Notes on the Size of Late Bronze Age Canaan”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 313, 1999, s. 31-37

El-Amarna'da bulunan Mitanni belgeleri, Kenan'ın Mitanni ile Mısır arasında bir tampon bölge işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Mitanni kralı, elçisi Akiya'yı Mısır'a gönderirken, Kenan krallarına doğrudan yazmış ve elçinin alkonulmamasını talep etmiştir. Bu durum, Mitanni topraklarının sona erdiği noktada Kenan'ın başladığını ve Kenan'dan çıkıldığında Mısır hâkimiyet sahasına girildiğini göstermektedir.

El-Amarna belgeleri aynı zamanda Kenan'ın denize kıyısı olduğunu da doğrulamaktadır. Örneğin, EA 110 numaralı metinde orduya ait gemilerin Kenan'ı terk etmeyeceği belirtilmektedir. Ancak EA 151 numaralı belgede Danuna ve Ugarit topraklarının Kenan'a dahil edilmesi, mevcut veriler ışığında kesin kabul edilmemelidir. Zira Ugarit kaynaklarında Ugaritliler ve Kenanlıların ayrı topluluklar olarak zikredilmesi, Ugarit'in Kenan sınırları içinde olmadığı görüşünü desteklemektedir. Buna karşılık, Amurru Ülkesi en azından kısmi olarak Kenan coğrafyasına dâhil edilmelidir.

Kassit dönemi Babil kaynakları da Kenan'ın sınırlarını anlamada önemlidir. Burra-Buriaş döneminde yazılmış EA 9 numaralı mektupta, Kenan krallarının Kurigalzu'ya yazarak ülkenin sınırına gelmesini istedikleri aktarılmaktadır. Bu ifade, Babil ile Mısır arasında Kenan üzerinden bir sınır hattının bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, farklı yazılı belgeler ışığında Kenan Ülkesi'nin sınırları kabaca şu şekilde belirlenebilir: Doğuda Anti-Lübnan Dağları ve Beqa Vadisi, kuzeyde Nahr el-Kebir bölgesi, güneyde Gazze, batıda ise Akdeniz kıyıları. Bu sınırlar, Kenan'ı büyük güçler arasında sıkışmış, siyasi birlikten yoksun fakat stratejik konumu nedeniyle her daim diplomatik ve askeri ilişkilerin merkezinde yer alan bir bölge haline getirmiştir.

Kaynakça

Albright, William Foxwell, "Contributions to the Historical Geography of Palestine", *The Annual of the American School of Oriental Research in Jerusalem*, 2(3), 1921/1922, s. 1-46.

Albright, William Foxwell, "The Role of the Canaanites in the History of Civilization", *The Bible and the Ancient Near East*, (Ed. G. Ernest Wright), New York, Doubleday, 1961,

Albright, William Foxwell, *Yahweh and the Gods of Canaan*, London, The Athlone Press, 1968.

Artzy, Michal, From Akko/Acco to Beit She'an/Beth Shan in the Late Bronze Age, *Ägypten und Levante/Egypt and the Levant*, 28, 2018, s. 85-98.

Astour, Michael C., "The Origin of the Terms 'Canaan', 'Phoenician' and 'Purple'", *Journal of Near Eastern Studies*, 24(4), 1965, s. 346-350.

Bard, Kathryn A., *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, New York: Routledge, 1999.

Bonatz, Dominik, "Tell Fekheriye – Renewed Excavations at the "Head of the Spring", *100 Jahre archäologische feldforschungen in Nordost-Syrien – eine Bilanz (Schriften der Max Freiherr von Oppenheimsstiftung 18)*, (Ed. Dominik. Bonatz, Lutz Martin.) Wiesbaden. 2013, s. 209-234

Bonatz, Dominik, "Tell Fekheriye in the Late Bronze Age: Archaeological Investigations into the Structures of Political Governance in the upper Mesopotamian Piedmont", *The Archaeology Of Political Spaces. The Upper Mesopotamian Piedmont in the second millennium B.C.E.*, (Ed. Dominik. Bonatz), Berlin/Boston, 2014, s. 61-84.

Bordreuil, Pierre & Pardee, Dennis, “Les Textes Ugaritiques”, *Une Bibliotheque au sud la ville, Ras Shamra – Ougarit VII*, (Ed. Pierre Bordreuil), Paris, 1991, s. 139-169.

Bordreuil, Pierre & Pardee, Dennis, *La Trouvaille Épigraphique de L'Ougarit. 1: Concordance. Recherche Sur Les Grandes Civilisations*, Mémoire 86. Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations. 1989.

Bourriau, Janine, “The Second Intermediate Period (c. 1650-1550)”, *The Oxford History of Ancient Egypt*, (Ed. Ian Shaw), Oxford, 2000, s. 172-206.

Brönn, Johanna Aletta, *Foreign Rulers on the Nile - A Reassessment of the Cultural Contribution of the Hyksos in Egypt*, Stellenbosch, Stellenbosch University, 2006.

Bryce, Trevor, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

Cox, Michael James, *Ba'al and Seth: an Investigation into the Relationship of Two Gods, with Reference to Their Iconography (ca. 1500-1000 BCE)*. Stellenbosch: Stellenbosch University. 2013.

Darnell, John Coleman & Manassa, Colleen, *Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty*, John Wiley & Sons, 2007.

Dassow, Eva von, “Mittani and It's Empire”, *The Ancient Near East, From the Hyksos to the Late Second Millennium BC*, Volume III, (Ed. Karen Radner, Nadine Moeller, D. T. Potts), New York: Oxford University Press, 2022, s. 455-528.

Day, John, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*, London: Sheffield Academic Press, 2002.

Dobel, Allan Frank Asaro, & Michel, Helen V., “Neutron Activation Analysis and the Location of Waššukanni”, *Orientalia*, 46(3), 1977, s. 375-382.

Dolansky, Shawna, “Syria-Canaan,” *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, (Ed. Barbete Stanley Spaeth), New York: Cambridge University Press, 2013, s. 70-92.

Dossin, Georges, *Archives Royales de Mari 1: Correspondance de Samsi-Addu et de ses fils*, Paris: Imprimerie Nationale, 1950.

Durand, Jean Marie, “A Review of La Terminologia dei Tessili nei Testi di Ugarit by Ribichini Sergio and Paulo Xella 1985”, *MARI*, 6, 1990, s. 659-664.

Edwards, Iorwerth Eiddon Stephen, “The Early Dynastic Period in Egypt”, *Cambridge Ancient History Early History of the Middle East*, 1(2), (Ed., Cyril John Gadd & Nicholas Geoffrey Lemprière Hammond), Cambridge: Cambridge University Press, 1971, s. 1-70.

Enmarch, Roland, “Some Literary Aspects of the Kamose Inscriptions”, *The Journal of Egyptian Archaeology*, 99(1), 2013, s. 253-263.

Field, Henry, *Ancient and Modern Man in Southwestern Asia*, Florida: University of Miami Press, 1956.

Gale, Rowena-Gasson, Peter-Hepper, Nigel-Geoffrey Killen, "Wood", *Ancient Egyptian Materials and Technology*, (Ed. Paul Nicholson, Ian Shaw), Cambridge University Press, 2000, s. 334-371.

Gardiner, Alan H., "The Defeat of the Hyksos by Kamōse: The Carnarvon Tablet, No. I", *The Journal of Egyptian Archaeology*, 3(1), 1916, s. 95-110.

Goren, Yuval-Finkelstein, Isreal-Nadav Na'aman, "The Expansion of the Kingdom of Amurru according to the Petrographic Investigation of the Amarna Tablets", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 329(1), 2003, s. 1-11.

Greenstein, Edward L.-Marcus, David, "The Akkadian Inscription of Idrimi", *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, 8(1), 1976, s. 59-96.

Hornung, Erik, *Mısır Tarihi*, (çev. Zehra Aksu Yılmaz), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Ingman, Tara & Eisenmann, Stefanie & Skourtanioti, Eirini & Akar, Murat & Ilgner, Jana & Gnechi, Ruscone & Roux, Alberto Guido le & Petrus, Shafiq & Rula, Neumann & Gunnar U Keller, Marcel, "Human mobility at Tell Atchana (Alalakh), Hatay, Turkey During the 2nd Millennium BC: Integration of Isotopic and Genomic Evidence", *PLoS One*, 16(6), 2021, s. 1-48.

Jean, Charles-F., *Lettres Diverses Archives Royales de Mari 2*, Paris: Imprimerie Nationale, 1950.

Kahn, Dan'el, "One Step Forward, Two Steps Backward: The Relations Between Amenhotep III, King of Egypt and Tushratta, King of Mitanni", *Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism Ideology And Literature*, (Ed. S. Bar, Dan'el Kahn ve J. J. Shirley.) Brill, 2011, s. 136-154.

Killebrew, Ann E. & Goldberg, Paul & Rosen, Arlene M., "Deir el-Balah: A Geological Archaeological and Historical Reassessment of an Egyptinizing 13th and 12th Century B. C. E. Center", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 343, 2006, s. 97-119.

Klengel, Horst, *Syria 3000 to 300 B. C.; A Handbook of Political History*, Berlin, Akademie Verlag, 1992.

Kuhrt, Amelie, *Eskiçağ'da Yakındoğu*, C. 1, (çev. D. Şendil), Türk İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Kupper, Jean Robert, "Correspondance de Kibri-Dagan, Gouverneur de Terqa", *Archives Royales de Mari 3*, Imprimerie Nationale et Paul Geuthner, Paris, 1950.

Lemche, Niels Peter, "Greater Canaan: The Implications of a Correct Reading of EA 151: 49-57", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 310, 1998, s. 19-24.

Lemche, Niels Peter, *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*, (Ed. David J.A. Clines, Philip R. Davies), Sheffield: Sheffield University Press, 1991.

Lete, Gregorio del Olmo, *Canaanite Religion According to the Liturgical Texts of Ugarit*, (çev. Wilfred G. E. Watson), Münster, Ugarit-Verlag, 2014.

Liverani, Mario, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, Routledge, New York, 2013.

Margueron, Jean-Claude, "Mari and the Syro-Mesopotamian World", *Art of the First Cities: The Third Millennium BC from Mediterranean to the Indus*, (Ed. Joan Aruz, Ronald Wallenfels), New York: The Metropolitan Museum of Art, 2003, s. 135-165.

Moran, William L., *The Amarna Letters*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1992.

Morenz, Ludwig D. & Popko, Lutz, "The Second Intermediate Period and the New Kingdom", *A Companion to Ancient Egypt*, Volume 1, (Ed. Alan B. Lloyd), United Kingdom, Wiley-Blackwell, 2010, s. 101-119.

Moscatti, Sabatino, *Fenikeliler*, (çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi, Ankara, 2004.

Müller, Marcus, "A View to Kill: Egypt's Grand Strategy in her Northern Empire", *Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism, Ideology and Literature Proceedings of a Conference at the University of Haifa*, 3-7 May 2009, (Ed. S. Bar, Dan'el Kahn ve J. J. Shirley.), Leiden: Boston, 2011, s. 236-251.

Na'aman, Nadav, "Four Notes on the Size of Late Bronze Age Canaan", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 313, 1999, s. 31-37

Nakhai, Beth Alpert, "Israel on Horizon: The Iron I Settlement of the Galilee", *The Near East in the Southwest: Essays in Honor of William G. Dever*, (Ed. Beth Alpert Nakhai), 2003, s. 131-151.

Noll, Kurt L., "Canaanite Religion", *Religion Compass*, 1/1, 2007, s. 61-92.

Noll, Kurt L., *Canaan and Israel in Antiquity: An Introduction*, London: Sheffield Academic Press, 2001.

Novak, Miroslav, "Upper Mesopotamia in the Mittani period", *Archeologie et Histoire de la Syrie I: La Syrie de l'époque Néolithique à l'âge du fer*, (Ed. W. Orthmanni, O. Matthiae, M. al Maqdissi), 2013, s. 345-356.

Rainey, Anson F., "A Canaanite at Ugarit", *Israel Exploration Journal*, 13 (1), 1963, s. 43-45.

Rainey, Anson F., "Toponymic Problems (cont.)", *Tel Aviv*, 6, 1979, s. 158-162.

Rainey, Anson F., "Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 304, 1996, s. 1-15.

Redford, Donald B., *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, Princeton: Princeton University Press, 1992.

Rendsburg, Gary A., "Ancient Hebrew Phonology", *Phonologies of Asia and Africa*, (Ed. Alan S. Kaye), Winona Lake-Indiana: Eisenbrauns, 1997, s. 65-83.

Röllig, Wolfgang, "On the Origin of the Phoenicians", *Berytus*, 31, 1983, s. 79-93.

Smith, William Stevenson, "The Old Kingdom in Egypt and the Beginning of the First Intermediate Period", *Cambridge Ancient History XIV, Early History of the Middle East*, 1(2), (Ed., Iorwerth Eiddon Stephen Edwards, Cyril John Gadd & Nicholas Geoffrey Lemprière Hammond), Cambridge: Cambridge University Press, 1971, s. 145-200.

Sowada, Karin, *Egypt in the Eastern Mediterranean During the Old Kingdom An Archaeological Perspective*, Switzerland: Academic Press Fribourg, 2009.

Stefano, De Martino, "Political and Cultural Relations Between the Kingdom of Mittani and Its Subordinated Polities in Syria and Southeast Anatolia", *Changing faces of kingship in Syria-Palestine 1500-500 BCE*, (Ed. A. Giamto ve P. Dubovsky), Münster: Ugarit, 2018, s. 37-50.

Tammuz, Oded, "Canaan- A Land Without Limits", *Ugarit-Forschungen*, (Ed. Manfred Dietrich, Oswald Loretz), Münster: Ugarit-Verlag, 2002, s. 501-544.

Taşdıvenci, Burak, *M.Ö. II. Binyılda Suriye-Kenan Bölgesinin Siyasi Tarihi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2020.

Tenu, Aline, "Building the Empire. Settlement Patterns in the Middle Assyrian Empire", *Understanding Hegemonic Practices of The Early Assyrian Empire*, Essays dedicated to Frans Wiggermann, (Ed. B. S. Düring), Leiden, 2015, s. 75-87.

Turri, Luigi, "The Rediscovery of Amioun, Ancient Ammiya: Geography and Politics in Northern Lebanon during the Second Millennium", *Rivista di studi fenici*, XLIX, 2021, s. 33-52.

Vaux, Roland De, "Palestine in Early Bronze Age", *Cambridge Ancient History Early History of the Middle East*, I/II, (Ed. Iorwerth Eiddon Stephen Edwards, Cyril John Gadd & Nicholas Geoffrey Lemprière Hammond), Cambridge: Cambridge University Press, 1971, s. 208-237

Vigano, Lorenzo & Pardee, Dennis, "Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Ebla Tablets", *The Biblical Archaeologist*, 47(1), 1984, s. 6-16

Wilkinson, Toby A. H., "The Early Dynastic Period", *A Companion to Ancient Egypt*, C. 1, (Ed. Alan B. Lloyd), United Kingdom: Blackwell Publishing, 2010, s. 48-62.

Wilson-Wright, Aren M., "The Canaanite Languages", *The Semitic Languages*, (Ed. John Huehnergard, Na'ama Pat-El), New York: Routledge, 2019, s. 509-532.

Wiseman, Donald John, *The Alalakh Tablets*, London, 1953.

Yon, Marguerite, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Indiana: Eisenbrauns, 2006.

DOĞUBAYAZIT/SAĞLIKSUYU KÖYÜ'NDEKİ ARKEOLOJİK KEŞİFLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Assessment of Archaeological Discoveries in Doğubayazıt/ Sağlıksuyu Village

Şüheda ABLAK

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Kars/Türkiye

E-mail: arkeosuhedaablak@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8375-5198

Near East Historical Review

15/2, October / Ekim 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 03.10.2025
Accepted Date - Kabul Tarihi : 28.10.2025
Pages - Sayfa : 143 - 149

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.87580>

Citation - Atıf : Şüheda Ablak, “Doğubayazıt/Sağlıksuyu Köyü’ndeki Arkeolojik Keşifler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Near East Historical Review*, 15/2, 2025, s. 143 – 149.

DOĞUBAYAZIT/SAĞLIKSUYU KÖYÜ'NDEKİ ARKEOLOJİK KEŞİFLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Assessment of Archaeological Discoveries in Doğubayazıt/Sağlıksuyu Village

Şüheda ABLAK

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Kars/Türkiye

E-mail: arkeosuhedaabla@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8375-5198

Öz

Sağlıksuyu Köyü, Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesinin 8 km. kuzeybatısında Doğubayazıt-Iğdırkarayolunun ise 4 km. batısında bulunmaktadır. Bölgede yaptığımız araştırmalarda Demir Çağı'na tarihlenen bir su kanalı ve bu su kanalını koruyan bir istinat duvarı tespit edilmiştir. Gresor Dağı'nın güney eteklerinde bulunan su kanalının kuzeyine dağdan gelen taş ve kayalardan zarar görmemesi için kanala paralel uzanan istinat duvarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Su kanalı ve istinat duvarının yaklaşık 2 km. kuzeyinde ise bir mağara yerleşmesi bulunmaktadır. Köyün yerleştiği alan bölgede nadiren görülen tarım yapılabilen bir alanı kapsamaktadır. Bu tarım yapılabilen alanın tüm çevresi irili ufaklı volkanik yükseltilerle kaplıdır. Kanal ve kanal için yapılan istinat duvarı Demir Çağı'na tarihlenirken mağaranın önceki bir süreçte kullanıldığı düşünülmektedir. Sağlıksuyu Köyü'nün yaklaşık 1 km. doğusunda ise Demir Çağı'na tarihlenen yerleşim kalıntıları ve yine aynı döneme tarihlenen mezarlar tespit edilmiştir. Bölgenin önemli diğer Demir Çağı yerleşmesi köyün güneyinden güneydoğusuna doğru uzanan Kalus Dağı üzerindeki Demir Çağı Kalesi'dir. Bu haliyle Demir Çağı yerleşmelerinin oldukça geniş bir alana yayılmış olduğu görülmektedir. Kanal ve kanalı korumak için yapılan istinat duvarının tarihlemesi bölgedeki diğer Demir Çağı yerleşmeleri üzerinden yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğubayazıt, Sağlıksuyu Köyü, Demir Çağı, Urartu, Su Kanalı

Abstract

Sağlıksuyu Village is located 8 km northwest of the Doğubayazıt district of Ağrı province and 4 km west of the Doğubayazıt-Iğdır highway. Our research in the region has identified a water channel dating back to the Iron Age and a retaining wall protecting it. It is understood that a retaining wall running parallel to the water channel, located on the southern slopes of Gresor Mountain, was built to protect it from damage from rocks and debris falling from the mountain. Approximately 2 km north of the water channel and retaining wall is a cave settlement. The area where the village is located encompasses an arable area rarely seen in the region. The entire surrounding area is covered by volcanic outcrops of various sizes. While the channel and its retaining wall date to the Iron Age, the cave is thought to have been used at an earlier period. Approximately 1 km east of Sağlıksuyu village, Iron Age settlement remains and tombs dating to the same period have been identified. Another significant Iron Age settlement in the region is the Iron Age Fortress on Kalus Mountain, which extends from south to southeast of the village. This suggests that the Iron Age settlements were spread over a fairly wide area. The canal and the retaining wall built to protect it were dated based on other Iron Age settlements in the region.

Keywords: Doğubayazıt, Sağlıksuyu Village, Iron Age, Urartu, Water Canal

Giriş

Sağlıksuyu Köyü ve bağlı olduğu Doğubayazıt ilçesi lokasyon olarak oldukça önemli bir konumda bulunmaktadırlar. Bu yerleşmelerin doğusunda Kafkasya Yolu¹ olarak da bilinen Doğubayazıt-Iğdır karayolu bulunurken, güneyde İpek Yolu olarak bilinen ve İran'dan Anadolu içlerine uzanan karayolu geçmektedir². Yaptığımız araştırmalarda tespit edilen arkeolojik merkezler dışında bölgede Akçukur³ ve Kalus kaleleri ile Kalus kurganları⁴ ve köyün girişinde demir çağı yerleşmesi ve mezarlığı bulunmaktadır⁵. İki önemli kültür yolunun kesiştiği alan bu bakımdan oldukça önem arz etmektedir. Sağlıksuyu Köyü'ne ismini su kaynağı köyün yaklaşık 2 km. kuzeybatısında bulunmaktadır (Şekil 1). Bölge sakinleri tarafından şifalı olduğuna inanılan bu su kaynağına eklenen kanal aracılığı ile köyün tarım arazileri sulanmaktadır. Kanal; yamaçtan gelen taş ve toprak gibi malzemelerle tıkanmaması için de bir istinat duvarı ile korumaya alınmıştır.

Şekil 1: Sağlıksuyu Köyü ile Gresor Dağı ve su kanalının konumu

Su Kanalı ve İstinat Duvarı

Arzep Suyu yâda Sağlıklı Su olarak bilinen su kaynağına kanal açılması suretiyle Sağlıksuyu Köyü'nün kuzeyinden geçirilen anal su kanalı ve kanalın tıkanıp tahrip olmaması için yapılan istinat

¹ Taner Aydın, “Geçmişten Günümüze Ağrı Dağı ve Çevresindeki Geçitler”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2024), Sayı:34, s. 482.

² Ayhan Yardımcı, vd. “Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Ağrı-Doğubayazıt Bölgesi'nin Orta Tunç Çağı Kültürü”, *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, Erzurum, 2018, s. 60, Hüseyin Metin, “Demir Çağı'nda Doğubayazıt-Iğdır Arasındaki Kafkasya Yolu: Savunma Üniteleri”, *Aras Havzası II, Tarih, Coğrafya, Arkeoloji, Kültür ve Sanat*, Ed. Ayhan Yardımcı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, (2023), s. 96.

³ Şüheda Ablak, “Doğubayazıt Ovası'nın Güneybatısı'nda Akçukur Kalesi ve Nekropolü”, *Amisos 1 Orta Aras Havzası Özel Sayısı*, 2022, s. 1-8.

⁴ Alican Doğan-Bariş Gür-Ayhan Yardımcı, “Ağrı ve Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü, Kale, Nekropol, Yerleşim Yeri ve Çanak Çömlekleri 2019-2020 Yüzey Araştırması”, *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları 1. Cilt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ana Yayın No: 3714/1, s. 237-238.

⁵ Şüheda Ablak, Orta Aras Havzası'nda Demir Çağı Kültürleri, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi, Doktora Tezi, 2023, s. 75.

duvarı yaklaşık 2 km'lik bir uzunluğa sahiptir. İstinat duvarının inşasında kullanılan taşlar iri ve polygonal taşlardan oluşmaktadır. Bu taşlar tek sıra olarak tespit edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla inşa edildiği dönemde de bu duvardaki taşlar tek sıra olarak tasarlanmış ve ihtiyacı karşılamıştır. Köyün kuzeyinden geçen ana kanala bağlantı yapan diğer kanallar ise kuzey-güney doğrultulu olarak köyün içerisine kadar uzanmaktadır. Günümüzde belirli saatlerde sıraya koyma yöntemi ile bu kanalı açılması ve köye sulama suyunun ulaştırılması sağlanmaktadır. Duvarıda kullanılan taşların yapım tekniği Demir Çağı teknolojisine işaret etmektedir⁶ (Şekil 2).

Şekil 2: Su kanalı ve istinat duvarı

Topografyaya uyum sağlayarak inşa edilen su kanalı ve paralelindeki istinat duvarının belirli kısımlarında Gresor Dağı'ndan yuvarlanarak gelen taşlar dikkat çekmektedir. Bazı bölgelerde ise yuvarlanarak gelen iri taşların duvardaki taşları ileri doğru ittiği görülmektedir (Şekil 3). Her hâlükârda kanalın inşa edildiği tarihten günümüze kadar gelen süreçte varlığını koruduğu ve hedeflen amaç doğrultusunda hizmet vermeye devam ettiği görülmektedir. Bu mühendislik örneği bölgede Urartu Krallığı zamanında ortaya çıkmış olup bölgede benzer örnekleri de bulunmaktadır. Bu örneklerden birisi de Doğubayazıt Balık Gölü suyunu Doğubayazıt Ovası'na taşıyan Ferhat Sulama Kanalı'dır.

Mağara Yerleşmesi

Bölgede yaptığımız araştırmalarda tespit ettiğimiz diğer bir arkeolojik alan da mağara yerleşmesidir (Şekil 4). Bu mağara yerleşmesi yapılan incelemelerde Demir Çağı'ndan önceki sürece

⁶ Şüheda Ablak, Orta Aras Havzası'nda Demir Çağı Kültürleri, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi, Doktora Tezi, 2023, s. 74-75.

tarikhlenmiştir. Girişi net bir şekilde tespit edilen mağara yerleşmesinin (Şekil 5), güneyde açık olan yönüne duvar inşa edildiği anlaşılmıştır⁷ (Şekil 6).

Şekil 4: Mağara Yerleşmesi

Şekil 5: Mağara Yerleşmesi örgü duvarlar

⁷ Şüheda Ablak, Orta Aras Havzası'nda Demir Çağı Kültürleri, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi, Doktora Tezi, 2023, s. 75.

Şekil 6: Mağara Yerleşmesi olası giriş**Demir Çağı Yerleşmesi**

Sağlıksuyu köyünün girişinde tespit edilen Demir Çağı Yerleşmesi ve mezarlık alanı iç içe girmiş bir şekildedir. Bu durum Urartu öncesi Demir Çağı yerleşmelerinde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Benzer özelliklere sahip tespitler Kars Ziyarettepe⁸ ve Iğdır Karakoyunlu EDC Şehri'nde karşımıza çıkmaktadır. Sağlıksuyu Köyü'nde tespit edilen yapı kalıntıları arasında kullanılan taşlar su kanalı ile işçilik yönünden birebir benzedir (Şekil 7). Yerleşim ile iç içe giren mezarlık alanında da karakteristik olduğu üzere sal taş kapaklı mezarlar bulunmaktadır⁹ (Şekil 8).

Şekil 7: Mimari yapılar**Şekil 8: Mezarlar****Sonuç**

Doktora çalışmamız sırasında Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile yaptığımız araştırmalar sırasında tespit ettiğimiz Doğubayazıt ilçesine bağlı Sağlıksuyu Köyü'ndeki arkeolojik merkezler, bölgede Demir Çağı başlangıcında örgütlü bir sistemin var olduğunu ortaya koymaktadır. Yerleşim yeri, yerleşim yerine bağlı mezarlık ile sulama kanalı ve kanalı koruyan istinat duvarı gibi bileşenler burada bir grup Demir Çağı sakinin yerleşik yaşam sürdürdüklerini göstermektedir. Su kanalının varlığı ve bunun koruma altına alınmış olması ise tarım arazilerine verilen önemi göstermektedir. Gerçekten de bugünkü Sağlıksuyu Köyü, yüksek tepe ve dağların arasında yeşil bir alan olarak göze çarpmaktadır. İlk kez bir makale ile bilim camiasına tanıtılan Sağlıksuyu Köyü'ndeki keşifler kısmen

⁸ Oktay Belli-Ayhan Yardımcı, "Eski Çağ'da Kars-Anı Bölgesi'nin En Önemli Savunma Tesis: Ziyaret Tepe Kalesi", Taç 07, 2016, s. 4-13.

⁹ Şüheda Ablak, Orta Aras Havzası'nda Demir Çağı Kültürleri, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi, Doktora Tezi, 2023, s. 75.

de olsa Urartu öncesi Demir Çağı toplumları hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Tipolojik tanımlama ötesine geçerek daha reel bilgiler için alandaki özellikle yerleşim yeri ve mezarlıkta bilimsel kazıların yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

Ablak, Şüheda, *Orta Aras Havzası'nda Demir Çağı Kültürleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2023.

Ablak, Şüheda; “Doğubayazıt Ovası'nın Güneybatısı'nda Akçukur Kalesi ve Nekropolü”, *Amisos 1 Orta Aras Havzası Özel Sayısı*, 2022, s. 1-8.

Aydın, Taner; “Geçmişten Günümüze Ağrı Dağı ve Çevresindeki Geçitler”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2024, (34), s. 479-514.

Belli, Oktay-vd; “Eski Çağ'da Kars-Ani Bölgesi'nin En Önemli Savunma Tesisi: Ziyaret Tepe Kalesi”, *Taç* 07, 2016, 4-13.

Doğan, Alican- vd; “Ağrı ve Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyahları Kültürü, Kale, Nekropol, Yerleşim Yeri ve Çanak Çömlekleri 2019-2020 Yüzey Araştırması”, *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları 1. Cilt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ana Yayın No: 3714/1, s. 229-244.

Metin, Hüseyin “Demir Çağı'nda Doğubayazıt-Iğdır Arasındaki Kafkasya Yolu: Savunma Üniteleri”, *Aras Havzası II, Tarih, Coğrafya, Arkeoloji, Kültür ve Sanat*, (Ed. Ayhan Yardimciel), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2023, s. 95-108.

Yardimciel, Ayhan- vd; “Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Ağrı-Doğubayazıt Bölgesi'nin Orta Tunç Çağı Kültürü”, *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, (Ed. Oktay Belli, Faruk Kaya, İbrahim Özgül, V. Evren Belli) Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 21, Erzurum, 2018, s. 58-63.

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA SAMSUN'DA SİLAH SEVKİYATINDAN İSTİKLAL MADALYASINA GİDEN SÜREÇ

*The Process From The Weapon Transfer in Samsun to The Independence Medal During The Years of
The National Struggle*

Mehmet Yavuz ERLER

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih
Bölümü, Samsun/Türkiye

E-mail: myerler@omu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4991-9902

Near East Historical Review

15/2, October / Ekim 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 16.10.2025

Accepted Date - Kabul Tarihi : 29.10.2025

Pages - Sayfa : 151 - 176

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.87810>

Citation - Atıf : Mehmet Yavuz Erler, “Milli Mücadele Yıllarında Samsun’da Silah Sevkiyatından İstiklal Madalyasına Giden Süreç”, *Near East Historical Review*, 15/2, 2025, s. 151 – 176.

Near East Historical Review

15/2, October - Ekim 2025

151 - 176

Research Article - Araştırma Makalesi

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA SAMSUN'DA SİLAH SEVKİYATINDAN İSTİKLAL MADALYASINA GİDEN SÜREÇ

The Process From The Weapon Transfer in Samsun to The Independence Medal During The Years of The National Struggle

Mehmet Yavuz ERLER

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye

E-mail: myerler@omu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4991-9902

Öz

30 Ekim 1918'de Mütarekenin imzalanmasından sonra 19 Mayıs 1919 tarihine kadar geçen süre tam anlamıyla bir yağma ve katliam süreci olarak tarihimize ve hafızalarımıza kara bir leke olarak nakşedilmiştir. 1919-1923 tarihleri arasında süren Milli Mücadele safhası ise bu kara lekenin kısa sürede Türk milleti tarafından giderilerek zaferlerle taçlandırıldığı bir süreci tanımlar. Çalışmamızda milli mücadele yıllarında yaşanan eşsiz bir kahramanlık sürecine dair arşiv kayıtları değerlendirilmiştir. Samsun, Trabzon ve İnebolu mavnacılar ve deniz nakliye vasıtalarına sahip olan Karadeniz insanının kuva-yı milliye çatısı altında oluşan birliğe cephane ve hatta uçak sevkiyatı ile hizmet verdikleri tespit edilmiştir. Bu hizmetlerini hiçbir karşılık almadan ölüm riskini bile göze alarak gönüllü bir şekilde icra eden bu adsız kahramanlar Mustafa Kemal'in dikkatinden kaçmamıştır. Türkiye'nin ilk Gazi Cumhurbaşkanı, Cumhuriyetin tesisinden hemen bir yıl sonrasında yani 1924 yılında Samsun, Trabzon ve İnebolu'da silah ve cephane sevkiyatında sundukları özel hizmetlerinden ötürü kendilerine beyaz şeritli İstiklal Madalyası verilmesi yönünde meclise teklif sunarak ilgili kanunun çıkmasına vesile olmuştur. Çalışmamızda Milli Mücadele yıllarında Karadenizli mavnacıların hizmetlerine dair veriler takdim edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Mustafa Kemal, Mavnacılar, Uçak, 15. Fırka

Abstract

The term from the signing of the Armistice on October 30, 1918, until May 19, 1919, has been engraved as a black stain in our history and memories as a period of plunder and massacre. The National Struggle phase, which lasted between 1919 and 1923, describes a period in which this black mark was quickly removed by the Turkish nation and crowned with victories. In our study, archive records regarding a unique heroic process experienced during the years of national struggle were evaluated. It has been determined that the bargemen and sea transporters from Samsun, Trabzon and İnebolu, who owned sea transport vehicles, provided services to the unit formed under the umbrella of the National Forces by transporting ammunition and even aircraft. These unsung heroes, who voluntarily performed their services without receiving any reward and even risking their lives, did not escape Mustafa Kemal's attention. The first Veteran President of Turkey, in 1924, just one year after the establishment of the Republic, submitted a proposal to the parliament to award them the Independence Medal with a white ribbon for their special services in the transfer of arms and ammunition in Samsun, Trabzon and İnebolu, thus leading to the passage of the relevant law. In our study, data on the services of the Black Sea bargemen during the years of the War of Independence were presented.

Keywords: Mustafa Kemal, Bargemen, Aircraft, 15th Division

Giriş

Milli Mücadele'nin 19 Mayıs 1919 tarihinde başladığına dair kemikleşmiş yaygın bir kanaat bulunur. Ancak değerlendirilen arşiv belgeleri bu sürecin 30 Ekim 1918 yani ateşkesin imzalandığı andan itibaren start aldığını doğrular. Hatta milli bir mücadelenin yapılmasına dair kanaatin daha Haziran 1918 itibarı ile oluştuğu değerlendirilebilir. Zira İngilizlerin Berşaba taarruzu sonrasında Filistin cephesinin düşmesi ve ardından Kudüs ve Şam'ın kısa sürede işgale uğraması Halep'teki birliklerin de alelacele tahliyesini de beraberinde getirmiştir.¹ Daha dağlık ve ormanlık bir alan olan Hatay'daki Samandağ mevkiî İngilizler tarafından geliştirilen taretli Mark V tankları ve birer librelik napalm bombası kullanan İngiliz Kraliyet Hava (RAF) filosuna karşı yeterli oranda kamuflaj ve engel oluşturacak bir topografyaya sahip olduğu için tercih edilmiştir.² Havadan ve karadan keklik gibi avlanmamak için çöllük ve düz araziden uzaklaşarak bitki örtüsünün kamuflaj ettiği dağlık ve engebelik mevziler tercih edilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda müttefik güçlerin Makedonya'dan çekilmeleri sonrasında Haziran 1918'de Osmanlı batı cephesi de düşmüş ve Fransız birlikleri Trakya'dan Osmanlı payitahtına doğru ileri harekâta geçmek üzere Selanik ve Manastır'da birlik yığmaya başlamıştır.³ Payitahtın bu cihetten gelecek bir saldırı için derhal Doğu ve Orta-Doğu'da bulunan birliklerini Tekirdağ ve Edirne istikametinde konuşlandırması gerekmiş ancak ittifak güçleri karşısında çözülen birlikler ve tükenen mühimmat nedeniyle oldukça vahim bir kısıp düşmüştür. İngiliz, Fransız ve savaşın sonlarına doğru katılan İtalyan birlikleri karşısında cephelerin çözülmeye başladığını değerlendiren askeri erkânın savaşın kaybı ile birlikte başlayacak işgal süreci için hazırlık yapma gayreti içerisinde olduğunu belirtmek gerekir. Zira Haziran 1918'de başlayan vahim sürecin sonunda avantajlı konumda bulunan ittifak güçlerince herhangi bir ateşkes yani mütarekenin verileceğine dair bir garanti de yoktur.

Rus Çarlığının çöküşü ile birlikte başlayan geri çekilme neticesinde Karadeniz ve Erzurum'daki birlikler münferit Ermeni birlikleri ile başarılı bir mücadele yürütmüşler ve 93 Harbinde kaybedilmiş olan Kars gibi bazı toprakları da geri almaya muvaffak olmuşlardır. Bu arada Sivas'taki III. Orduya bağlı olan Samsun'daki 15. Fırka ve Amasya'daki 5. Fırkanın eratı 30 Ekim 1918'de mütarekenin imzalanması ile birlikte karargâhlarını terk etmişlerdir. Bu arada Samsun'da İtilaf kuvvetlerinin denetimi esnasında 180 nefer askerin silahlandırılarak Rum çetecilere karşı asayiş sağlamaya çalıştıkları rapor edilmiştir. Ayrıca ilgili evraktan anlaşılacağı üzere IX. Ordu müfettişliği de Samsun'da bulunmaktadır. Samsun'da bozulan asayişin yeniden temini için Batum'dan acilen iki tabur askerin getirileceği ve bilahare yine Batum'dan bir alay ile bir tabur cebel bataryasının daha Samsun'a sevki yönünde alınan kararlar 15. Fırkaya mensup eratın ve silahların karargâh dışında oldukları gerçeğini doğrular.⁴ Rus Çarlığının yıkılması ile birlikte daha 1917-1918 yılında Samsun'daki 15 Fırkanın firarı gönüllüler gibi gözüken binlerce erat komuta kademesi ile birlikte üzerlerine Tatar kıyafetleri giyip, çekilen Rus birliklerini takiben Bakü ve Karabağ'a intikal etmiştir. Erzurum'da bulunan 15. Kolorduya dâhil olan Sivas'taki 3. Ordunun Samsun'daki 15. Fırkası ve Amasya'da konuşlu bulunan 5. Fırkası Kafkas Tümeni adı altında Azerbaycan ve Karabağ'da Ermeniler ve onların batılı destekçilerine karşı şiddetli bir çatışma içerisine girmişlerdir.⁵ Samsun'da bulunması gereken 15. Fırka eratının Mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihi itibarı ile Azerbaycan'da bulunduğu dair İngiliz ve Ermeni istihbarat raporlarında şu ifadelere yer verilmiştir:

¹ Eugene Rogan, *The Fall of the Ottomans*, Basic Books, New York 2015, s. 318; Terry Kinloch, *Devils on Horses In the Words of the Anzacs in the Middle East 1916-19*, Exisle Publishing, Wisconsin 2007.

² Rogan, *The Fall of the Ottomans*, s. 228; Brevet-Colonel J. F.C. FULLER, D.S.O., *Tanks in the Great War*, E.P. Dutton and Company, New York 1920, s.98-102.

³ Constantin Ardeleanu, "The Inquiry and American Research on The Balkan Borders (1918)", *Institute for South East European Studies Bucharest*, TOME LXIII, Bucharest 2025, 157-170.

⁴ BOA., HR.SYS., 1590-1, M.28.11.1918, "2 Aralık 1918'de Canik Mutasarrıfı namına Raşid Bey tarafından Dahiliye Nezaretine çekilen telgraf..."

⁵ BOA., HR.SYS., 2590-1, M.28.11.1918.

Ulusal delegasyon, az önce Transkafkasya Hükümeti'nin eski Ermeni üyesi Chandjanian'dan aşağıdaki telgrafı aldı. Telgraf şu şekildedir.

İki Türk tümeni (5. ve 15. fırkalar) üniformalarını değiştirmiş ve Tatar kıyafetleri giymişlerdir. Türkler ve Tatarlar, Bakü'deki gibi katliamlara uğramamak için hayatlarını ve özgürlüklerini savunan Karabağ köylerini bombalıyorlar. Ayrıntılar bitti.

Milli heyet, müttefik devletlere, ateşkesin ihlali ve Türklerin bu yeni ihaneti karşısında en büyük enerjiyle protestoda bulunur ve uluslararası bir soruşturma yapılmasını talep eder. Milli heyet müttefik devletlerin (İngiltere, Fransa) Ermeni birliklerinin de desteğiyle Türkiye ve Güney Kafkasya'daki Ermeni topraklarının derhal işgal edilmesini talep eder. Aksi takdirde, ateşkes ile barış arasında geçecek olan süreç düşmanlarımız tarafından Ermeni halkının imhasını tamamlamak için kullanılabilir.⁶

Türk askeri tarihini yakından takip edenler askeri birliklerin bir üst komuta kademesinin talimatı olmadan karargâhlarını terk edemeyeceklerini gayet iyi bilir. Bu durum askeri birlikleri daha 30 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Azerbaycan'a yönlendiren bir erkin varlığını idrak etmemize olanak sağlar. Mondros Mütarekesi çerçevesinde Osmanlı birliklerinin silah devir teslim süreci söz konusudur. Kati bir ateşkes varıncaya kadar birileri III. Ordunun neferleri başta olmak üzere mevcut cephaneyi Osmanlı sınırları dışına yani Azerbaycan'a transfer etmek suretiyle mütarekenin bir maddesini en azından Karadeniz'deki birlikler için hükümsüz kılmıştır. Gerçekten de 19 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla başlayacak olan milli mücadelenin gereksinim duyduğu askeri malzeme ve mühimmat Azerbaycan'ın 1920'de Kızıl ordu tarafından işgali ile birlikte bu defa Anadolu'da başlayan Türk İstiklal Harbine katkı sağlamak üzere Batum-Trabzon-Samsun üzerinden Ankara'ya sevk edilmişti. Cephanenin sevkiyatı denizde mavnacılar, karada ise kağıt ve deve katarlarıyla taşınmış ve bu nakliyat İstanbul hükümetinin dikkatinden kaçmamıştı.⁷ Silah sevkiyatında Yeşilirmak ve Kızılırmak üzerinde bulunan kayıklardan da istifade edilmiştir. Ermenilerle 1917-1918-1920 tarihleri arasında yaşanan çatışmalar neticesinde ganimet olarak alınan Rus yapımı top, tüfek ve makineli tüfekler gibi askeri malzeme de önce Batum'a ve buradan da mavnacıların yardımı ile Samsun'a intikal ettirilmiştir. Milli mücadele yıllarında kullanılan ve üzerlerinde Kiril alfabesi bulunan müzelerdeki askeri malzemenin kökeni bu hadiseye bağlıdır.

1. Milli Kuvvetlerin Samsun'da Örgütlenmesi (1916-1918)

Rus Çarlık ordusunun 1916'da Trabzon'u işgali ile birlikte başlayan katliam süreci kendilerine destek veren Ermeni ordusunun da taşkınlıkları ile had safhaya taşınmıştı.⁸ Rus ve Ermeniler tarafından işgal edilen doğu Karadeniz'deki sivil halktan imkânı ve gücü yeten 10.000'i aşkın mülteci deniz yolunu kullanarak Ünye, Fatsa ve Samsun gibi yakın sahil kasabalarına Haziran 1916 yılından itibaren sığınmışlar ve işgalin sona ereceği 17 Nisan 1918 tarihine kadar hayatlarını burada idame ettirmeye çalışmışlardı.⁹ Bazı mülteciler ise devlet tarafından 7 Haziran 1916 tarihinden itibaren Marmara Denizi sahillerine iskân edildiler.¹⁰ Marmara Denizi sahillerinde iskân edilen bu Trabzonlu mültecilerin en az 150 haneden müteşekkil bir kafil e olduğu ilgili arşiv kayıtlarında rapor edilmiştir. Bu arada işgal altında bulunan sahil kasabalarında denizcilikle faaliyet gösteren pek çok türden deniz vasıtası ile balıkçı, yelkenci ve kayıkçılar Ordu ve Samsun'a intikal etmiş ve burada geçimlerini temin

⁶ BOA., HR.SYS., No. 2590-1, 28.11.1918, "Mütareke evrakı"

⁷ BOA., DH.İ.UM.EK., 55-49, H.12.11.1337, "Gümüşhacıköy-Samsun arasında kağıtlarla üç senedir yapılan erzak nakli ..."

⁸ Salim Durukoğlu, Sevim Salık, "Türklerin Uğradığı İşkence, Sürgün, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü", *AKR-4 Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 3(7), 2015, 211-258.

⁹ BOA., DH.ŞFR., 86-145, H.06.07.1336, "Dahiliye Nazırı Mehmet'ten Trabzon Vilayetine 17 Nisan 1334 tarihli şifreli telgraf ..."

¹⁰ BOA., DH.ŞFR., 64-254, H. 5.8.1334, "Trabzon, Kastamonu, Bolu ve Canik mutasarrıflıklarına ..."

etmeye başlamışlardır.¹¹ Samsun'da yoğunlaşan bu mülteci akını beraberinde bazı yerel asayiş problemlerini de getirmiştir. Bu nedenle olacak ki bazı Trabzonlu mülteciler sahilten uzak iç kesimlere yerleştirilerek sükûnet sağlanmaya çalışılmıştır. Başlangıçta Ordu ve Ünye'de istihdam edilen Trabzonlu mülteciler sahilde karışıklıklara neden olunca Terme, Çarşamba, Ünye ve Fatsa'nın dağlık mevkiilerine 30 Aralık 1916 yılında iskân edilmişlerdir.¹² Karadeniz'de derinleşmesi kuvvetle muhtemel Rus işgaline karşı yerel halk silahlanmış ve milis kuvvetler oluşturularak Rusların ileri harekâtının önü kesilmeye çalışılmıştır.¹³ Rusların ileri harekâtı üzerinde bulunan ve henüz işgale uğramayan Samsun'da işgal altında kalan yerlerin birliklerine ait silah ve cephane depolanmış ve mülki ve askeri erkân olası bir taarruz karşısında halkın silahlanmasına olanak sağlamıştır. Özetle Samsun'da Çarlık ordularının işgaline uğrama riski nedeniyle askeri birliklerin ve sivil halkın teyakkuzda olduğunu belirtmek gerekir. Ancak korkulan olmamış Ekim 1917'de Rusya'da Lenin önderliğinde gerçekleşen Bolşevik ihtilali (7 Ekim 1917) Karadeniz'deki işgali sona erdirerek yöre halkını rahatlatmış ve Rus ordusunun çekilmesi ile birlikte göçmenlerin geri yurtlarına dönmeleri yönünde ihtiyati kararlar alınmıştır. Bu süreçte Samsun ve hem civar iskelelerde nakliyat yapan Trabzonlu mavnacılar geri dönmemişlerdir. Zira göçmenlerin Samsun-Trabzon arasındaki nakli, işgalden kurtulan yerlere gıda sevkiyatı ve benzeri konularda güzergâh ve denizcilik bilgileri nedeniyle rağbet görmüş ve lojistik hizmette bulunmuşlardır. Bu lojistik katkının iyi bir gelir getirmesi de Osmanlı idari makamlarının sürekli sorguladığı bir durum olarak dikkat çeker. Bu arada işgalden kurtarılan yerlerde Rus ve Ermeni birliklerinin geride bıraktıkları top, makineli tüfek ve tüfek nevinden ağır mühimmat kara ulaşımının yetersiz olması nedeniyle deniz yolu üzerinden mavnacıların yardımı ile daha Ekim 1917-1918'lerde Samsun'a nakledilmişlerdir.¹⁴

Mütarekenin devreye girmesi ile birlikte yani 30 Ekim 1918 tarihi itibarıyla işgal güçlerinden olan İngilizler Samsun'a ve Samsun'daki gümrük iskelesine itilaf donanmasını sevk ederler.¹⁵ İtilaf donanmasına ait olan bir Fransız zırhlısı, bir İngiliz kravözörü ve iki torpido gemisi 26 Kasım 1918'de Sinop'a demir atarak devriye ve denetim işlerini üstlenmiştir.¹⁶ Bu arada mütareke şartları uyarınca Karadeniz'de devriye atmakta olan İngiliz ve Fransız donanmasına 16 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile birlikte Yunan donanmasına ait Panthera adlı zırhlı torpido gemisi de Samsun yöresinde itilaf güçlerinin devriyesine dâhil olur.¹⁷ İşgal güçlerinin baskısı altında kararlar alan İstanbul'daki Osmanlı hükümeti de Hristiyan ve Müslüman silah kaçakçılarını durdurmak üzere Samsun ve Trabzon'a birer gambot konuşlandırmıştır.¹⁸ Yunan donanmasından Averof'un 7 Haziran 1922'de Samsun bombardımanı esnasında Baruthane'de konuşlandırılan bir topçu bataryası tarafından vurularak savaş

¹¹ BOA., DH.ŞFR., 523-1, R. 30.03.1332, "Trabzonlu Yelkenci ve kayıkçıların aileleri Ordu kazası ve Canik sancağına iskan olundular... Marmara sahillerine en az 150 hane iskân edildi."

¹² BOA., DH.ŞFR., 71-117, H.5.3.1335.

¹³ Mehmet Yavuz Erler, "Pont Ahşaena (Kara Deniz) Mirası Karşısında Türk Stratejisinin Tarihi Zemini Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 2009, 224-237.

¹⁴ BOA., DH.EUM.MH., No. 161-73, H.28.11.1335 (15 Eylül 1917), "Trabzon Polis Müdüriyetine ait silahların Samsun'a taşınması için kayıkçı esnafına 1.316 kuruş ödenmesi"

¹⁵ BOA., HR.SYS., 2590-2, M.30.11.1918.

¹⁶ BOA., HR.SYS., 2590-2, M. 30.11.1918, "Dahiliye Nazırı namına müsteşar tarafından 30 Teşrin-i Sani 1334 tarihli Hariciye Nezaretine çekilen şifreli telgraf ..."

¹⁷ BOA., BEO., 4552-341373, H.20.04.1337, "İtilaf donanmasına dair Samsun'daki IX. Ordu müfettişliğinden 3 Rebi'ül ahir 1337 tarihli yazı ..."; BOA., DH.EUM.AYŞ., 62-71, H.15.12.1340, "Aetos ve Panthera isimli zırhlı savaş gemilerinin Karadeniz sahillerinde bulunan mavnalara el koyduklarına dair İstanbul Valisinin 18 Temmuz 1338 tarihli yazısı"

¹⁸ BOA., DH.ŞFR., 626-107, R. 20.04.1335, "Sinop Limanında bekleyen Tarassud adlı Gambotun Samsun'a sevkine dair ...", BOA., DH.ŞFR., 626-37, R.16.04.1335, "Kaçak takibinde görevli gambotların Samsun'a sevk ..."; BOA., DH.ŞFR., 93-104, H.04.02.1337, "Samsun Limanında bulunan Sakız gambotunun devriyesi ..."; BOA., DH.ŞFR., 93-40, H.29.01.1337, "Batum-Samsun silah kaçakçılarının engellenmesi için Samsun'dan bir gambot görevlendirilmesi"

dışı bırakılması üzerine sahil hattında faaliyet gösteren mavnalara karşı Yunan donanması tarafından yapılacak olan olası taarruzlarının da önüne geçilmiştir.¹⁹

İşgal güçleri Osmanlı Hristiyanlarına lojistik destekte sağladığından Samsun'da silah sevkiyatı yapan mavnalara saldırılar daha 14 Mart 1918 yılında başlamış 1919-1920'de yoğunlaşmıştır. Bilhassa Haziran 1922 yılında Yunan donanması tarafından icra edilen saldırıda Samsun Gümrük binasının yanında olduğu istihbaratı verilen cephane dolu depoya üç saat süren bombardıman esnasında isabetli bir atış kaydedilememiştir.²⁰ Osmanlı mülki idare ve asayiş güçlerinin de yerel halk adına silah kaçakçılığına girişen bu mavnacıları tahkik ettiği ve tutuklanmaları yönünde kararlar aldığı belirtilen belgelere ulaşmak da mümkündür. Canik Mutasarrıfı Raşit Bey 23 Şubat 1918'de Rum Andon çetesi tarafından katledilen balıkçıların İstanbul'dan silah kaçırdıklarından şüphelendiğini belirtmiş ve durumun tetkiki için Dâhiliye Nezaretine telgraf çekmiştir. Samsun Mutasarrıfının telgrafta tanımladığı Rizeli Osman ve İbrahim reislerle, Sürmeneli Mehmet reis de bilahare Rum Andon çetesi tarafından katledilmiştir.²¹ Rum Andon ve çetesi kendilerine destek veren bazı itilaf donanmasına ait gemilerin korumasında karaya çıkarak Cernek Gölü'nde saklanan ve kendilerine balıkçı süsü veren Samsunlu silah kaçakçılarını infaz ederek katledilmişlerdir.²² Çete reisi Andon'un şehitlerin naşı üzerine bıraktığı notta yer alan kayıtlar mütareke ile birlikte Osmanlı topraklarını kayıtsız şartsız teslim alanların niyetlerini netlikle ortaya koymaktadır. Rum Andon'un şehitlerin üzerine bıraktığı notta; *"Hey akılsız Türkler bu yazın Samsun, Bafra, Amasya'ya kadar Türk silsilesinin kafesinin kafası koparsak kurtaramak ..."* ifadelerine yer verilmiştir. Özetle bütün Türk soyunun kafasını koparmayı deklare eden notu küstahça şehitlerin naşı üzerine iliştmeye cüret eden bu çetenin kendilerini azmettiren İtilaf güçleri desteğinde yörede bir Türk soykırımı planladıkları ortadadır.²³ Samsun'un Kurugökçe köyünden olan Rum çete reisi Deli Andon, 14-15 Mart 1918 gecesi yirmi süvari ve otuz yayadan mürekkep çetesi ile Bafra kazasında bulunan Balık Gölüne gelerek Balıkçı Reisi Hüseyin Efendinin 150 lirasını gasp etmiştir. Sürmeneli Hüseyin Efendi, küçük biraderi İsmail, Mustafa oğlu Ali ve Yeğeni Muharrem ve oğlu Ali ile İcra Dairesi'nde bulunan Hemşinli Ali Efendi ve Akçaabatlı Süleyman ve Samsunlu Ahmet oğlu Mehmet ve Kavaklı Ali namlarında dokuz kişiyi kurşuna dizmek suretiyle katletmişlerdir. Baskın esnasında ayrıca Hopalı İsmail oğlu Şemsettin, Akçaabatlı Raif oğlu Ömer ve Samsunlu İsmail oğlu Celal'de ağır yaralanmıştır. Görgü tanığı olan yaralıların verdiği ifadeye göre Rumlar gemiler tarafından olay yerinden götürülmüşlerdir.²⁴

Samsun'da bulunan mutasarrıfın da mütareke ile birlikte örgütlenen milli kuvvetler adına bazı faaliyetler içerisine girdiğini belirtmekte yarar vardır. Mutasarrıfın daha 13 Haziran 1917'de yerel halktan milli kuvvetler adına toplanan paraya dair Samsun'da Pontus kökenli bir Osmanlı vatandaşının ihbarı Samsun mutasarrıfının görevden el çektilmesine neden olmuştur. Samsun'da bulunan Canik oğullarından tutuklu bulunan Koço'nun kızkardeşi Despina "müdafa-yı milliye" adına makbuz karşılığı alınan 498 liralık evrak-ı nakdiye ile ilgili tanıklık etmiştir. İlgili para transferinin Samsun'da bulunan Çiftlik mahallesinde ki Kokomzade Arslan Beyin evinde gerçekleştiğini ve bizzat görgü tanığı olduğunu belirten Despina Samsun Mutasarrıfı hakkında başlatılacak olan bir dizi tahkikata da sebebiyet vermiştir. Tahkikat komisyonunda Samsun ve havalisi kumandanlığı kısm-ı siyasi müdürü

¹⁹ Mehmet Yavuz Erler, "Canik'te Emniyet Teşkilatı (1915-1926)", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999)*, s. 141-144; Resim I: Yunan donanmasını Samsun/Baruthane'deki Topçu Bataryası ile vuran XV. Fırkanın erat ve subaylarının resmi (1922). (MYERLER ARŞİVİ)

²⁰ Dimitris Michalopoulos, "1922 Samsun Bombardmanı", *Near East Historical Review*, 5(9), 2015, 13.

²¹ BOA., DH.ŞFR., 578-71, "23 Şubat 1334 tarihinde Canik Mutasarrıfı Raşit'in Dahiliye Nezaretine telgrafı"

²² Rum Andon çetesine destek veren Panthera adlı Yunan gemisi 1917 yılında Fransız donanmasına devredilmiş ve 1918'deki mütareke sonrası Karadeniz'de Fransız bayrağı ile devriye faaliyetlerine katılmıştır. Bu esnada da Bolşevik Rusya'dan milli kuvvetlere sevk edilen cephaneleri engellemek üzere şüphelendikleri mavnacıları tutuklamıştır. Dimitris Michalopoulos, "1922 Samsun Bombardmanı", *Near East Historical Review*, 5(9), 2015, 12.

²³ BOA., DH.EUM.6.Şb., 55-27, H.09.07.1336.

²⁴ BOA., DH.EUM.6.Şb., 55-27, H.09.07.1336, "Mutasarrıf Raşid tarafından Dahiliye Nezareti Şifre Kalemine çekilen telgraf"

Bahadeddin Bey'de bulunur.²⁵ Bu durum Samsun'da çok daha önceden başlayan ve “*müdafa-yı milliye*” namına para toplayan mülki yapılanmaya tanıklık eder.

Samsun'da olası bir işgale karşı yerel Müslüman halka silah dağıtımı ile ilgili arşiv kayıtları bulunur. 18 Mart 1919 tarihinde Samsun, Amasya, Havza ve Merzifon havalisinde İttihat ve Terakki cemiyetine mensup bazı kimselerin Müslümanlara silah dağıttığı ihbarında bulunulmuştur. Samsun ve Merzifon Metropolitleri tarafından yapılan ihbara göre Ekrem adlı çete reisi Samsun ve civar yörelerde Müslümanlara silah tedarik etmek suretiyle yöredeki Hristiyanların can güvenliklerini tehlikeye atmaktadır.²⁶

1916 yılında Doğu Karadeniz'in Çarlık Rusya orduları ile birlikte hareket eden Ermeni birlikleri tarafından işgali yöre halkını olası bir katliama karşı silahlanmaya ve yerel milisler kurmaya mecbur bırakmıştır. Ekim 1917 tarihinde Çarlık Rusya'yı devre dışı bırakacak olan Bolşevik İhtilali sonrasında çekilen Çarlık birlikleri geride külliyyatlı cephane ve silahı da terk etmek zorunda kalmışlardır. Yerel birlikler ve mülki idare mensupları geride kalan Ermeni birlikleri ile etkin bir mücadele vererek kısa sürede durumu Osmanlı Devleti lehine çevirmişlerdir. Bu arada çöken Filistin ve Makedonya cepheleri nedeni ile Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de mütareke imzalamak zorunda kalmıştır. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen bazı Rumlar Yunan Krallığının da teşvikleriyle silahlanarak Müslümanlarla çatışma içine girmişlerse de yaklaşan fırtınadan habersizdirler. Zira Rus işgali karşısında 1916 Haziran ayından itibaren silahlanan ve örgütlenen Karadeniz'deki Müslümanlar yaklaşmakta olan buzdağının yalnızca görünürdeki kısmını teşkil etmektedir. Yunanlıların bu gafleti hem milli gururları olan Averof Zırhlısının ağır bir yara almasına hem de yaklaşık 1.500.000 Anadolu Rum halkının mübadele ile birlikte 1924-1936 tarihleri arasında Yunan Krallığına sevk edilmesine neden olmuştur. Elllerinde silah dağlara çekilen pek çok Rum ise ya soluğu darağacında bulmuş ya da bir yerli Müslüman'ın namlusu ucunda son nefesini vererek kimseye faydası olmayan bir rüya için canından olmuştur.²⁷ Samsun Metropolitleri başta olmak üzere bazı akil insanların sükûnetin sağlanması yönünde sarf ettikleri çaba ve çağrılar da mazide beyhude bir uğraşın emaresi olarak yad edilir. Yine de bu yakarıların İşgal güçleri ve Payitahtın dikkatinden kaçmadığını da vurgulamakta yarar vardır. Nitekim Samsun'da meydana gelen kargaşayı araştırmak ve soruşturmak üzere Miralay Mustafa Kemal Paşa 18 Mayıs 1919 tarihinde Meclis-i Vükela kararı ile Samsun'da bulunan IX. Ordu müfettişliğine atanır.

2. Mustafa Kemal'in IX. Ordu Müfettişi Olarak Meclis-i Vükela Kararı İle Atanması ve Samsun'daki İcraatları (1919)

Mustafa Kemal 16 Mayıs 1919'da IX. Ordu müfettişi olarak Samsun'a Meclis-i Vükela'nın onayı ile atanmıştır. Kararı onaylanan nazırların arasında Damat Ferit de bulunur. Meclis-i Vükela'da yapılan görüşmede “*bülasa*” yani görüşmenin özet içeriği olarak şunlar kaydedilmiştir;

“IX. Ordu-yu Hümayun kıtaatı müfettişliğine tayin olan Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın vazife ve salahiyyetine dair kendisine verilen talimatname suretinin gönderildiğine havi Harbiye Nezaretinin 7 Mayıs 1335 tarih ve 2714 numaralı tezkiresi melfuflarıyla mütalaa olundu.”

Anlaşılabacağı üzere II. Meşrutiyet ile birlikte yeniden tesis edilen Osmanlı meclisi Mirliva Mustafa Kemal'in Samsun'a tayini hususunda mutlak yetki ve otorite sahibi idi. Meclis-i Vükela'da yer alan ve bugün karşılığı bakanlar kuruluna tekabül eden bir bürokrat kitlesinin de alınan karara onay verdiklerini gösteren imzaları yer alır. Meclis-i Vükela'da görüşülen Mirliva Mustafa Kemal ile ilgili

²⁵ BOA., DH.İ.UM., 11-9, H.18.10.1336.

²⁶ BOA., DH.ŞFR., 97-182, H. 15.06.1337.

²⁷ Bünyamin Kocaoğlu, “Milli Mücadele Yıllarında Samsun ve Çevresinde Pontuscu Faaliyetler ve Alınan Askeri Tedbirler”, *Yunanistan Tarafından Anadolu'da İşlenen İnsanlık Suçları (İşgali Mağdur Olabilir mi ?)*, 17 Mayıs 2022 *Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu 2024, s.19-30.

husus Osmanlı Devleti'nin artık pek çoğu işgal altında kalan kentlerdeki halkların temsilcisi olan mebuslar huzurunda 17 Mayıs 1919'da müzakere edildi. Meclis-i Vükela'da on bir nazırın onayından geçen karar kayıtlara 18 Mayıs 1919'da şu şekilde geçti;

“Zikrolunan talimatname münderecatı muvafık görülmüş olduğundan nezaret-i müşarüleyhaya işarı ve mezkûr talimatname suretinin irsaliyle ifa-yı muktezası hususunda Dâhiliye Nezaretine işbârı tezker kılındı”

Meclis-i Vükela Müzakeratına Mahsus Zabıtname'de alınan bu kararın Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerine de bildirildiği anlaşılmaktadır.²⁸ Özetle Mirliya Mustafa Kemal'i 30 Ekim 1918 tarihinden itibaren vatani işgale uğrayan mebusların (milletvekili) oluşturduğu Meclis-i Vükela atamış ve bu mecliste alınan kararlara on bir Osmanlı nazırının (bakan) onay mahiyetindeki imzası atılmıştır. Hülâsa kaydından anlaşılacağı üzere teklif Harbiye Nezaretinden 7 Mayıs 1919'da Meclis-i Vükelaya ulaşmış ancak karar 16 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden hemen bir gün sonra yani 17 Mayıs 1919'da görüşülmüş ve Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ulaşmasından yalnızca bir gün önce yani 18 Mayıs 1919'da karara bağlanmıştır. Meclis-i Vükela zabıtnamesinde bahsi geçen Mirliya Mustafa Kemal'e verilen *“talimatnamenin”* mahiyeti hususunda ise daha teferruatlı bir araştırmanın yapılması elzemdir. Meclis-i Vükela kararıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaşan Mirliya Mustafa Kemal Bandırma Vapuru'ndan *“Duhan İskeleyi”*nde dört defa çalan vapur sireni ile birlikte karaya ayak basmıştır. Duhan İskeleyi adını, bu iskeleye yanaşan ve kömürle çalışan buharlı gemilerin bacalarından çıkan beyaz ve kesif dumanın iskelenin her tarafını kaplaması nedeniyle alır. Zira Arapça *“duhan”* kelimesi dilimize *“duman”* olarak tanımlanmıştır. Cumhuriyet döneminde bu iskelenin adı Nemlizadelerin liman krokisinde *“Yolcu İskeleyi”* olarak yenilenmiştir.²⁹ Mirliya Mustafa Kemal'in karaya ayak basıp Mıntıka Palas Oteline intikalinden sonra Samsun İskeleyi Ser-Komiseri Samsun'daki bir avuç protokolle birlikte Bandırma Vapuru önünde bir hatıra fotoğrafı çektirmişlerdir. Bu fotoğraf saha araştırmalarımız esnasında Samsun'da ikamet eden İskeleyi Ser Komiserinin oğlu Faruk Bey tarafından bir sureti 1995 yılında şahsıma teslim edilmiştir.³⁰

Mirliya Mustafa Kemal Paşa tarafından Samsun'daki icraatlarına dair 28 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'a çekilen telgraf sureti ve raporu Meclis-i Vükela'da esastan görüşülmüştür. Mustafa Kemal'in 28 Mayıs 1919 tarihinde Meclis-i Vükelaya gönderdiği rapor içeriğinde belirtilen hususlar doğrultusunda gerekli olan ihtiyati tedbirlerin alınması yönünde kararlar verilmiştir. Meclis-i Vükela müzakeratına mahsus zabıtnamede Mirliya Mustafa Kemal Paşa tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen raporunun hülâsa kaydında şunlar yazılıdır; *“IX. Ordu Kıtaat müfettişi Mirliya Mustafa Kemal Paşa'dan varid olan telgrafname okundu”*. Anlaşılacağı üzere Meclis-i Vükelada Mirliya Mustafa Kemal tarafından gönderilen rapor yüksek sesle okunmuş ve müzakere edildikten sonra karara bağlanmıştır. Meclis-i Vükela müzakere zabtında Mirliya Mustafa Kemal'in raporuna istinaden alınan kararda ise şunlar kaydedilmiştir;

“Mezkûr telgrafnamede emniyet ve asayişinin teminine memur olduğu münatıkad en nazik kısmı el yevm bulunduğu Samsun livası olup gerek tenkil-i eşkıya muamelatından ve gerek komitelerin ifal ve teşebbüsâtını istiknada ve müsadematta yararlılık gösterenlerin taltifi hususâtında sarf edilmek üzere hükümet-i mülkiye yedinde bir meblağın hazır bulundurulması lüzumu derkar iken Samsun gibi mühim bir sancak için mutad ve inbalardan sonra ancak yüz aded evrak-ı nakdiye gönderilebilmiş olduğuna ve bununla bir şey yapılamayacağına binaen kendisinin Dersaadetten hareketi esnasında aldığı 1000 liralık evrak-ı nakdiyeden 300 ünü bu kere mutasarrıflığa verdiğinden ve diğer vilayetlerinde aynı halde olduğu anlaşıldığından bahisle bu cibetin ehemmiyetle nazar-ı itibare alınması işarı melbusattadır. Tahsisat-ı mütevere namıyla bütçeye mevzu meblağ bu kabil-i sarfiyat karşılığı bulunduğu cibetle mevzu

²⁸ BO.A.,MV., 215-115, h.16.08.1337, “Mirliya Mustafa Kemal Paşanın IX. Ordu Müfettişi olarak atanmasına dair Meclis-i Vükela'da alınan karar”

²⁹ BC.A., Samsun Liman Projesi (EHT), PLK.p., 1832.

³⁰ Resim II: Bandırma Vapuru ve Samsun İskeleyi Ser-Komiseri, (MYERLER ARŞİVİ)

bahis olan hususat için icab eden meblağın tahsisat-ı mezkûreden b'il-tesviye mahallerine acilen irsali zımnında keyfiyetin dâhiliye nezaretine işarı ve Paşa-yı mumaileybe cevaben malumat verilmesi tezker kılındı."³¹

İlgili karar Mustafa Kemal'in yanında 1000 liralık bir meblağla Samsun'a intikal ettiği ve yöredeki mülki idare ve eşkiya takibinde yararlılığı görülen güvenlik güçlerine yardımcı olduğunu doğrular. Mirliva Mustafa Kemal tarafından gönderilen 28 Mayıs 1919 tarihli telgrafla ilgili olarak aynı gün mecliste yapılan görüşme Osmanlı mebuslarının Mirliva Mustafa Kemal'den gelecek olan talimatları yerine getirme noktasında oldukça seri harekât ettiklerini doğrular. Ayrıca on beş nazırında alınan kararı seri bir şekilde onaması dikkat çeker. Mustafa Kemal'in yerel ihtiyaçların karşılanması yönünde ek bütçe talebinin serian kabulü de Osmanlı Meclis-i Mebusa'nının desteğini vurgulamak açısından önem arz eder. Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i Vükela'ya Samsun üzerinden çektiği telgraflardan bazıları yörede jandarma gibi asayişte kolluk görevi yürütenlerin sayısının artırılmasına ve gönüllülerin asayiş hizmetleri için jandarmaya kaydolanmalarına müsaade edilmesine dair ifadeler içerir.³² Nihayet Mirliva Mustafa Kemal'in maiyetindekiler için 1 Haziran 1919'da talep ettiği 57.269 kuruş aylık harcırahlarının yarısı mahiyetindeki ödenek Meclis-i Vükela'nın 2 Haziran 1919'da ki kararıyla Maliye Nezareti ve Harbiye Nezareti tarafından ödenmek üzere onaylanmıştır.³³

3. Samsun'da Mavnacılar ve Kuvva-yı Milliye Olan Katkıları

Samsun'da mavnacıların daha Ekim 1917 sonrası ve 1918'lerde başlayan silah kaçakçılığı ve sevkiyatı süreci Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da IX. Ordu müfettişi olarak Samsun'a gelmesi ve Havza'da deklere edilen tamimden sonra daha da hız kazanmıştır. İşgal güçlerinden olan İngilizler mütarekenin ilgili hükümlerini denetlemek üzere Samsun İskeleyi'nde denetimlere başlamış ancak etkin bir mücadele yürütememişlerdir. Silah kaçakçılarının engellenmesi noktasında Osmanlı saltanatı tarafından işgal güçlerinin talimatı doğrultusunda görevlendirilen Osmanlı gambotu ise kaçakçıların takibi ve yakalanması hususunda İngiliz, Fransız ve Yunan savaş gemileri kadar aktif rol oynamamıştır.³⁴ Mirliva Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlattığı milli mücadele 9 Temmuz 1919'da İngilizlerin mütareke şartları çerçevesinde Samsun'a yaklaşık 1000 kadar asker çıkarmak üzere harekete geçtiklerinde anlaşılabacaktır. İngiltere Fevkalade komiserliğinden Osmanlı Hariciye Nezaretine çekilen bir protesto yazısında Mirliva Mustafa Kemal tarafından atanan III. Ordu komutanı Kurmay Albay Refet (Bele) Bey İngilizleri Samsun'da karaya asker çıkarmamaları konusunda uyardığı ve hatta mütarekeye aykırı bir surette tehdit ettiği belirtilmektedir. İngiltere fevkalade komiseri Amiral Calthorpe, Samsun'da III. Ordu komutanı olarak bulunan Refet Paşa'nın İstanbul hükümeti tarafından derhal İstanbul'a geri çağırılması yönünde İstanbul hükümeti yetkililerine bir ihtarda bulunmuştur. Ayrıca Samsun'a gönderilecek bir İngiliz savaş gemisi ile de Kurmay Albay Refet Bey'in İstanbul'a kadar seyahat etmesi yönünde ki talimatlarda İstanbul hükümetine iletilmiştir. İngiltere'nin protesto metninde Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya da yer verilmiştir. İlgili metinde yer alan; "4. İnfa-i ifah eylediğim vekai Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişliği dâhilindeki sabada vuku bulmuş olduğundan bu zabitin dahi zi-medhal bulunduğu kuvve-i zan olunmuştur. 5. Binaenaleyh Mustafa Kemal Paşa'nın derhal Dersaadete avdet etmesini veyahut tarafımdan vaki olan talep üzerine Hükümet-i Osmaniye tarafından verilen evamiri matluben istikhaf edememiş olan mumaileyh hakkında tevabiye-i muktezzenin heman ittihaz olunması tekrar ve hasren talep ederim" uyarıları dikkate alınmış olmalıdır.³⁵ Zira bu tarihten yani 9 Temmuz 1919 tarihinden sonra Mustafa Kemal Paşa ile Meclis-i Vükela arasındaki haberleşme kesilmiştir. Milli Mücadele Osmanlı hükümetinden bağımsız bir şekilde Anadolu'da icra edilmeye başlanmıştır. Artık İşgal kuvvetleri ve İstanbul'daki Osmanlı hükümeti tarafından "silah kaçakçısı" olarak tanımlanan

³¹ BO.A., MV., 215-134, H.27.08.1337, "Samsun livasında eşkiya takibi..."

³² BO.A., MV., 215-132, H.27.08.1337, "Asayiş amacıyla jandarma alımına dair ..."

³³ BO.A., M.V., 216-6, H. 02.09.1337.

³⁴ BO.A., DH.ŞFR., 626-107, R. 20.04.1335.

³⁵ BO.A., HR.TO., 609-45, M. 9.7.1919

mavnacılar bundan böyle en azından kuva-yı milliye taraftarlarıncı “milli kahramanlar” olarak yad edilmeye ve hizmet vermeye başlamışlardır.

Arşivlerimizde her ne kadar “silah kaçakçılığında” işgal güçleri ya da Osmanlı Devleti’nin gambotları tarafından yakalanan mavnacılara dair bazı istihbarat kayıtları bulunsa da tam bir liste vermek konusunda daha teferruatlı bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Yine de Samsunlu mavnacılarla ilgili resmi yetkililere intikal eden 6 Temmuz 1910 tarihli bir arzuhal içeriğinde Samsun’da mavnacı olarak hizmet verenlerin birer aile şirketi olduğu ve toplamda 60 kadar mavnayı işlettiklerini belirtmek gerekir. İlgili arzuhal kaydından mavnaları işleten aile reislerinin adları şu şekilde kayıtlanmıştı; Hasan, Süreyya, Bilal, Hayrullah, Ali, Osman, Hurşit, Bekir, Hurşit, Mehmet, Ahmet, İbrahim ve Ethem.³⁶ Elbette ki Osmanlıda soyadı kullanılmadığından bu ailelerin bugünkü izlerini resmi olarak takip etmek neredeyse imkânsız olmakla beraber sözlü tarih çerçevesinde saha içerisinde bazı verilere ulaşılabılır. Yine de 1910 tarihli resmi yazışmalarda tespiti yapılan bu mavnacı aile reislerinin 1917-1923 tarihleri arasında bizzat ya da oğulları tarafından Batum-Trabzon-Samsun güzergâhında silah sevkiyatında hizmet verdiklerini iddia etmek mümkündür.

Osmanlı arşivlerinden elde edilen veriler doğrultusunda Anadolu’da başlayan milli mücadele için gerekli olan silah ve mühimmatın Trabzon, Samsun ve İnebolulu mavnacılar aracılığıyla sevk edilmeye devam edildiğini belirtmek gerekir. İşgal güçleri ile birlikte hareket eden Osmanlı Devletine ait iki adet gambot ve bir alay asker 12 Mayıs 1919’larda Karadeniz sahil kasabası Hopa’ya gönderildiği ve mütareke hükümlerine aykırı olarak silah sevkiyatı yapan kuva-yı milliye taraftarlarının tutuklanmaları hususunda üst makamları bilgilendirdiklerine yönelik yazışma kayıtlarına ulaşılmıştır. Bu kayıtlarda Abaza Nuri’nin Rusya’ya firar eden arkadaşlarından Sürmeli oğlu Kadir, Kilerci oğlu Şükrü ve Haliloğlu adlı üç şahıs Poti ve Sohum civarlarında Hristiyan Gürcülerden temin ettikleri mühimmat ve silahlarla Hopa’da sahile çıkacakları yönünde bir istihbarattan bahsedilmiştir.³⁷ Ancak ilerleyen süreç içerisinde İstanbul’da kurulan Damat Ferit hükümetine isyan eden bu gambotlar Rusya sahillerinden birine sığınarak emre itaatsizlik yapmış ve kuva-yı milliye adına cephaneye sevk eden mavnaları yakalamak yerine koruma altına almışlardır. Cumhuriyet arşivlerinden elde ettiğimiz bir belge içeriğinde bu gambotlarla ilgili şu kayıtlar yer alır; “Mücadele-yi milliyemizin bidayetinde Damat Ferit hükümeti tarafından Karadeniz’e memuren içam kılınan Preveze ve Aydın Reis gambotlarının ... badema meşru olarak tanıdıkları Hükümet-i Milliyenin her türlü emirlerine amade bulunduklarını bildirerek Damat hükümetine isyan eden bu iki gambotun her türlü tehdidat-ı mütevalideye rağmen 336 senesi Eylülünden (Eylül 1920) Hükümet-i Milliyemizden telakki ettikleri emri derhal ifa maksadıyla Rusya limanlarından birine iltica ve bilabare 26 Mayıs 1337 (26 Mayıs 1921) tarihinde Trabzon’a avdetle mücadele-yi milliyemizin en buhranlı zamanlarında şarki sahilimizden kademeye kadar ordumuza cenub-i Rusya sahillerinden mühimmat nakletmek suretiyle ibraz-ı fedakari eylemişlerdir.”³⁸ İlgili resmi evrakta net bir şekilde ortaya konan durum Rusya’nın güney sahillerinde Milli kuvvetlere cephaneye sevkinde hizmet eden iki gambotun varlığını doğrular.

Arşiv kayıtlarında silah sevkiyatına dair bir diğer kayıta Vezirköprü’de bulunan Laz mültecilerle ilgilidir. Muhtemelen 1916’da Rus işgali ile birlikte Samsun’a gelen ve buradan da Vezirköprü’de iskân edilen Lazlar 8 Haziran 1919’larda Samsun sahillerinde sahip oldukları mavnaya, çaparı ve kayıklar ile silah sevkiyatı işleri ile uğraşmışlardır. Osmanlı resmi yazışmalarında kuva-yı milliye taraftarlarına sahillerde seyahat ederek gizlice silah sattıkları istihbaratı verilen Karadeniz’in bu kahraman evlatları bir dönem Osmanlı makamları nezdinde birer silah kaçakçısı ve suçlu gibi muameleye maruz kalmışlardır.³⁹ İşgal kuvvetleri ile birlikte mütareke hükümlerini yerine getiren Osmanlı güvenlik

³⁶ BOA., DH.MUİ., 15-7, H.27.06.1328.

³⁷ BOA., DH.EUM.AYŞ., 65-58, H.11.08.1337.

³⁸ BC.A., Muamelat Genel Müdürlüğü, 194-331-7/232, 22. 12.1925.

³⁹ BOA., DH.ŞFR., 625-25, R. 08.04.1335.

güçleri 21 Ağustos 1919'da Mapavrilî Hasan Reis'in Samsun limanı civarında yakalanan motorlu mavnasında muhtelif türden cephane ele geçirmiş ve tutuklamışlardı.⁴⁰

Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'daki Samsun icraatlarından fazla bir süre geçmeden 1 Eylül 1919 tarihinde Samsun limanına Novroski'den gelen bir motorbot yaklaştı.⁴¹ Sonradan anlaşılacağı üzere bu motorbot içerisinde Berlin'den parayla satın alınan 9 adet uçağa ait parçalar bulunmaktaydı. Mütareke hükümlerini uygulayan Osmanlı ve İngiliz kuvvetlerinin dikkatinden kaçan bu koliler içerisinde çıkarılan uçak parçaları Samsunlu marangoz ustaları ve Ankara'dan gizlice Samsun'a gelen bir teknik kadronun yardımıyla montajları yapılmış ve yine Ankara'dan Samsun'a gönderilen pilotlar vasıtasıyla Ankara'ya kadar sevkleri sağlanmıştı. Kurmay Yarbey Nuri Bey (Conker) ve Kurmay Yarbey Erzincanlı Saffet Bey (Arıkan) bu uçakları Berlin'de alıp parçalar halinde kolilerle trene koyup Rusya'nın Novroski limanına sevk etmişlerdi. Uçaklar Samsun'da posta işletmesi yapan Kalkavanzadelere ait posta vapuru ile Novroski'den Samsun'a nakledilmiş ve mavnacıların yardımıyla gecenin karanlığından istifade ile sahile çıkarılmışlardı. Mütareke güçleri gemiden sevkıyatı yapılan bu parçaları arama ve incelemeler esnasında görme imkânı bulamamışlardı. Uçakların montaj sonrası uçuşları esnasında dokuz uçaktan üçü Mahmur Dağı, Havza ve Merzifon'da kaza kırma uğramış ancak altı adet uçak cepheye kadar sevk edilebilmişti.⁴² Arşivlerimizde 26 Mayıs 1919 tarihine ait bir kayıta Samsun'da III. Ordu otomobilleri için Samsun'da “uçak benzini” bulundurulduğuna yönelik bilgi milli mücadele de kullanılacak savaş makineleri için önceden bir hazırlığın varlığını doğrular.⁴³ Benzer şekilde Samsun'da olduğu değerlendirilen yaklaşık 600 ton kömürün de Fransız birliklerinin talebine rağmen 15. Fırkanın himayesinde teslim edilmemesi dikkat çekici bir gelişmedir. Muhtemelen Fransızların kendi zırhlı gemileri için talep ettikleri 400 ton kömürün verilmemesinin nedeni, mevcut kömürün milli kuvvetler için cephane sevkinde deniz nakliyatında kullanılacak vapurlar için stoklanmış olmasıydı.⁴⁴

Dersaadet Liman İskelesi'nde tüccar olan Komisyoncu Hacı Mehmet zade Yusuf tarafından Samsun'a 21 Eylül 1920 tarihinde gönderilen sabun sandıklarında fişek çıktığı için tutuklanarak İtalyanlar tarafından Rodos'a gönderilmişti. İşgal güçlerinin Osmanlı güvenlik birimleri ile birlikte yürüttükleri tahkikatlar neticesinde tutulan kayıtlar sayesinde, sabun sandıklarının İstanbul'da Kantarcılarda bulunan Kible Çeşmesi'nde ki Tüccardan Ak Mehmet zadelere ait olduğu ve içlerinden mermiler çıktığı bilgisine ulaşmak mümkündür.⁴⁵

Karadeniz'de 30 Ekim 1918 tarihinden itibaren Fransız Donanması ile birlikte devriye görevi icra eden beş bacalı Yunan torpidosu Aerof ve Panter adlı savaş gemileri 16 Mayıs 1919 tarihinden sonra Yunan Krallığı adına Türk deniz vasıtalarına saldırmaya devam etmiştir. Yunan Krallığına ait bu gemiler silah sevkiyatında bulunduğunu belirledikleri gemileri ya batırmışlar ya da yedeklerine alarak sorgulamak üzere askeri üslere sevk etmişlerdi. Aerof ve Panter 9 Ağustos 1922 tarihinde İstanbul önlerinde Karadeniz'den gelen Ereğlinin Ahlatlı köyünden Ömer Reis oğlu Ahmet Ağaya ait olan 32 tonluk kayığı yakarak gemi kaptanı ve üç adet mürettebatını esir edip tutuklamışlardır.⁴⁶

Milli kuvvetlere silah sevkiyatında bulunurken düşman donanmasına ait gemiler tarafından motorlu mavnaları batırılanlara tazminat talebi yeni kurulan cumhuriyetin ilk nüvesini teşkil edecek olan Ankara hükümetinin talepleri arasında yer alır. Bu kapsamda Şükran adlı mavna motorun sahibi olan İnebolulu Şaban Reis, “cihet-i askeriye hesabına da çalışmış olduğundan” Yunan donanması

⁴⁰ BOA., DH.EUM.AYŞ., 19-21, H.24.11.1337.

⁴¹ BOA., DH.İ.U.M., 19-1, H.05.12.1337.

⁴² Samih Nafiz Tansu, *Teşkilat-ı Mahsusa Bir Devrin Perde Arkası*, Nokta Kitap, İstanbul 2012, s. 337.

⁴³ BC.A., İstiklal Harbi (1919-1923), 222-0-34, 26.03.1335.

⁴⁴ BOA., HR.SYS., 2590-1, M. 28.11.1918.

⁴⁵ BOA., DH.EUM.AYŞ. No. 46-14, H.7.1.1339.

⁴⁶ BOA., DH.EUM.AYŞ., No. 62-71, H. 15.12.1340.

tarafından 21 Şubat 1922 tarihlerinde Samsun Limanı'nda batırılan motorlarının bedelinin Yunan Devleti'nden tazmin edilmesi yönünde bir talepte bulunulmuştur.⁴⁷

2 Temmuz 1923 tarihinde Samsun Rüşumat Muhafaza Müdüriyeti Kalemî'nde kontrol edilen bir mavnanın yükü olan limon sandıkları içerisinde yapılan incelemede çok miktarda rovelver ve tabanca fişekleri bulunmuş ve bunların kaçakçılığını yapanlara dair Osmanlı mercileri tarafından işlem yapılmıştır.⁴⁸

İstanbul'da 1919-1923 tarihleri arasında faaliyet gösteren Rizeli Kaptan oğulları, Karadeniz sahillerine posta seferi yapan Kalkavan zadelere, Karadeniz-Marmara-Ege hattında sefer yapan Yelkenci zade ve mahdumu vapur idaresi, Trabzonlu Dilli zadelere şirketleri milli mücadele döneminde Karadeniz'de ticaret yerine silah taşımacılığı yapmışlardır. ⁴⁹ Bilhassa Kalkavanzadeler ailesine ait bir arşiv belgesinde silah kaçakçılığı esnasında yaşananlar teferruatlı bir şekilde tanımlanmıştır. İlgili belgede; *"Kırım Vapurı ile milli mücadele sırasında gerek İstanbul'dan Anadolu limanlarına ve gerek Anadolu limanları arasında ve Rus hududundan Akcaşebire esliha ve mühimmat ve kıt'atı askeriye nakil ve bu hizmetlerimi fabrikayı ve bila bedel ifa etmek suretile vatanıma yarar hizmetler yapmağa çalıştığım sırada bu mesaimden ötürü vapurum Yunanlılarca ceza olarak içindeki eşyayı tüccariye ve 500.000 lirayı mütevaciz para ile birlikte zapt ve müsadere edilmiş ve bendeniz de Yunan divanı harbinden geçirilerek Yunanistan'daki esirler kampına sevk edilmişim. Esaretten firar ederek vatana avdetimden sonra ..."* ifadeleri yer alır.⁵⁰ İbrahim Kalkavan'ın zararının tazmini yönünde yaptığı müracaat esnasında sunduğu dilekçe sayesinde Milli Mücadele yıllarında silah kaçakçılığına önemli faydaları olmuş olan bir aile hakkında da bilgi alma imkânı söz konusudur. Arşivlerden tespit ettiğimiz Samsunlu mavnacı aileler arasında İbrahim adlı bir aile reisinin olması dikkat çeker. Bu durum mavnacı ailelerden biri olan İbrahim Kalkavan'ın aynı zamanda büyük gemilerle de nakliye hizmetinde bulunduğunu değerlendirmemize vesile teşkil eder. O halde 1910 yılında tespit ettiğimiz mavnacı aileler aynı zamanda Samsun limanında hizmet veren vapur ya da yelkenli türünden daha büyük nakliye vasıtalarına da sahiptirler. Muhtemelen sahip oldukları yüksek tonajlı gemilerde bulunan navlun sahile çıktıktan sonra civar sahil yerleşkelerine yine kendi aile şirketlerine ait mavnaları ile sevk etmişlerdir. Böylelikle büyük gemilerle Samsun'a naklettikleri ticari eşyalarını küçük sahil kasabalarına sevk edecek mavnaları sayesinde araçlara komisyon ödemek zorunda kalmamışlardır. Bu durum 1910 yılında Samsun limanında tespit ettiğimiz mavnacı aile reislerinin aynı zamanda yüksek tonajlı nakliye gemilerine de sahip olan aile şirketleri olduğunu ileri sürmemize neden teşkil eder. Samsun'da deniz nakliyatı ile uğraşan bu köklü ailelerin Samsun Hilal-i Ahmer cemiyetinin de üyeleri oldukları bilinir. Zira denizdeki arama-kurtarma faaliyetleri Hilal-i Ahmer üzerinden yürütüldüğü için gemi ve mavnalara sahip bu köklü ailelerin Samsun'da bir şubesi bulunan bu cemiyete deniz nakliye vasıtaları ile destek vermeleri kaçınılmaz bir zorunluluktur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Hilal-i Ahmer (Kızılay) üyesi bulunan Samsunlu deniz nakliye şirketi sahiplerinin isimleri; Nemlizade Sıtkı Bey, Alemdarzade Mehmet Bey, Kırzade Yusuf Bey, Yelkencizade Lütfü Bey, Çubukçuzade Subhi Bey, Gazizade İsmail Bey, Reji Fabrika Müdürü Rüştü Bey, Sıhhiye Müdürü Osman İsmet Bey, Doktor Fehmi Bey ve Eczacı Rahmi Bey olarak kayıtlanmıştır.⁵¹ Milli Mücadelenin başarıya ulaşması ile birlikte bu adsız kahramanların *"bila bedel"* ölümle burun buruna gelerek ifa ettikleri fedakârlık karşılıksız bırakılmamış ve kendilerini taltif etmek üzere bir kıta beyaz şeritli altın İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmelerine karar verilmiştir.

⁴⁷ B.C.A., No. 6-43-12, 07.01.1923.

⁴⁸ B.O.A., TS.MA.e, No. 1400-22, H.2.10.1341.

⁴⁹ Güzide Sezgin, İnönü Dönemi (1938-1950) Türk Denizciliği, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Yüksek lisans Tezi*, Ankara 2007, s. 45.

⁵⁰ B.C.A., Muamelat Genel Müdürlüğü, 169-177-15, 10.02.1943, "Milli Mücadele esnasında gemilerini millet menfaatine tahsis eden İbrahim Kalkavan'ın uğradığı maddi zararların telafi edilmesi ..."

⁵¹ Samsun Ticaret Odası Rehberi (R.1339), s. 69.

4. Samsunlu Mavnacılara Verilecek Olan İstiklal Madalyasına Dair

Milli Mücadelenin başarıya ulaşması ile birlikte kurulan yeni devletin ilk gazi reisi Samsun kuva-yı milliye dairesinden gelen talep üzerine meclise Trabzon, Samsun ve İnebolulu mavnacılara beyaz şeritli istiklal madalyası ile ilgili bir yönerge vermiştir. Mustafa Kemal tarafından yapılan bu teklif üzerine ilgili dairelerden konuya dair teyit alınmış ve mecliste görüşülerek; Samsun, Trabzon ve İnebolu'ya birer berat ile birlikte birer kıta altın beyaz şeritli İstiklal Madalyası verilmesi yönünde karar alınarak kanunlaştırılmıştır. Müdafaa-yı Milliye vekilinin tetkik ve onayı sonrasında milli mücadele de silah sevkiyatında yararlılıkları görünen mavnacılara beyaz şeritli istiklal madalyasının verilmesi yönünde işlem başlatılmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin 10.04.1340 (10 Haziran 1924) tarih ve 3/198-675 numaralı tezkiresi ile 2106-2108 numaraya kadar üç adet İstiklal Madalyası beratı ve üç adet altın beyaz şeritli istiklal madalyasının İnebolu, Samsun ve Trabzon'da bulunan mavnacılara loncalarına gönderildiği rapor edilmiştir. İlgili karar yazılarında İstiklal Madalyasının verilme gerekçesi standart olarak aynı ifadelerle tanımlanmıştır. Bu standart klişe yazı da; *"Mücadele-yi milliye esnasında bila ücret şarktan ve İstanbul'dan esliha ve cephane kaçırılmasında pek büyük hizmet-i meşkureleri sebk eden Trabzon, İnebolu, Samsun loncalarının İstiklal Madalyası ile taltifleri ..."* ifadesi bulunur. Bu ibareden milli mücadelede silah sevkiyatında görülen yararlılıkları neticesinde Trabzon, İnebolu ve Samsun'da bulunan mavnacılara loncalarına birer kıta beyaz şeritli istiklal madalyası verilmesi yönünde karar alındığı anlaşılmaktadır. Kararın 15.01.1340 (15 Mart 1924) tarihi itibarıyla Müdafaa-yı Milliye Vekâleti'nin ve Levazımat-ı Umumiye Dairesi'nin 343 numaralı tezkiresi üzerine alındığı belirtilir.⁵²

Karadeniz'de silah sevkiyatında bulunan Trabzon, İnebolu ve Samsunlu mavnacılara birer kıta İstiklal Madalyası verilmesi yönünde çıkan kararın üzerinden fazla bir zaman geçmeden bu defa silah sevkiyatında yararlılıkları görülen İnebolulu piyade kayıkçı loncasına da bir İstiklal Madalyası çıkarılması hususunda yazışmalar bulunur. Bu defa devreye İnebolulu Piyade Kayıkçılar Loncası, Kastamonu Valisi ve nihayet Müdafaa-yı Milliye Vekâletinin girdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu talep sonuçlandırılmadığı için akim kalmıştır.⁵³

İnebolu, Samsun ve Trabzon için 10 Haziran 1924'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde alınan karar üzerine Mavnacılara Loncasına gönderildiği belirtilen madalyanın daha 9 Haziran 1924'de İnebolu Mavnacılara Loncasına merasimle teslim edildiği anlaşılr. İnebolu için tertip edilen İstiklal Madalyası beratı üzerinde yer alan ibarelerden anlaşılabacağı üzere Trabzon, İnebolu ve Samsun için istiklal madalyasına yönelik karar 11 Nisan 1924 yılında alınmış olmalıdır. İnebolu'ya teslim edilen istiklal madalyası beratı üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 11.02.1340 (11 Nisan 1924) tarihli birinci içtima senesi 99 uncu içtimanın birinci celsesinde bir kıta beyaz şeritli İstiklal Madalyasının İnebolulu Mavnacılara Loncasına verilmesi yönünde bir karar alındığı vurgulanmıştır. Açık Söz gazetesinde yayınlanan bir haberde 16 Mayıs 1924'de madalya merasiminin yapıldığı ve beratla madalyanın ilgili mercilerce teslim alındığı belirtilmektedir. Ancak bu durum İnebolu madalya beratı üzerindeki tarihle tezat teşkil eder.⁵⁴ Zira Mustafa Kemal'in imzası da bulunan İnebolu'ya ait İstiklal Madalyası beratının üzerinde ki imzada yer alan 9.4.1340 (9 Haziran 1924) tarihi madalyanın teslim edildiğinin bildirildiği tarihten çok sonrasına tekabül etmiştir. Muhtemelen İnebolu'da yapılan merasim madalya ve berat gelmeden 11 Nisan 1924 tarihinde Mecliste alınan karara istinaden yapılan sembolik bir merasimdir. Bu durum İnebolulu Mavnacılara Loncasına beyaz şeritli İstiklal Madalyası verildikten sonra Trabzon ve Samsun mavnacıları içinde birer kıta İstiklal Madalyası talebini gündeme getirmiş olmalıdır.⁵⁵ Ancak alınan meclis kararı ve madalya ile beratların 10 Haziran 1924 yılında ilgili

⁵² B.C.A., Muamelat Genel Müdürlüğü, 194-328-6/232, 14.4.1924.

⁵³ B.C.A., Muamelat Genel Müdürlüğü, 194-328-12/232, 3.6.1924.

⁵⁴ Açık Söz Gazetesi, 22 Mayıs 1340, S.1079, http://www.inebolugazetesi.com/haber_detay.asp?haberID=2315

⁵⁵ Resim III: İnebolu İstiklal Madalyası Beratı

muhataplarına gönderildiğine dair yapılan resmi yazışmalara rağmen Samsun ve Trabzon için bir merasim ve madalya teslimi süreci gerçekleştirilememiştir.

Trabzon ve Samsun'a İstiklal Madalyası verilmesi yönünde alınan karara rağmen madalya merasiminin yapılamamasının yegâne mantıklı izahı bu tarihlerde Samsun ve Trabzon'da sıhhatli bir limanın olmaması gösterilebilir. İstiklal Madalyasının merasim törenindeki gecikmenin nedeni, her iki şehirdeki Mavnacılar Loncasının 1916'daki Rus işgali ve bilahare 30 Ekim 1918 sonrası devreye giren mütareke şartları sonrasında Osmanlı idari yetkililerince lağvedilmesi ile alakalı olmalıdır. İstiklal Madalyasının 15 Mart 1924 tarihinde gündeme gelmesinden bir müddet önce Samsun ve Trabzon kentleri için 4 Mart 1924'de sıhhatli bir liman inşa projesi başlatılmıştır.⁵⁶ Bu projenin her iki kente teslimi yapılacak olan İstiklal Madalyası merasimi esnasında yeni rejimin ileride bir propaganda aracı olarak kullanılacağını tasavvur etmek mümkündür. Samsun ve Çarşamba için de 1924 yılında Tayyare ve Kotracılar Cemiyeti tesis edilmiştir.⁵⁷ Muhtemelen liman inşasından sonra madalya merasimi esnasında tesis edilen bu cemiyet madalyayı bünyesinde bulunduracaktı. Ancak liman inşası Mustafa Kemal'in vefatı üzerine durmuş ve farklı şirketlere ihale edilerek süreç 1950'lere kadar uzatılmıştır.

Cumhuriyet arşivinde yer alan bir belgede Karadeniz'de gerçekleştirilen cephane sevkiyatıyla ilgili teferruatlı bir bilgi verilir. Bu resmi kayıtlarda cephane sevkiyle ilgili olarak tanımlanan şu dizeler; *"Nakliye-i Bahriye Kumandanlığı emrine verilen Alemdar Vapurı ve küçük motorlar ve römorkörlerle düşman kuva-yı külliye-i harbiyesinin bütün sahillerimizi ablukaya almasına rağmen açık denizde kıymetli hamuleleriyle zabt ve müsadere edilen 1000 tonluk Trabzon ve 2200 tonluk Samsun ve Batum vapurları Amasra, Ereğli, Şile, Ayyıldız, İnönü, Sinop motorları ve Aynorosyan biraderlerinden müsadere kılınan Şahin Vapurı ile 11.09.1336 (11 Kasım 1920) tarihinden Mart 1340 (Mart 1924) tarihine kadar ordumuzun mühimmatını eşya ve levazım-ı askeriyesini selamete naklettikleri gibi düşmanın Samsun bombardımanına müteakip sahillerimizi tarayarak Trabzon Limanında cephane yüklü nakliye sefainimizin kıymetli hamulelerini bir an evvel nakletmesinde iki adet 7,5 cm lik topla mücehhez Alemdar Vapurı düşman kuvvetlerini üzerine alarak sahilleri serbest bırakırmak suretiyle denize açılarak nakliyatı tehil ettiği gibi düşmanın ticaret filosuna tecavüz etmek maksadıyla da Romanya, Bulgarya ve İstanbul boğazında ki ... ve küçük motorların Rus sahillerinde geç-ü güzurları Reis-i Cumbur hazretlerinin beyan buyurdıkları vehile [Fevkalade bir muvaffakiyetle bir kurşun bile düşmana teslim etmedik] ..."* dikkat çeker. İlgili yazıda tanımlanan küçük nakliye filosunun ümera ve zabitan-ı bahriye mensubu olan 27 neferin birer kıta istiklal madalyası ile taltif edildikleri belirtilmektedir.⁵⁸

Samsun'da 1929-1950 arasında yaşanan bazı gelişmeler Samsun'un hakkı olan beyaz şeritli İstiklal Madalyası'ndan vazgeçilmediğini doğrular niteliktedir. Samsun'da Mösyö Kripel'e yaptırılacak olan Gazi Heykeli ile ilgili kaide tasvirleri planlanırken mavnacılar unutulmamıştır. Samsun Ticaret Gazetesi'nin 25 Teşrin-i Sani 1929 tarihli nüshasında konuya dair şu satırlar kamuya duyurulmuştur; *"İskelede alınan fotoğraflar: Gazi heykelinin kaidesine yapılacak resimlerden birisi de milli mücadele esnasında limanımıza gelen top ve cephanenin halk ve kayıkçılar tarafından nasıl nakledildiğidir. Bu vaziyeti tespit için iskelede muhtelif resimler alınmış ve İstanbul'da güzel sanatlar akademisine gönderilmiştir. Bu resimler İstanbul'da ki ressamlarımız tarafından tadil edilerek kaideye yapılması lazım gelen resmi tespit edeceklerdir."*⁵⁹ Gazetede yer alan satırlar Samsun kamuoyunun milli mücadeledeki Samsun halkı ve kayıkçı esnafının destansı hizmetlerine vakıf olduğu ve Samsun'da yapılması planlanan Gazi Heykelinin kaidesine de bu enstanteyi temsilen bir gravür işlenmesini talep ettikleri anlaşılır.

Samsun'da milli mücadele esnasında cephane sevkinde görev alan ve yararlılıkları görülen deniz vasıtaları 1930'larda fotoğrafları çekilmek suretiyle fişlenerek muhafaza altına alınmışlardır. İleriki yıllarda yani 11.5.1941 yılında Samsun mıntika reisliğinde bulunan bu fotoğraflar ve onlara ait bilgi fişleri teftiş edilmiştir. Bu teftişe dair sunulan raporda yer alan 23. Madde milli mücadele de mavnaların

⁵⁶ B.C.A., Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 12-66-9/161-10, 4.1.1924.

⁵⁷ Devlet Salnamesi (1926-1927), s.776, "Tayyare, Kayıkçı ve Kotracılar Cemiyeti"

⁵⁸ B.C.A., Muamelat Genel Müdürlüğü, 194-331-7/232, 22. 12.1925.

⁵⁹ Samsun Ticaret Gazetesi, 25 Teşrin-i Sani 1929, Sayı: 120, s.1.

dışında da deniz vasıtalarının kullanıldığını doğrular. Samsun mıntika liman reisliğinde buharlı, motorlu ve yelkenli gemilere mahsus bu fişler 69 Çapar ve 50 motorun muntazam kayıtlarının tutulduğunu belirtir. Ancak bu kayıtların sicil ve bağlama kayıtları karşılaştırılmadan yapıldığından fotoğraflar ve bu fotoğraflara mahsus bilgi fişleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Fişlerin çoğunda deniz vasıtalarının imal tarihi, ölçüleri ve bağlı oldukları liman haneleri boş bırakılmıştır.⁶⁰ Bu durumun sebebi milli mücadele yıllarında Trabzon, Rize, Ordu ve Giresun cihetlerindeki deniz vasıtalarının Samsun limanında toplanmaları ve silah sevkiyatını Samsun adına yapmaları ile alakalıdır. Bu cephane sevkinde kullanılan deniz vasıtaları milli mücadele sonrasında bedelleri ödenerek sahiplerinden alınarak koruma altına alınmış ve 1924'de yapımına karar verilen Samsun limanı için nakliye hizmetlerine servis edilmişlerdir.

Devlet adına gerçekleşen 1941 yılındaki teftişin ardından bu defa 4.2.1944 tarihinde Samsun Limanı'nda işler vaziyette bulunan 53 Çaparla 5 motorun ve yedek malzemesinin tazminatıyla birlikte 176.906 liraya satın alınarak Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne salahiyyet verilmesi konusu görüşülmüştür. Aynı yıl Samsun Limanında mevcut deniz nakil vasıtalarından 53 Çaparla 5 motoru yedek malzemesi ile beraber Milli Korunma Kanunun 36. Maddesinin birinci fıkrasının son bendine müsteniden tazminatıyla birlikte 176,906 liraya satın almaya Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne salahiyyet verilmiş ve milli mücadele silah ve cephane naklinde kullanılan bu deniz vasıtaları koruma altına alınmışlardır.⁶¹ Milli Mücadele yıllarında cephane sevkiyatında kullanılan ve fotoğrafları ile birlikte bilgi fişleri de hazırlanan bu aile arşivi aşırı derecede yıprandığı için restore edilmek ve akademik düzeyde değerlendirilmek üzere Sayın İhsan Kakavan tarafından tarafıma 2005 yılında teslim edilmiştir.⁶²

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 yılları arasında Osmanlı topraklarının neredeyse tamamını yangın yerine çevirmiştir. Osmanlıya ait Orta-Doğu İngiltere ve Fransa'nın işgaline maruz kalmış Orta ve Doğu Karadeniz, Güney-Doğu Anadolu Rus Çarlığı'nın tasallutuna maruz bırakılmıştı. Osmanlı Devleti ile galip devletler arasında imzalanacak olan 30 Ekim 1918 tarihli mütareke ile birlikte Marmara bölgesine konuşlanan Fransız ve İngiliz birlikleri yeni bir işgal sürecinin habercisi konumundadır. Doğu Akdeniz Fransız lejyonları, Orta ve Batı Akdeniz'de kısa süreliğine de olsa Konya'ya kadar İtalyan işgaline maruz kalmıştır. 16 Mayıs 1919'da Yunan Krallığı İzmir'den başlattığı işgal sürecini kısa sürede Ankara önlerine kadar taşıyacaktı. İşgal altına girmeyen neredeyse hiçbir yer kalmamıştır. Kastamonu-Sinop ve Samsun hinterlandı ile birlikte düşman ayağının değmediği yegâne vatan parçasını temsil ettiği için olacak ki Sevr'de Türklere reva görülen toprak parçasının bu bölgeleri kapsadığını belirtmek mümkündür.

Trabzon, Samsun ve İnebolu'da toplanan deniz nakliye vasıtaları milli mücadele için uluslar arası erişime açık olan tek güzergâh ve alternatiftir. Çarlık Rusya'nın yıkılması ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'ndaki hasımlarından birinden kurtulmuş olan Türkler, Çarlık Rusya yerine tesis edilen Bolşevik idaresi ile iyi ilişkiler geliştirme noktasında ihtiyatla hareket etmişlerdir. Bu arada I.Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Almanların Anadolu'da başlayan milli mücadeleye uçak sevkiyatları dikkat çeken bir gelişmedir. Zira I. Dünya Savaşı'ndan çekilirken kendilerine dayatılan 165, 170, 171, 172 ve 198 nci maddeler Almanlara silah imalatını yasakladığı gibi Osmanlı Devletine de silah ve cephane sevkiyatının durdurulmasını talep etmekteydi. Ancak 19 Mayıs 1919 tarihinden sonra Anadolu'da başlatılan milli mücadele kuvvetlerine yönelik silah sevkiyatı yönündeki hareketleri Versay Anlaşması ile başlatılan perhizlerini bozmuş gibi görünmektedir. Çünkü anlaşmada tanımlanan Osmanlı Devleti ile Kuva-yı Milliye'yi temsil eden Ankara hükümeti bilhassa Moskova Anlaşması (16 Mart 1921)

⁶⁰ B.C.A., No. 215-457-2, Dosya Ek. 264, 11.5.1941.

⁶¹ B.C.A., Kararlar Daire Başkanlığı, 104-10-8/75-27, 04.02.1944.

⁶² MYERLER ARŞİVİ, Resim IV, V, VI, VII, Milli Mücadelede cephane sevkinde kullanılan deniz vasıtalarına dair tutulan bilgi fişleri.

sonrasında farklı siyasal oluşumlar olarak kabul gördüğünden anlaşma ilkelerini ihlal etmez. Bilhassa Versay Anlaşması'nda yer alan herhangi bir hava aracının ticaretinin yapılamaması yönünde zorlayıcı hükümler içeren 198, 201 ve 202'nolu maddeler altı aylık bir kısıtlamaya sahiptir. Versay Anlaşmasının imzalandığı tarih olan 28 Haziran 1919 ile milli mücadelenin başladığı 19 Mayıs 1919 arasında geçen süre silah ihracını yasaklayan altı aylık sürenin bitmesi nedeniyle artık hükümsüzdür.

Osmanlı Devleti'nin işgale uğrayan Doğu Karadeniz sahil kentlerinden Samsun limanına sığınan pek çok mavnalı ve deniz vasıtası milli mücadelenin ihtiyacı olan silah ve cephaneyi Samsun üzerinden Ankara'ya sevkiyatlarında büyük yararlılıklar göstermiştir. Ayrıca Azerbaycan'da savaşan ve pek çok mühimmat ele geçiren Amasya'daki 5. Fırka ve karargâhı Samsun'da konuşlu bulunan 15. Fırkanın subay ve eratını ve bunlara ait hafif ve ağır silahların deniz yolu ile sevki Samsun sahillerinde faaliyet gösteren bu gönül erlerine nasip olmuştur. Mütareke (30 Ekim 1918) ile birlikte İngiliz ve Fransız donanmasının saldırılarına maruz kalan bu deniz vasıtalarının bazıları İngiliz denizaltıları tarafından hedef tayin edilerek keyfi bir şekilde imha edilmişlerdir. Yunan Krallığının İzmir'i işgali ile birlikte Karadeniz'e geçirdiği donanması ise keyfi bir surette sivil halkın yaşadığı sahil kentlerini bombardımana tutmuş ve denizde tesadüf ettiği sivil gemi, kayık ve teknelere el koyup mürettebatını esir ya da işkence ile şehit etmiştir. Bütün bu meşakkatli yıllar boyunca 1918-1923 esnasında Karadeniz'de işgal güçleri ve işbirlikçileri tarafından yakalanan silah kaçakçılarına ait kayıtlar çalışmamız içeriğinde değerlendirilmiştir. Ancak milli mücadele yıllarında yaşanan bu silah sevkiyatının basit bir kaçakçılık vakasından çok daha derin bir anlam içerdiği ve düzenli bir organizasyona sahip olduğu anlaşılır. Bilhassa milli mücadelede yararlılıkları görülen ve milli koruma kanunu ile satın alımları yapılan deniz vasıtalarının Sadece Samsun'a kayıtlı 53 Çapar ve 5 motorun varlığı milli mücadeleye karşı düşmanca yaklaşan tarafların silah sevkiyatını engelleme noktasında başarısız olduklarının kanıtıdır. Ayrıca yine milli mücadelede yararlılıkları tespit edilen ancak Trabzon, Rize, Ordu, Giresun iskelelerine kayıtlı olan deniz vasıtaları ile birlikte bu nakliyat filosunun 69 çapar ve 50 motordan mürekkep olduklarını belirtmek mümkündür. Elbette ki bu küçük ölçekli deniz nakliye vasıtalarının yanında Hilal-i Ahmer, Posta Vapuru ve Tahlisiye Gemileri (Cankurtaran Gemileri) gibi insani hizmetlerde kullanılan daha büyük çapta deniz vasıtalarının da silah sevkiyatında görev aldıkları belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'ne ait filodan kaçan iki gambotta bu deniz gücüne dâhildir.

Milli Mücadele yıllarında gerek sahip oldukları deniz vasıtaları ile gerekse deve katarları ve merkezleri ile karadan cephanenin Ankara'ya ulaştırılmasında hizmet veren Samsun halkına Cumhuriyetin ilk yıllarında beyaz şeritli istiklal madalyası İnebolu ve Trabzon'la birlikte verilmesi yönünde meclisten kanun çıkarılmıştır. Ancak bu üstün hizmet madalyasının İnebolu'ya verilmesi süreci tamamlanmış olmakla beraber Trabzon ve Samsun uzun bir süre zarfında bu madalyadan mahrum kalmıştır. Samsun Valisi Orhan Tavlı Beyefendi tarafından 2023 yılında tetkik edilen bu husus neticesinde başlatılan araştırma komisyonlarının raporları da dikkate alınarak Samsun'a ait olan bu madalyanın sahiplerine ulaştırılması süreci ilgili bakanlıkların devreye girmesi ile 7 Ağustos 2025 tarihinde tamamlanmıştır.⁶³ Geç kalan bir ahde vefanın nihayete ermesi konusunda hizmeti olanların isimleri en az bu madalyayı almaya hak kazanan meçhul kahramanlar indinde tarihe kaydedilmişlerdir. Samsun ölçeğinde cephane sevkiyatında hizmet veren gönüllülere dair daha geniş kapsamlı yapılacak çalışma ve projelerle şanlı tarihimizin bir devir sümenaltı edilmiş gerçekleri daha da netlik kazanacaktır. Çalışmamız ileride planlanacak olan bu türden akademik düzeydeki araştırmalara rehberlik edecek veriler içerir.

⁶³ 19 Mayıs Üniversitesi, Haberler/Duyurular, 7 Ağustos 2025/güncelleme 8 Ağustos 2025; <https://www.omu.edu.tr/tr/icerik/haber/samsuna-101-yil-once-verilen-istiklal-madalyasi-tbmmde-duzenlenen-torenle-takdim-edildi>

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babialı Evrak Odası (BEO), 4552-341373, H.20.04.1337

Dahiliye Emniyet Umumi Mühimme (DH.EUM.MH.), No. 161-73, H.28.11.1335

Dahiliye Emniyet-i Umumiye 6. Şube (DH.EUM.6.Şb.), 55-27, H.09.07.1336.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ.), 19-21, H.24.11.1337.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ.), 46-14, H.7.1.1339.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ.), 62-71, H.15.12.1340

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ.), 65-58, H.11.08.1337.

Dahiliye İdare Umum Ek (DH.İ.UM.EK.), 55-49, H.12.11.1337

Dahiliye İrade Umumi (DH.İ.UM.), 11-9, H.18.10.1336.

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI), 15-7, H.27.06.1328.

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI), 19-1, H.05.12.1337.

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.), 523-1, R. 30.03.1332

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.), 578-71

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.), 625-25, R. 08.04.1335.

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.), 626-107, R. 20.04.1335

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.), 626-37, R.16.04.1335

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.), 64-254, H. 5.8.1334

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.), 71-117, H.5.3.1335.

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.), 86-145, H.06.07.1336

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.), 93-40, H.29.01.1337

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.), 97-182, H. 15.06.1337.

Hariciye Siyasi, (HR.SYS.), 1590-1, M.28.11.1918

Hariciye Siyasi, (HR.SYS.), 2590-1, M.28.11.1918.

Hariciye Siyasi, (HR.SYS.), 2590-2, M.30.11.1918.

Hariciye Tercüme Odası (HR.TO.), 609-45, M. 9.7.1919

Meclis-i Vükela, (MV.), 215-115, H.16.08.1337

Meclis-i Vükela, (MV.), 215-132, H.27.08.1337

Meclis-i Vükela, (MV.), 215-134, H.27.08.1337

Meclis-i Vükela, (MV.), 216-6, H. 02.09.1337.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TS.MA.e.), No. 1400-22, H.2.10.1341.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Samsun Liman Projesi (EHT), PLK.p, 1832.

BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 232, 22. 12.1925/194-331-7

BCA, İstiklal Harbi (1919-1923), 26.03.1335/222-0-34

BCA, 07.01.1923/6-43-12

BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 14.4.1924/194-328-6/232

BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 3.6.1924/194-328-12/232

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 4.1.1924/12-66-9/161-10

BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 22. 12.1925/194-331-7/232

BCA, No. 215-457-2, Dosya Ek. 11.5.1941/264

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 04.02.1944/104-10-8/75-27

Gazeteler

Açık Söz Gazetesi, 22 Mayıs 1340, S.1079

Samsun Ticaret Gazetesi, 25 Teşrin-i Sani 1929, Sayı: 120, s.1.

Salname

Devlet Salmamesi (1926-1927), s.776, “*Tayyare, Kayıkçı ve Kotracılar Cemiyeti*”

Samsun Ticaret Odası Rehberi (R. 1339)

Kitap, Makale

Ardeleanu, Constantin, "The Inquiry and American Research on The Balkan Borders (1918)", *Institute for South East European Studies Bucharest*, TOME LXIII, Bucharest 2025, 157-170.

Brevet-Colonel J. F.C. FULLER, D.S.O, *Tanks in the Great War*, E.P. Dutton and Company, New York 1920, s.98-102.

Durukoğlu, Salim, "Türklerin Uğradığı İşkence, Sürgün, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü", *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 3(7), 2015, 211-258.

Erler, Mehmet Yavuz, "Pont Ahşaena (Kara Deniz) Mirası Karşısında Türk Stratejisinin Tarihi Zemini Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6, Winter 2009, s. 224-237.

Erler, Mehmet Yavuz, "Canik'te Emniyet Teşkilatı (1915-1926)", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999)*, s.141-144.

Kinloch, Terry, *Devils on Horses In the Words of the Anzacs in the Middle East 1916-19*, Exisle Publishing, Wisconsin 2007.

Kocaoğlu, Bünyamin, "Milli Mücadele Yıllarında Samsun ve Çevresinde Pontuscu Faaliyetler ve Alınan Askeri Tedbirler", *Yunanistan Tarafından Anadolu'da İşlenen İnsanlık Suçları (İşgalci Mağdur Olabilirmi ?)*, *17 Mayıs 2022 Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu 2024, s.19-30.

Michalopoulos, Dimitris, "1922 Samsun Bombardımanı", *Near East Historical Review*, 5(9), 2015, 1- 17.

Rogan, Eugene, *The Fall of the Ottomans*, Basic Books, New York 2015.

Sezgin, Güzide, İnönü Dönemi (1938-1950) Türk Denizciliği, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Yüksek lisans Tezi*, Ankara 2007.

Tansu, Samih Nafiz, *Teşkilat-ı Mahsusa Bir Devrin Perde Arkası*, Nokta Kitap, İstanbul 2012.

Resimler

Resim I: Yunan donanmasını Samsun/Baruthane'deki Topçu Bataryası ile vuran XV. Fırkanın erat ve subaylarının resmi (1922). (MYERLER ARŞİVİ)

Resim II: Bandırma Vapuru ve Samsun İskele Ser-Komiseri, (MYERLER ARŞİVİ)

Resim III: İnebolu İstiklal Madalyası Beratı

MYERLER ARŞİVİ, Resim IV, V, VI, VII, Milli Mücadelede cephe sevkinde kullanılan deniz vasıtalarına dair tutulan bilgi fişleri.

19 Mayıs Üniversitesi, Haberler/Duyurular, 7 Ağustos 2025/güncelleme 8 Ağustos 2025; <https://www.omu.edu.tr/tr/icerik/haber/samsuna-101-yil-once-verilen-istiklal-madalyasi-tbmmde-duzenlenen-torene-takdim-edildi>

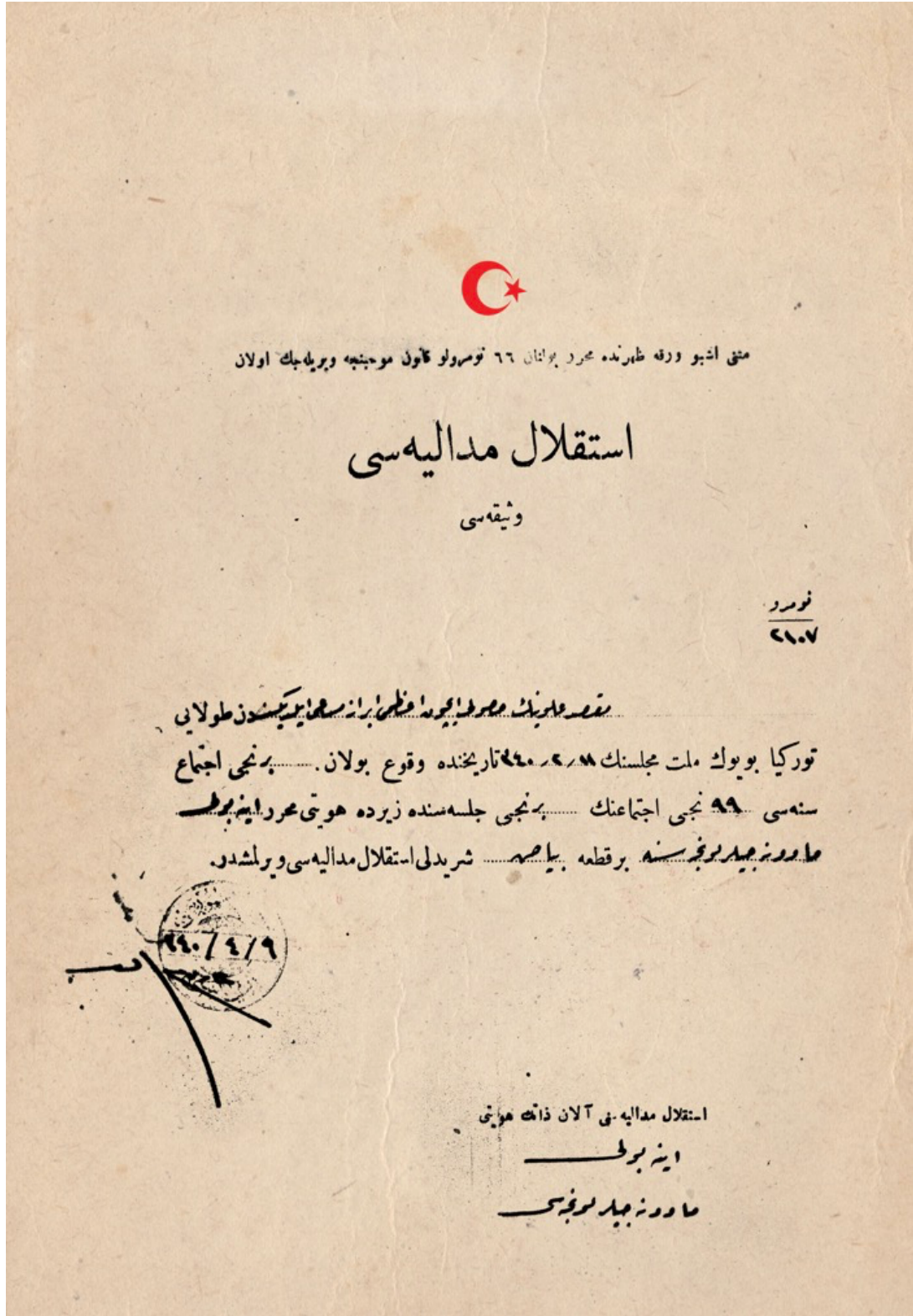
Resim I: Yunan donanmasını Samsun Baruthane'deki Topçu Bataryası ile vuran XV. Fırkanın erleri ve subayları (1922). (MYERLER ARŞİVİ)

Resim II: Bandırma Vapuru ve Samsun İskele Ser-Komiseri (19 Mayıs 1919), (MYERLER ARŞİVİ)

Resim III: İnebolu İstiklal Madalyası Beratı

Resim IV: (MYERLER ARŞİVİ), Milli Mücadelede (1918-1923) cephane sevkinde kullanılan deniz vasıtalarına dair tutulan bilgi fişleri.

Tanıtma işareti : x	Geminin adı : <i>Gökay</i>	Eski adı : <i>Yaka</i>
Bağlama İliman ve No : 5		Tipi : <i>Yaka</i>

Geminin		Bağlama Furu	Sahibinin
Gros Tonilâsı	12 10,80	<i>Sahibinin Adı</i>	Adı <i>Abdullah</i>
Dedveyl "	18	<i>Adresi</i>	Adresi <i>Kale</i>
Net "	6	<i>Telefon</i>	Telefon <i>Kale</i>
Azamî yolcu sayısı	15		

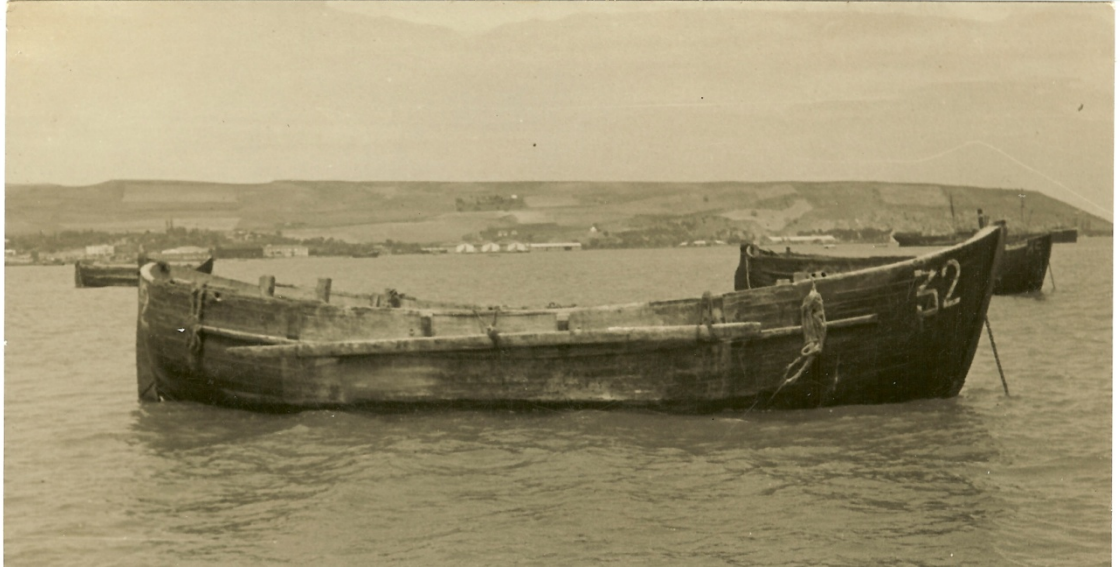
Resim V: (MYERLER ARŞİVİ), Milli Mücadelede (1918-1923) cephane sevkinde kullanılan deniz vasıtalarına dair tutulan bilgi fişleri.

Resim VI: (MYERLER ARŞİVİ), Milli Mücadelede (1918-1923) cephane sevkinde kullanılan deniz vasıtalarına dair tutulan bilgi fişleri.

Resim VII: (MYERLER ARŞİVİ), Milli Mücadelede (1918-1923) cephane sevkinde kullanılan deniz vasıtalarına dair tutulan bilgi fişleri.

II. ABDÜLHAMİD'İN MUHAFAZ BİRLİĞİ: SÜVARİ ERTUĞRUL ALAYI KÜNYE DEFTERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

The Guard Unit of Abdülhamid II: An Examination of the Ertuğrul Cavalry Regiment's Registry Book

Hürü SAĞLAM TEKİR

Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Sinop/Türkiye

E-mail: hsaglam@sinop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5351-0384

Near East Historical Review

15/2, October / Ekim 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 02.10.2025

Accepted Date - Kabul Tarihi : 30.10.2025

Pages - Sayfa : 177 - 189

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.87565>

Citation - Atıf : Hürü Sağlam Tekir, "II. Abdülhamid'in Muhafız Birliği: Süvari Ertuğrul Alayı Künye Defteri Üzerine Bir İnceleme", *Near East Historical Review*, 15/2, 2025, s. 177 – 189.

Near East Historical Review

15/2, October - Ekim 2025

177 - 189

Research Article - Araştırma Makalesi

II. ABDÜLHAMİD'İN MUHAFAZ BİRLİĞİ: SÜVARİ ERTUĞRUL ALAYI KÜNYE DEFTERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

The Guard Unit of Abdülhamid II: An Examination of the Ertuğrul Cavalry Regiment's Registry Book

Hürü SAĞLAM TEKİR

Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi

Bölümü, Sinop/Türkiye

E-mail: hsaglam@sinop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5351-0384

Öz

II. Abdülhamid hükümdarlığı süresince Yıldız Sarayı içerisinde yaşamış ve dış dünya ile bağlantısını belirli sınırlar dahilinde gerçekleştirmiştir. Geniş bir alan üzerine kurulmuş olan Yıldız Sarayı içerisinde; tiyatro, müze, kütüphane, eczane, atölyeler, gezinti havuzları, parklar ve çok sayıda kasır, köşk ve yapı bulunuyordu. Sarayın çevresi ise muhafız askerleri tarafından korunuyordu. Sarayda yaşayanların içerisinde Padişah ve ailesinden başka ilk göze çarpan Padişah'ı koruyup kollayan muhafızlardı. Yıldız Sarayı'nın özellikle Padişah'ın muhafazası Arap, Arnavut ve Türklerden seçilmiş olan üç farklı taburlar ve tüfekçiler tarafından sağlanırdı. II. Abdülhamid en çok Türklerden meydana gelen Süvari Ertuğrul Alayı efradının temiz yüreklerinden ve sonsuz sadakatlerinden emindi. Bu askerlerden bahsederken daima memnuniyet ve sitayişle bahseder ve onlarla görüştüğü zaman "öz hemşehrilerim!" diye hitap ederdi. Bu çalışma Türkler tarafından oluşturulan Süvari Ertuğrul Alayı'na ait bir künye defterinin değerlendirilmesinden ibarettir. Defterde geçen askerlerin komuta kademesi, gelmiş oldukları memleketleri ve alaydaki görevleri çalışmada ele alınmıştır. Çalışma ayrıca yaygın kanaatin aksine Süvari Ertuğrul Alayı'nın tamamının Karakeçili Aşireti'ne mensup kişilerden oluşmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Süvari Ertuğrul Alayı, II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı, Künye Defteri.

Abstract

During his reign, Abdülhamid II lived in Yıldız Palace and made his connection with the outside world within certain limits. The Yıldız Palace, built on a large area, contained a theater, museum, library, pharmacy, workshops, walking pools, parks, and numerous pavilions, mansions, and buildings. The palace was guarded by soldiers. Among those living in the palace, apart from the Sultan and his family, the most noticeable were the guards who protected and watched over the Sultan. The protection of Yıldız Palace, particularly of the Sultan, was provided by three different battalions and riflemen selected from Arabs, Albanians and Turks. Abdülhamid II was sure of the pure hearts and endless loyalty of the members of the Cavalry Ertuğrul Regiment, which consisted mostly of Turks. When he talked about these soldiers, he always spoke with satisfaction and admiration, and when he met with them, he would call "my own countrymen!" This study consists of the evaluation of a registry book belonging to the Cavalry Ertuğrul Regiment created by the Turks. The command level of the soldiers in the notebook, their hometowns and their duties in the regiment are discussed in the study. The study also reveals that, contrary to popular belief, the Cavalry Ertuğrul Regiment is not entirely composed of members of the Karakeçili Tribe.

Keywords: Cavalry Ertuğrul Regiment, Abdülhamid II, Yıldız Palace, Registry Book.

Giriş

II. Abdülhamid dönemi ile ilgili araştırmalarda Padişah'ın derin karakter tahlillerine sıkça gidildiği görülmektedir. Tahta çıkışının hemen ardından gelişen olayların etkisiyle ruh hâlinin sürekli dalgalı bir seyir izlediği pek çok araştırmacının çalışmalarında ifade edilmektedir. Bu sebeple, devrini konu alan eserlerin önemli bir bölümü onun kişisel özelliklerine odaklanmıştır. Nitekim, Osmanlı padişahları arasında karakteri en çok irdelenen isimlerden biri olduğu söylenebilir. Bununla birlikte kimi yazarlar Abdülhamid'i kuşkucu ve entrikacı olarak nitelendirirken, Yıldız Sarayı'nın adeta bir labirent gibi tasarlanmış yapısı da onun ihtiyatlı ve tedbirli mizacının bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.¹

Sultan II. Abdülhamid'in vehminin derecesine bakıldığında dikkat edilmesi gereken meselelerden biri de sarayın muhafazası meselesiydi. Padişah'ın şahsı ve dairesi muhafızlar tarafından koruma altında bulunduruluyordu. Sultan'ın yatak odası, harem dairesi ile dış mabeyin arasındaki kapılar tüfekçi ve askerden oluşan nöbetçiler tarafından muhafaza ediliyordu. Padişah'ın maiyetinde Türk, Arnavut ve Arap efrattan meydana gelen piyade ve süvari muhafız birlikleri vardı.²

Sultan'ın Arnavutlara karşı oldukça itimadı vardı ve Arnavutların sadakatleri hakkındaki kanaati de güçlüydü. Arnavutlar gerek İkinci Fırka teşkilatında gerek Tüfekçiler kadrosunda her türlü iltifata mazhar olmuşlardı. II. Abdülhamid en çok Süvari Ertuğrul Alayı efradının sadakatlerinden emindi. Araplar ise sık sık sorun çıkardıkları için çok fazla nüfuz ve kıymetleri yoktu. Yıldız tepelerindeki kışlalara yerleştirilen bu birliklerin hâl ve şanına, kimlerle münasebet kurduklarına, değiş tokuş yapılmalarına özellikle itina gösterilirdi. Bütün bunlara rağmen Padişah bu muhafız kuvvetinin ihtiyaç dahilinde saraya hücum edebileceği ihtimalini her zaman göz önünde bulundurmuştur.³

Padişah, saraydaki muhafız teşkilatının büyük ölçüde maddi menfaatler üzerinden kendisine bağlı olduğunun farkındaydı ve bu bağlılığın samimiyetinden zaman zaman kuşku duyuyordu. Bu nedenle durumu ihtiyatla idare etmeyi tercih etmiştir. Tahsin Paşa'nın ifadesiyle Süvari Ertuğrul Alayı, "*kabrıman bir Türk bölüğü*" olarak tanımlanmış, sarayın en şanlı, en asil ve en civanmert teşkilatı kabul edilmiştir. Padişah nazarında da "*Söğütü Maiyet Bölüğü*" adeta bir pırlanta değerindeydi. Yaklaşık altı asır önce Bilecik, Söğüt ve Eskişehir havalisine yerleşmiş eski Türk aşiretlerinden olan Karakeçili Aşireti mertliği, cesareti, ahlâkı itibarıyla Padişah'ın dikkatini çekmişti. Tahsin Paşa'ya göre; bu aşiret çocuklarının damarlarında dolaşan temiz Türk kanı muhitin ve zamanın fena tesirlerinden masun kalmış ve hiçbir suretle bozulmamıştı.⁴

II. Abdülhamid'in yaptırdığı araştırmalar neticesinde Karakeçililerle güçlü bir bağ kurduğu bilinmektedir. Sultan Abdülhamid'in Ertuğrul Gazi ve Hayme Hatun'un mezarlarını ihya etmesi, Karakeçililerden Süvari Ertuğrul Alayı'nı tesis edip muhafız birliği haline getirmesi ve aşiret mensuplarına "*benim öz hemşehrilerimdir*" demesi salt bir ünsiyet kurma veyahut meşruiyet arayışından fazlası olduğunun en büyük göstergesidir. Nitekim II. Abdülhamid Osmanlı Devleti'nin kuruluş efsanesine hiç görülmedik bir şekilde yoğunlaştıkça, Osmanlı hanedanının tarihsel mirası çevresinde gerçek bir "*Osmanlı kültürü*" yaratıldı. Osman Gazi'nin babası ve Osmanlı hanedanının efsanevi kurucusu Ertuğrul Gazi'nin türbesinde her yıl sahnelenen mükellef bir anma töreni (ihtifal), Ertuğrul Gazi'nin Söğüt'teki türbesi, imparatorluğun puslu kökenlerini yücelten karmaşık bir anıtsal mozoleye dönüştürüldü.⁵ Ayrıca Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde Söğüt'ü imar ettirip buradaki Türk

¹ Serkan Yazıcı, "Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamının Değişimi", *History Studies*, 6/5, 2014, s. 235-236.

² Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, s. 33.

³ Hürü Sağlam Tekir, *Sultan'ın Muhafızları-II. Abdülhamid'in Muhafız Alayları*, İstanbul 2020, s. 24-26.

⁴ Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, s. 104.

⁵ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul 2007, s. 49-50.

büyüklerinin türbe ve mezarlarını tamir ettirmesi O'nun Türklük şuuruna sahip olmasıyla da ilişkilendirilebilir.⁶

Süvari Ertuğrul Alayı'nın kuruluşunda çıkış noktası gerçekten de Karakeçili Aşireti olmuştur. Bu durum, alayın efradının büyük ölçüde bu aşiretten geldiği yönünde yaygın bir kanaat yaratmıştır. Ancak, bu çalışma kapsamında incelenen alaya ait künye defterleri, yaygın kanaatin aksine, alay mensuplarının tamamının Karakeçili Aşireti'nden oluşmadığını ortaya koymaktadır. Alayın Karakeçili Aşireti'nde seçilenler yerine, ağırlıklı olarak Anadolu Türklerinden kurulduğu görülmektedir. Bu durumun iki temel nedeni bulunmaktadır: Birincisi nüfus kısıtlılığı; yani alayın tüm kadrosunun sadece Bursa, Bilecik ve Söğüt çevresinde yaşayan Karakeçili Aşireti'nin nüfus verileriyle karşılanması mümkün değildi. İkincisi, ilk kuruluşta aşirete mensup askerlerden teşkil edilmesi gerçeğini değiştirmemekle birlikte, bu yapının uzun yıllar boyunca sürdürülebilir olmadığı anlaşılmıştır. Dolayısı ile Süvari Ertuğrul Alayı'nın kuruluşunda Karakeçili Aşireti'nin birincil kaynak olduğu kabul edilmeli; ancak zamanla alayın, Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelen askerlerle genişlediği ve ulusal bir karaktere büründüğü sonucuna varılabilir.⁷

1. Süvari Ertuğrul Alayı'nın Kuruluşu

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında muhafız alayı⁸, Dağıstan Alayı ismi verilen küçük bir kıtaydı. Dağıstan Alayı'nın kaldırılmasıyla birlikte Ertuğrul Alayı kuruldu.⁹ Bunun öncesinde Padişah Dağıstan alayı lağvedildikten sonra nefsinin muhafazası için Arnavut ve Arap askerler seçmiş hatta Karadağlı ve Hırvatlardan oluşan bir muhafaza bölüğü teşkil etmeyi düşünmüştü.¹⁰

Ertuğrul Alayı'nın kuruluş öyküsü geniş bir alıntıyı hak etmektedir, Ziya Şakir bu kuruluşu şu şekilde anlatmaktadır: Sultan Hamid, geceleri yatağına girdiği zaman, esvabçıbaşı ve kendisinin süt biraderi İsmet Bey'e kitap okutur, uykusu gelinceye kadar onu dinlerdi. Bir gece İsmet Bey¹¹ Türk tarihini okuyordu. Okuduğu bölümde Kayıhan Türklerinden de bahsediliyor; Karakeçili Aşireti'nin de Kayıhan kabilesinin en cesur ve en mert şubesini teşkil ettiğine dair bilgiler bulunuyordu. İsmet Bey, bu satırları okur okumaz Sultan Abdülhamid, derhal yatağının içine doğrulup oturdu;

-Evet efendimiz, diye mırıldandı.

Sultan Hamid, sözlerine devam etti:

-Her halde, İstanbul'daki süvari alaylarında bu aşiret halkından askerlerimiz vardır değil mi?

İsmet Bey, bu suale şaşırarak büyük bir hayretle:

⁶ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 221.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: *BOA*, Y..PRK.MYD., 5/2.

⁸ Askeri terim olarak alay, Asâkir-i Mansûre'nin kurulmasından sonra tabur ile liva arasında ordunun belli bir bölümü için kullanılmıştı. Piyadelerin sekizer bölüklü üçer taburu, süvarilerin beşer bölüğü, topçuların ise dörder toplu altışar bataryası birer alay kabul edilmişti. Alayın en büyük amiri miralaydı. Alayın Osmanlı Devleti'nde ayrıca alay imamı, alay kanunu, alay müftüsü, alay sancağı vardı. Bkz.; Ziya Kazıcı, "Alay", *TDVİA*, C. 2, s. 348.

⁹ Ziya Şakir, *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul 2020, s. 140.

¹⁰ Ziya Şakir, *Yarım Asır Evvel Biz İdare Edenler*, İstanbul 2008, s. 224.

¹¹ Ziya Şakir'in *Yarım Asır Evvel Biz İdare Edenler* adlı eserinde; kitap okuyan kişi Hacı Mahmud Efendi olarak geçmektedir. Hacı Mahmud Efendi, Padişahın hizmetindeki garip bir hayat tarzı olan, jurnalleri padişaha vermekle görevli kişiydi. Mektep görmemiş biri olmakla beraber gayet akıcı ve tatlı bir kitap okuma tarzı vardı. Bu yüzden İsmet Bey ile geceleri nöbetleşe padişaha kitap okuyorlardı.; Ziya Şakir, *Yarım Asır Evvel Biz İdare Edenler*, s. 223-224.

-Herhalde olması lazım gelir efendimiz...

-Yarın sabah, Serasker paşaya haber gönderiniz. Bütün süvari alaylarını araştırınsınlar. Karakeçili Aşireti'nden ne kadar efrat varsa, hepsini buraya yollasınlar... Bunlardan mürekkep bir maiyet bölüğü teşkil edeceğim.

Ertesi gün, Sultan Hamid'in bu iradesi yerine getirildi. İkinci vaktine kadar süvari alaylarında bulunan iki yüze yakın efrat toplanarak Yıldız Sarayı'na gönderildi.¹²

II. Abdülhamid iktidarının erken dönemlerinde, devletin kurulduğu bölge olması hasebiyle Söğüt ve çevresine ayrı bir önem vermiştir. Bu ilgi yalnızca Ertuğrul Gazi'nin türbesinin ihya edilmesiyle sınırlı kalmamıştır.¹³ 1885 yılında Bursa Vilayeti dâhilinde merkezi Bilecik olan Söğüt, İnegöl ve Yenişehir kazalarını içerisine alan Ertuğrul Sancağı teşkil edildi. Sultan, sancağa atası Ertuğrul Gazi'ye atfen bu adın verilmesini uygun görmüştü.¹⁴ Öyle ki sancak merkezinin Söğüt olması için birtakım girişimlerde dahi bulunulmuştur.¹⁵

Sultan'ın köklerine duyduğu bağlılık bununla sınırlı kalmadı. Söğüt ve çevresinde yaşayan Karakeçili Aşireti mensuplarının çoğunluğunu oluşturduğu Süvari Ertuğrul Alayı'nı kurdu. 17 Mart 1886'da teşkil edilen alayın komuta kademesine tayinler yapıldı. Alayın miralaylığına 5. Süvari Alayı'ndan Kaymakam Süleyman Bey, kaymakamlığına yine aynı alaydan Binbaşı Hakkı Bey, binbaşılıklarına Mekteb-i Harbiye Süvari Muallim Muavini Kolağası Naim ve süvari yaveri Kolağası Lütfi Beyler ile alay imamlığına ise Birinci Süvari Alayı'nın Alay Kâtibi İbrahim Efendi tayin edildiler.¹⁶ Böylece alayın komuta kademesi oluşturuldu. 30 Nisan 1886 Cuma günü Yıldız Hamidiye Camii'nde alaya sancak verildi. Padişah askerlere şöyle sesleniyordu;

Asker Evladımız

Hassa Birinci Ordu-yı Hümâyûnumuz alaylarından ma'dud olmak üzere müceddeden bir süvari alayı teşkilini arzu eylediğimizden nam-ı ced-i emceddimiz Ertuğrul Han Gazi Hazretlerine mensup olarak iş bu süvari alayını teşkil eyledik. Cümle efrâd-ı seciyye ve sadıkasını selâm-ı şâhânemizle taltif ve tesrir eyleriz. Avn-i hak ve tevcihat Cenâb-ı Peygamber-i Asdika ile böyle bir alayın teşkiline muvaffakiyetimizden dolayı Cenab-ı Rabbül'-Aleminde arz-ı Muhammed'le beraber nam-ı hümâyûnumuza mensup iş bu câmi-i şerif havalisinde kendi yed-i şâhânemizle bu sancak-ı aliyi Ertuğrul Alayı'na ihdâ ile iftihar ederiz. Sadâkatlu evladımız sancağınızın bir ciheti kelime-i muazzama-ı tevhid ile kesb-i şân ve ıtlâ ettiği gibi diğer ciheti dahi saltanat-ı seniyye ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniyemizin arması ve alayınızın namı ile müveşşah olup Cenab-ı Ahkamü'l-Hâkimin ve Nebi Zîşanı Hazret-i Resul efendimizden niyazımız iş bu sancak-ı alinin kaffe-i ihvân-ı dinimiz için rehber-i şân ve zafer olması kazıyyesi olduğundan cümleiniz için bâ'is mağfiret olan ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniyemizin esas bânisi hükmünde bulunan Ertuğrul nam-ı zîşanını muhafâza ile dininize ve padişahınıza sadakati kendinize bir meslek-i müstedim ittihaz edip sarf-ı vücut ve feda-yı can edeceğinize mutma'in'ül kalb olarak iş bu hatt-ı hümâyûnumuzun dahi sancağınızla beraber teberrüken hıfz edilmesi matlubumuzdur. Cenab-ı Rabbül'-Âlemîn cümlemizi muvaffak bahtiyar eyleye âmin.¹⁷

Cuma selâmlık resm-i âlisini müteakip Süvari Ertuğrul Alayı'na sancağı teslim edildi. Yıldız Sarayı'nın karşısında bulunan camide, cuma selâmlığı sona erdikten sonra piyade, topçu ve süvari

¹² Ziya Şakir, *Tanzîmat Devrinden Sonra Osmanlı Nizâm Ordusu Tarihi*, s. 140-141.

¹³ BOA, İ.DH., 958/75744.

¹⁴ BOA, İ.DH., 980/77402.

¹⁵ BOA, ŞD., 1545/5.

¹⁶ BOA, İ.DH., 982/77506.

¹⁷ *Tarik*, 19 Nisan 1302/1 Mayıs 1886, No: 254.; *Tercümân-ı Hakikat*, 21 Nisan 1302/3 Mayıs 1886, No: 2362.

alayları ile erkân, ümerâ ve zâbitanın hazır bulunduğu kalabalık içerisinde Serasker Ali Saib Paşa, Gazi Osman Paşa, Ferik Rıza Paşa ile miralaylardan Sadi, Neşet, Hüsnü ve Talat Beyler hazır bulunuyorlardı. Hatt-ı Hümayun yüksek sesle burada okunduktan sonra sancak Süleyman Paşa'ya verildi.¹⁸ Daha sonra sancak Paşa tarafından alay komutanına teslim edildi. Sancağı teslim alan komutan terennüm etti ve askerler hep birlikte “*Padişahım çok yaşa...*” diye tezahüratta bulundular.¹⁹

Beş bölüklü olarak teşkil edilen alayın iki bölümünün Yıldız Sarayı ve çevresinde halihazırda bulunan kışlalara üç bölümünün ise yeni inşa edilecek kışlalara yerleştirilmeleri uygun görüldü. Padişah'ın doğrudan hizmetinde bulunacak olan alay, sarayın yanı başında ikamet edecekti.²⁰ Ayrıca alay atlı birlik olduğu için at ihtiyacının hemen karşılanması adına gerekli girişimlerde bulunuldu. Alayın atlarının renkleri *kır* yani *beyaz* olacaktı.²¹ Bunun için Macaristan'dan ilk etapta 500 at sipariş edildi. 2 Mayıs 1886 tarihi itibarıyla sipariş edilen atlardan 288'i teslim alındı.²² Padişah'ın huzuruna girmenin ve daire-i hümayun civarına yaklaşmanın ne gibi durum ve şartlara bağlı olduğunu bilenler yatak odası önünde nöbet beklemenin ne demek olduğunu anlayabilirler. Bu yüzden II. Abdülhamid Söğütlü Bölüğünden daima memnuniyet ve sitayişle bahseder, onlarla görüştüğü zaman “*öz hemşerilerim!*” diye hitap ederdi.²³ Ertuğrul Alayı her zaman parlak elbiseleriyle ve mükemmel takımlarıyla Padişah'ın önünde geçit resmi yaparlardı. Bu alay Padişah'ın hassasiyet gösterdiği bir alaydı.²⁴

Yıldız Sarayı'nın etrafını çeviren alayların toplamı on sekiz bin kadardı. Fakat Padişah'ın bunlara karşı güveni tam değildi. Ertuğrul Alayı'nı kurduktan sonra Padişah'ın manevi kuvvetinde de değişiklik olmuş, nefsinin bunlara teslim ederek müsterih olmuştu.²⁵ Ertuğrul Alayı efradı sadece savaş meydanlarından sorumlu değildi yukarıda da bahsettiğimiz gibi Padişah'ın yatak odasının dış tarafında ve kapının önündeki yer yataklarında Padişah'ı korumakla da görevliydi. Fakat bu görev haremağası ile bir Boşnak tüfekçisi veya muhafız alayından birileri tarafından gerçekleştiriliyordu.²⁶

Bu kadar önemli olan bir göreve asker seçilirken göz önünde bulundurulması gereken birtakım kriterler vardı. 1899 yılında seçimlerini Tahir Paşa'nın yapacağı otuz yeni muhafız askerine ihtiyaç duyulduğunda Padişah, Tahir Paşa'dan seçilecek olan muhafızlarda bulunması gereken özellikleri şu şekilde belirtti:

Çok iyi ata binmeleri gereken bu askerlerin iyi ahlâklı olmaları kesinlikle şarttı. Bunun yanında beş vakit namaz kılmaları ve sadece kendi iş ve güçleri ile uğraşan mazbut kişiler olmaları gerekiyordu.

Karakeçili Aşireti'nden seçilecekler II. Abdülhamid'in özel muhafızlığı görevini yapacaklarından, bu hizmeti yapan diğerleri gibi maaş alacaklar, dolayısı ile hizmetleri sürekli olacak ve memleketleri ile ilişkileri kesilecekti. Bu bakımdan kendi istekleri ile gelmeleri önemliydi.

Muhafızların taşımaları gereken diğer bazı özellikler de şunlardı: Bunlar, Ertuğrul Gazi ile Söğüt'e gelmiş ailelerin sülalesine mensup bulunmalıydılar. Yakışıklı ve boylu poslu olmaları şarttı.

¹⁸ *Tercümân-ı Hakikat*, 21 Nisan 1302/3 Mayıs 1886, No: 2362.

¹⁹ *Tarik*, 19 Nisan 1302/1 Mayıs 1886, No: 254.

²⁰ *BOA, Y.MTV.*, 20/100.

²¹ *BOA, Y.MTV.*, 20/93. Beyaz at ile ilgili simgesellik üzerine ayrıntılı çalışma için bkz; Edhem Eldem, “İstanbul'un Beyaz Atlı Fatih: Tarihte Gerçek Konusunda Küçük Bir Araştırma”, Edhem Eldem, Mitler, Gerçekler ve Yöntem-Osmanlı Tarihinde Aklıma Takılanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018, s. 227-257.

²² *BOA, Y.MTV.*, 20/93.

²³ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, s. 105.

²⁴ Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü*, İstanbul 1999, s. 147.

²⁵ Ziya Şakir, *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, s. 140-142.

²⁶ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, s. 15.

Sakallı veya sakalsız olabilirlerdi. Sakallıların sakalı kesilmeyecek, fakat bakımlı tutmalarına dikkat edilecekti.

Seçilen otuz asker padişaha sadakatle hizmet edecekleri, her ne suretle olursa olsun başkalarının ifadelerine kanmayacakları, padişahın emirlerine son nefeslerine kadar itaat edecekleri hususunda Ertuğrul Gazi'nin türbesinde yemin edeceklerdi. Bunlar arasında memleketlerine dönmek isteyenler olursa, üç sene hizmetten sonra bu izin kendilerine verilecekti. Eğer hizmete devam etmek isteyenler olursa, rütbeleri artırılarak jandarma kuvvetlerinde görevlendirileceklerdi.²⁷

Ayrıca yine 1899 yılında yeni seçilecek olan otuz muhafız askerlerinde, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda bilfiil görev yapmış olanlar ise özellikle tercih edilecekti. Yine aralarında ileride subaylığa yükselebilecek tarzda kabiliyetli birkaç kişinin bulunması da gerekiyordu.²⁸

2. Süvari Ertuğrul Alayı'nın Komuta Kademesi

Süvari Ertuğrul Alayı'nın organizasyon yapısını ve mevcudunu ortaya koymak amacıyla, Mayıs 1886 tarihli Künye Defteri detaylı olarak incelenmiştir. İnceleme sonucunda, alay mevcudunun 611 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Alay kadrosunun rütbe ve unvanlara göre detaylı dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.²⁹ Bu dağılım alayın idari ve hiyerarşik yapısını anlamak açısından önemlidir.

Tablo 1. Süvari Ertuğrul Alayı'nın rütbe ve unvanlara göre dağılımı

Sayı	Alaydaki Görevliler
1	Miralay
1	Kaymakam
2	Binbaşı
1	Emin Alayı
1	Alay Kâtibi
1	Sağ Kolağası
1	Kâtib-i Sâni
1	Sancaktar Mülâzım-ı Sâni
1	Tabip Binbaşı
1	Eczacı
3	Alay Çavuşu
1	Boru Çavuşu
1	Boru Onbaşı
5	Yüzbaşı
5	Yüzbaşı Vekili
10	Mülâzım-ı Evvel
10	Mülâzım-ı Sâni
5	Serçavuş
31	Çavuş-ı Sâni
3	Bölük Emni
2	Onbaşı
60	Onbaşı
443	Neferat
4	Saka

²⁷ Vahdettin Engin, *Asayiş-Sultan II. Abdülhamid'in İç Güvenlik Politikası*, İstanbul 2013, s. 67-68.

²⁸ Vahdettin Engin, *Cumhuriyet'in Aynası Osmanlı*, İstanbul 2010, s. 38-39.

²⁹ BOA, Y..PRK.MYD., 5/2.

1	Onbaşı Nalbant
4	Nalbant
2	Saraç
10	Borazan
611	Toplam

Künye defterine göre; Süvari Ertuğrul Alayı içerisinde, Miralay (Albay), Kaymakam (Yarbay), Binbaşı, İmam-ı Sani, Esvab Emmini, Kâtip, Baytar, Alay Emmini, Alay Katibi, Sağ Kolağası, Miralay Süleyman Bey, Binbaşı, Tüfekçi Ustası, Saraçbaşı, Eczacı, Cerrah, Sancaktar Mülâzım-ı Sâni'si, Tabip Binbaşı, Çizmecî Ustası, Saka Onbaşı, Tüfekçi Yamağı Onbaşı, Saraç Muavini, Terzi Ustası, Saraç Çavuşu, Tevzi' Memuru, Tüfekçi Muavini, Boru Onbaşı, Debboy Muhafızı, Jimnastik Muallimi, Ser Nalbant, Mekârî ve Arabacı Çavuşu, Borazan Çavuşu, Nalbant Çavuşu, Mülâzım-ı Sâni, Yüzbaşı, Yüzbaşı Vekili, Mülâzım-ı Evvel, Çizmecî Amelesi Neferi, Alay Emmini Maiyetinde Yazıcı Neferi, Baytar Yamağı Neferi, Tüfekçi Yamağı Neferi, Terzi Amelesi Neferi, Tevzi' Memuru Onbaşı bulunmaktadır.³⁰

3. Süvari Ertuğrul Alayı'nın Komuta Kademesi

Alayın komuta kademesi incelendiğinde Alay Komutanı Miralay rütbesindeki Süleyman Bey'dir. Alay Komutanından sonra ikisi binbaşı biri yüzbaşı rütbesinde üç subay daha alayda görevlidir. Alayın komuta kademesine ait diğer bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³¹

Tablo 2. Süvari Ertuğrul Alayı'nın komuta kademesi

Rütbesi	İsmi
Miralay	Süleyman Bey
Binbaşı	Naim Bey b. Cafer
Binbaşı	Lütfi Bey b. Halil
Yüzbaşı	Seyit Efendi b. Abdullah
Yüzbaşı Vekili (Bölük 2)	Nail Efendi b. Aziz
Alay Emmini	İbrahim Hakkı Efendi
Alay Kâtibi	Adli Efendi b. Mahmud
Sağ Kolağası	Hasan Efendi b. Abdullah
Kâtip-i Sâni	Mehmed Şevki Efendi
Alay Çavuşu	Arif b. Ali
Tüfekçi Ustası	Mehmed Ağa b. Mahmud
Eczacı	Ali Nazmi Efendi b. Mehmed
Baytar Muavini-Sağ Kolağası	Ahmed Efendi
Cerrah	Hacı Ahmed Efendi
Sancaktar Mülâzım-ı Sâni'si	Kemal Efendi b. İslam
Tabip Binbaşı	Kadri İzzet Efendi
Alay Çavuşu	Ömer Efendi Mahdumu Mehmed b. Ömer
Boru Onbaşı	Yusuf b. Ali
Borazan Çavuşu	Hüseyin b. Bayram
Mülâzım-ı Sâni	Ahmed Efendi
Mülâzım-ı Sâni	Kâmil Efendi b. Hasan
Mülâzım-ı Sâni	Hüseyin Hayri Efendi b. Kâmil
Mülâzım-ı Sâni	Şükrü Efendi b. Halim
Yüzbaşı	Selahattin Efendi b. Ahmed

³⁰ BOA, Y..PRK.MYD., 5/2.

³¹ BOA, Y..PRK.MYD., 5/2.

Yüzbaşı Vekili	Şemseddin Efendi b. Ahmed
Mülâzım-ı Evvel	Halil Efendi b. Ali
Mülâzım-ı Evvel	Salih Efendi b. Mehmed
Mülâzım-ı Evvel	Mahmud Efendi b. Mehmed Zeki
Mülâzım-ı Evvel	Mehmed Emin b. Hasan
Saka Neferi	Mehmed b. Osman
Saka	Mehmed b. Bekir
Saraç	Rıfat b. Abdullah
Borazan	Karavelioğlu Mustafa b. Bekir
Borazan	Mahmud oğlu Mehmed b. Mahmud
Nalbant	Mustafa b. Hüseyin

Ertuğrul Alayı'nın künye defteri incelendiğinde diğer alaylarda olduğu gibi dini vecibeleri yerine getirmek için imamların alayda görev yaptığı görülmektedir. Alay imamları, din hizmetlerini yürütüp ahlaki bilgiler veren, cemaate namaz kıldırın, teşhiz ve tekfin işleri ile meşgul olan askeri memurdu. Özel üniforma taşıyan alay imamı, terfi edince alay müftüsü olurdu. Bununla birlikte Osmanlı'da Asâkir-i Mansûre'nin kurulmasından sonra askerlerin dini eğitimlerine daha fazla dikkat gösterilmiş, imamlara zamanın şartlarına göre yeni bazı sosyal haklar verilmiştir. Ayrıca protokolde yüzbaşından önce gelen alay imamları mensubu oldukları birliğin her türlü dini meselesinden sorumluydular.³² Yine künye defteri incelendiğinde Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonraki ordu teşkilatınca özellikle Süvari Alaylarında debboy işlerine nezaret etmek, alayın resmi dairelerdeki işlerini takip etmek maksadıyla alay kadrosu haricinde müstahdem mülâzım veya yüzbaşı rütbesinde görev yapan subayın yani Esvab Emîni'nin olduğu görülmektedir.³³

Başka bir görevli olan Alay Emîni ise yüzbaşından büyük, binbaşından küçük askeri kâtip sınıfından bir vazifenin unvanıdır. Alay katıplığından terfiyan tayin olunur ve alayın idari ve hesap işleri ile meşgul olurdu. Zabıtlar gibi resmi kıyafetler giyinirdi. Yalnız şerit ve yıldızları zabıtlarinki gibi sarı değil, beyazdı. Alay emînleri binbaşılığa terfi edilir, ondan sonra diğer zabıtlar gibi ilerlerlerdi. Fakat II. Meşrutiyet'ten sonra yapılan askeri teşkilatta bu unvan kaldırılmıştır.³⁴

Alayın yazı ve hesap işlerinden sorumlu alay kâtibi de bulunuyordu³⁵; harp aletleri, levazımı yapan, bunları muhafaza ve savaşta mevzilere ve tabyalara kadar sevk eden sorumlular tüfekçi ustaları; eyer ve at takımı yapan, deriden eşya imal eden saraçlar³⁶; alay sancağının taşınmasından sorumlu Mülâzım-ı Sâni rütbesinde bir subay bulunuyordu. Alayın sağlık meseleleriyle ilgilenen, tedavi için ilaç tedarik eden bir eczacı ile hastaları tedavi eden bir tabip binbaşı da mevcuttu. Alaydaki hayvanların hastalıkları ile ilgilenen baytar, silah ve elbise ambarına girip çıkan eşya ve diğer malzemelerden sorumlu memur olan debboy da alayda görevliydi. Genellikle tabur ve alay merkezlerinde bulunan bu vazife için ayrıca maaşlı bir memur bulundurulmayıp tabur ve alayın mülâzım, tabur kâtibi ve yüzbaşı gibi zabıtlarından biri görevlendirilirdi.³⁷

Bir süvari alayındaki en önemli görevlerden biri de nalbantlıktı. Neredeyse bulunan asker sayısı kadar at bulunuyordu. Bunların bakım ve tımarları nalbantlar tarafından yapılmaktaydı.³⁸

³² Ziya Kazıcı, *Alay*, TDVİA, C. 2, s. 348.

³³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, İstanbul 1993, s. 559.

³⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 45.

³⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 46.

³⁶ Zeki Tekin, "Saraçhane", TDVİA, C. 36, İstanbul 2009, s. 111.

³⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 409.

³⁸ BOA, Y..PRK.MYD., 5/2.

4. Süvari Ertuğrul Alayı'nı Oluşturan Askerlerin Memleketleri

Söz konusu künye defteri, alaya mensup askerlerin sadece katılış tarihlerini değil, aynı zamanda memleketlerine dair geniş bilgileri de içermektedir. Bu verilerin analizi, alayda görev yapan askerlerin coğrafi kökenlerine dair önemli tespitler sunmaktadır. Askerlerin ağırlıklı olarak Anadolu'dan geldiği görülse de alay kadrosuna Anadolu dışındaki Osmanlı coğrafyasından da katılım olmuştur. Bu bölgeler arasında Manastır, Dağıstan, Rusçuk ve Sofya gibi farklı coğrafi ve kültürel merkezlerden gelen askerler de yer almaktadır. Bu çeşitlilik, Süvari Ertuğrul Alayı'nın kadrosunun çok kültürlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.³⁹

Tablo 3. Süvari Ertuğrul Alayı'nın memleketleri

Sancak	Kazası, Nahiyesi
Adana Sancağı	Gülistan Kazası, Anamur Kazası
Amasya Sancağı	Zeytun Nahiyesi, Merzifon Kazası
Ankara Sancağı	Kırşehir Kazası, Haymana Kazası, Beypazarı Kazası, Ayaş Kazası, Maden Kazası, Çubukâbâd Kazası, Keskin Kazası, Sivrihisar Kazası, Yabanabad Kazası, Bala Kazası, Sungurlu Karyesi
Asitane/Deraliye	Topkapı, Üsküdar
Bartın Sancağı	Gülpazar Kazası
Bolu Sancağı	Çarşamba Kazası, Göynük Kazası, Erikli Kazası, Etrafşehir Kazası, Bayezid Kazası, Gerede Kazası, Günada Kazası, Bartın Kazası
Bosna	
Bursa Sancağı	Söğüt Kazası, Bilecik Kazası, Söğüt Nahiyesi
Çankırı Sancağı	Milad Karyesi, İçil Kazası, Çerkeş Kazası, Kalecik Kazası, Turhan Karyesi, Şabanözü Kazası
Çorum Sancağı	Üsküp Kazası, Çandır Karyesi
Erzincan Sancağı	Keyfi Kazası, Pasin Kazası
Erzurum Sancağı	Çapakçur Kazası
İzmir	
İzmit Sancağı	Geyve Kazası, Yenişehir Kazası, Kandıra Kazası, Adapazarı Kazası, Beypazarı Kazası, Kartal Kazası, Saraylı Karyesi
İçel Sancağı	Anamur Kazası, Ermenek Kazası
Karahisar Sancağı	Ödemiş Karyesi
Kastamonu Sancağı	Tosya Kazası, Araç Kazası, İnebolu Kazası, Bartın Kazası, Cide Kazası, Taşköprü Kazası, Kargı Kazası, Daday Kazası, İskilip Kazası, Devrekâni Kazası
Kayseri Sancağı	Develi Kazası, Şecaaddin Kazası/Eski Yahya Mahallesi, Enderli Karyesi, Emin Karyesi, Kızılviran Karyesi, Karahisar Nahiyesi, Sarımsaklı Karyesi, Molla Hacı Karyesi, Estehan/Aziziye Kazası, Sırma Çavuş Mahallesi, Yuvalı Karyesi, Salış Karyesi, Hacılar Karyesi, Çukur Karyesi
Kırşehir Sancağı	Keskin Kazası, Pekmezci Karyesi, Kürt Mehmed Karyesi, Helvacılar Karyesi, Kürt Aşiretlerinden Büyükoba Karyesi, Karalı Karyesi, Karaca Aşireti, Saraycık Karyesi
Konya Sancağı	Silifke Kazası, Karaman Kazası, Hadim Kazası, Bozkapı Kazası, Karapınar Kazası, Erikli Kazası, Bozkır Kazası
Kütahya Sancağı	Tavşanlı Kazası
Manastır	
Nefs-i Dağıstan	Debbağ Mahallesi

³⁹ BOA, Y..PRK.MYD., 5/2.

Niğde Sancağı	Nevşehir Kazası, Aksaray Kazası, Bor Kazası, Bozkır Kazası, Şecaaddin Kazası, Kilisehisar Karyesi, Arapsun Kazası, Ürgüp Kazası, Yahyalar Kazası, Çamardı Kazası, Doğulu Kazası, Maden Kazası, Yahyalı Karyesi
Rusçuk Sancağı	Yeniyazar Karyesi
Sinop Sancağı	Boyabat Kazası, Gerze Kazası, Çangu/Çanlı Kazası, İstefan Kazası
Sivas Sancağı	Aziziye Kazası, Niksar Yusufşah Mahallesi, Divrikler Kazası, Tokat Kazası, Yıldızeli Kazası
Sofya	
Trabzon Sancağı	Rize Nahiyesi/Dikmetaş Karyesi, Ada Kazası
Ünye Sancağı	Fatsa Kazası, Çöreki Nahiyesi, Köreki Nahiyesi
Yozgat Sancağı	Maden Kazası, Çorum Kazası, Sungurlu Kazası, Süleymanlı Kazası, Boğazlıyan Kazası, Mecidiye Kazası, Kızılkoca Kazası, Akdağ Kazası, Esin Nahiyesi
Zağferanbolu Sancağı	Akviran Karyesi, Akçasultan Mahallesi

Süvari Ertuğrul Alayı askerlerinin memleketleri dikkate alındığında büyük bir kısmının Anadolu topraklarından geldiği görülmektedir. Bunların büyük bir çoğunluğunu da İç Anadolu Bölgesi oluşturmaktadır. Başta Ankara, Kayseri, Yozgat, Çankırı, Niğde, Kırşehir olmak üzere Kastamonu, İzmit, Bursa, Konya Sancağı da gelen askerlerin sayıları açısından ön plana çıkmaktadır. Bu sancakların yanı sıra Çorum, Sinop, Ünye, Trabzon, Adana, Erzurum, Erzincan, Amasya, Zağfiranbolu, Kütahya, İçel, Rusçuk, Sofya, Bosna, Manastır, İzmir, Asitane/Deraliye'den Süvari Ertuğrul Alayı'na askerler alınmıştır.⁴⁰

İrade-i seniyye ile Süvari Ertuğrul Alayı'nın mevcudunun 600 kişi olması gerekiyordu. Künye defteri incelendiğinde sayının 611 olduğu görülür ki bu da kurallara riayet edildiği anlamına gelmektedir.⁴¹

Künye defteri incelendiğinde yaygın kanaatin aksine Süvari Ertuğrul Alayı'na asker seçilirken yalnızca Karakeçili Aşireti mensuplarından seçilmediği görülmektedir. Burada gözden kaçırılmaması gereken husus Türk, Arap ve Arnavutlardan oluşturulan muhafız alaylarının Yıldız Sarayı'nın içerisinde değil dışarısında konuşlandırılmış olmalarıdır. Sarayın iç kısmındaki güvenlik Tüfekçiler tarafından sağlanmaktadır. Bu noktadan hareketle şöyle bir çıkarım yapmak mümkün olabilir; Sultan II. Abdülhamid'in yakın korumasından sorumlu olan muhafızları bir başka deyişle tüfekçi askerler *öz hemşerim* dediği Karakeçi Aşireti'ne mensup askerlerden seçiliyordu. Bu askerler Sultan'ın korunmasından sorumluydular. Süvari Ertuğrul Alayı askerleri ise Anadolu Türklerinden ve bu alayda askerlik yapma şartlarını taşıyanlar arasından teşkil ediliyordu.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid'in kişiliği, dönemine ve öncellerine bakılarak yaşanan olaylar muhafız birliği kurmasını anlamlandırmada önem kazanmaktadır. Padişah'ın muhafız birlikleri, kuruldukları dönemde kendilerine has birtakım özellikler taşıması nedeniyle gıpta ile bakılan birlikler arasındaydı. Özellikle II. Abdülhamid'in kökenlerine bağlılığını göstermek ve ayrıca Anadolu üzerinde meşruiyet sağlama çabası Sultan'ın Karakeçili Aşireti'ne mensup bir Süvari Alayı'nın kurulmasındaki en önemli neden olmuştur. 19. yüzyılda artan milliyetçilik akımı ile parçalanmış çok uluslu imparatorlukların geleceği noktayı tahmin eden Padişah, imparatorlukta Türkler dışındaki unsurlara da muhafız birliğinde yer açmıştır. Nitekim bunların başında da Arap ve Arnavutlar gelmektedir.

Sultan'ın muhafazası için Padişah'ın kendi isteği ile kurulmuş olan Süvari Ertuğrul Alayı ile alakalı 1886 tarihli künye defteri çalışmaya temel oluşturmuştur. İncelenen defterde alay askerlerinin

⁴⁰ BOA, Y..PRK.MYD., 5/2.

⁴¹ BOA, Y..PRK.MYD., 5/2.

geldiği bölgeler, vilayet, sancak ve bazı durumlarda köyler dâhil olmak üzere tüm detaylar kayıt altına alınmıştır. Bununla birlikte alayın komuta kademesi de isimleri ve görevleriyle birlikte yazılmıştır. İncelenen bu defterdeki bilgiler Süvari Ertuğrul Alayı askerlerinin tamamının Karakeçili Aşireti ve Söğüt çevresinden seçildiği iddiasını çürütmektedir; fakat yakın korumasında bulunan askerlerin Karakeçili olduğu söylenebilir. İlk çıkış noktası Söğüt ve çevresinden seçilmesi şeklinde olsa da Karakeçili Aşireti'nin sürekli olarak bu sayıda asker çıkarmasının imkânsız olduğunu da ortaya koymaktadır. Öte yandan Süvari Ertuğrul Alayı'nı meydana getiren askerlerin büyük bir kısmını İç Anadolu bölgesi oluşturmaktadır. Çünkü buralarda yoğun bir Türk nüfusu vardı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, Y..PRK.MYD., 5/2.

BOA, İ..DH., 958/75744.

BOA, İ..DH., 980/77402.

BOA, ŞD., 1545/5.

BOA, İ..DH., 982/77506.

BOA, Y.MTV., 20/100.

BOA, Y.MTV., 20/93.

Gazeteler

Tarik, 19 Nisan 1302/1 Mayıs 1886, No: 254.

Tercümân-ı Hakikat, 21 Nisan 1302/3 Mayıs 1886, No: 2362.

Kitaplar

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul 2007.

Eldem, Edhem, "İstanbul'un Beyaz Atlı Fatih: Tarihte Gerçek Konusunda Küçük Bir Araştırma", *Mitler, Gerçekler ve Yöntem-Osmanlı Tarihinde Aklına Takılanlar*, İstanbul 2018.

Engin, Vahdettin, *Asayiş-Sultan II. Abdülhamid'in İç Güvenlik Politikası*, İstanbul 2013.

Engin, Vahdettin, *Cumhuriyet'in Aynası Osmanlı*, İstanbul 2010.

İrtem, Süleyman Kani, *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü*, İstanbul 1999.

Sağlam Tekir, Hürü, *Sultan'ın Muhafızları-II. Abdülhamid'in Muhafız Alayları*, İstanbul 2020.

Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931.

Ziya Şakir, *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul 2020.

Ziya Şakir, *Yarım Asır Evvel Bizî İdare Edenler*, İstanbul 2008.

Makaleler

Cevdet Küçük, “Abdülhamid II”, *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988.

Kazıcı, Ziya, “Alay”, *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1., İstanbul 1993.

Tekin, Zeki, “Saraçhane”, *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009.

Yazıcı, Serkan, “Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamının Değişimi”, *History Studies*, 6/5, 2014, s. 233-247.